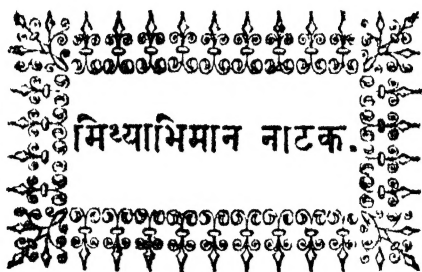

२०७७

મિથ્યાચિમાન નાટક.

—૦૦— ૨૦૭૭

કચ્છ માંડવીના ભાટિયા ઠક્કર ગોવિંદજી ધર્મશીએ,
યુગ્મરાજ વર્નાક્યુલર સોસાયટીની મારફતે રચાવેલું.

રચનાર.

ક. દસપતરામ ડાહ્યાભાઈ.

અમદાવાદ.

મામાની હવેલીમાં અમદાવાદ યુનાઈટેડ પ્રીંટિંગ અને
જનરલ એજન્સી કંપની "લિમિટેડ" ના પ્રેસમાં
રજીસ્ટ્રેડ માત્ર અંગારાએ. યુ. વ. સો.
સેટીને વાસ્તે છાપી પ્રગટ કર્યું.

ઈસ્વીસન ૧૮૭૭, સંવત ૧૯૩૩

આવૃત્તિ બીજી.

કિંમત સાત આના.

સૂચના.

આ નાટકની પેહેલી આવૃત્તિ છપાવવાનો હક ગ્રંથ કર્તાને આપ્યો હતો તેથી તેણે સન ૧૮૭૧માં ૧૦૦૦) નકલો છપાવી હતી. તેની કિંમત બાર આના રાખ્યા છતાં એક વરણમાં બધી નકલો ખપી ગઈ હતી. અને સરકારે નિશાળોમાં ઇનામ વેચવામાં આ ચોપડી પસંદ કરીછે. તેથી સરકારની તરફથી અને બીજા ગ્રાહકોની તરફથી માગણી થઈ હતી તેથી આ બીજી આવૃત્તિ ગુ. વ. સોસૈટીએ છપાવીછે. અને સસ્તી કીમત થવા સારૂ પેહેલી આવૃત્તિ કરતાં સાધારણ કાગળો અને સાધારણ પુંકાં રાખ્યાં છે; કે નથી ગરીબ માણસથી પણ વેચાતી લઈ શકાય.

શ્લોક.

નાના પાત્રમયં પ્રૌઢં, વિચિત્રં ત્રિશ્વનાટકમ્;
યેનેદં સરસં સૃષ્ટં, પાતુ નઃપરમેશ્વરઃ ૧

અનુક્રમણિકા.

આખર.

પૃષ્ઠ.

૧ પૂર્વરંગ એટલે પ્રથમ ગાવાનું પદ	૧
૨ મંગળાચરણ તથા સૂચના	૩
૩ રંગલાનો પ્રવેશ	૫
૪ જીવરામભટ્ટનો પ્રવેશ	૬
૫ બે ભરવાડોનો પ્રવેશ	૧૫
૬ આંક બીજો. રંગનાથભટ્ટ સંકુટિત	૨૫
૭ ભરવાડ, ને રંગનાથ ભટ્ટ	૩૨
૮ ગંગા, ને જમના	૩૫
૯ આંક ત્રીજો રંગનાથ, ને સોમનાથ, જીવરામને જોળે છે	૪૧
૧૦ આંક ૪ થો. જીવરામને રંગનાથનું કુટુંબ	૫૪
૧૧ ભોજન પ્રસંગ	૫૯
૧૨ ગંગાને જીવરામ, પૂર્વકથા પ્રસંગ	૬૦
૧૩ આંક ૫ મો વાઘજી, ને કુટુંબ મીયાં	૭૭
૧૪ આંક છઠો સંખ્યાદિ પૃષ્ઠા	૮૭
૧૫ જીવરામને મારે લઈ જાય છે. “ચોર્ય પ્રસંગ”	૯૬
૧૬ આંક ૭ મો ફોજદારી ધનસાક	૧૦૩
૧૭ આંક ૮ મો જીવરામનો મંદવાડ	૧૧૫
૧૮ વૈદ આવે છે	૧૨૦

પ્રસ્તાવના.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીના ચેકેટરી મેહેરખાન એમ, એમ, સ્કોટ સાહેબની તરફથી ઇસ્વીસન ૧૮૯૯ ના જુલાઈના બુદ્ધિપ્રકાશમાં, ગુજરાત શાળાપત્રમાં, મુંબઈના રાસ્તગો-ફતારમાં, સન્ડે રીવીઝમાં, ડાંડીઆમાં, સુરતના ગુજરાતમિત્ર-માં, અને અમદાવાદના વર્તમાન પત્રોમાં એક જાહેર ખબર છપાઈ, કે-

કોઈ એક પ્રકારની વિદ્યા, ધન, ગુણ, પોતામાં ન હતાં, તે મારામાં છે, એવો દોગ કરે, તે મિથ્યાભિમાન કહેવાય. તે મિથ્યાભિમાન વિષે હાસ્તરસમાં નાટકરૂપી નિબંધ, બુદ્ધિપ્રકાશ જેવડાં ૫૦ પૃષ્ઠનો પાંચ મહિનાની મુદતમાં લખી મોકલશે, તેમાં સૌથી સરસ નિબંધ લખનારને કહમાંડવીના ઠકરે, ગો-વિંદજી ધર્મશીનો તરફનું રૂ.૧૦૦ નું ઇનામ આપવામાં આવશે. તે જાહેરખબર ઉપરથી આ નાટક મેં રચીને મોકલ્યું.

વાર્તારૂપે, કે સંવાદરૂપે નિબંધ લખેલો હોય, તે કરતાં નાટકરૂપી નિબંધથી, તથા તેજ નાટક કરી દેખાડવાથી માણસના મનમાં વધારે અસર થાયછે. જેમ કે ચેરાપત્રક ઉપરથી કોઈ માણસની આકૃતિનું જોઈતું જ્ઞાન થાય, તે કરતાં ફોટોગ્રાફી જોઈને જ્ઞાન થાય છે. તેમજ નાટક છે, તે ફોટોગ્રાફી જોઈને જ્ઞાન થાય છે.

મિથ્યાભિમાનીના અવગુણ દેખાડવામાં હાસ્તરસજી જોઈએ, મોટે નિબંધ રચાવનારે ગૃહસ્થે યોગ્યરસ પસંદ કર્યો છે. મેં

સાંભળ્યું છે કે તે ગૃહસ્થ કહના મોટા સંઘસાથે ગોકુળ, મથુરા, કાશી વગેરેની જાત્રા કરવા ગયા હતા. તે સંઘમાં, તથા તીર્થ-ક્ષેત્રોમાં ધન, વિદ્યા, અને ધર્મના મિથ્યાભિમાનીઓ તેમના જોવામાં ધણા આવ્યા. તેથી વળતાં તેમણે ધાર્યું કે અમદાવાદમાં જઈને મિથ્યાભિમાનીઓને શિષ્યામણુ લાગે એવું એક મશકરી ભરેલું નાટક સારા વિદ્વાન પાસે ધનામ આપીને રચાવું, કે જ્યાં લોકોનું ભલું થાય.

પછી તેણે અમદાવાદમાં આવીને એક વિદ્વાનને કહ્યું કે તમેજ સહથી સરસ પુસ્તક રચી શકશો. એવી મારી ખાતરી છે, માટે આ ધનામ લઈને રચી આપો, પછી તે વિદ્વાને તેમને સલાહ આપી કે સોસાઈટીના મારફતે જાહેર ખર્ચે છપાવશો, તો ખુંખઈ, સુરત વગેરે હરકોઈ ટકાણેથી સરસ નાટક લખાઈ આવશે. પછી તેણે તેમ કહ્યું.

આપણા દેશના જાત્રાયા લોકો નાટકકરે છે, તેમાં વિભત્સ શબ્દો ખાલેછે, તેથી તે સારાં માણસોને જોવા લાયક નથી. માટે મુધરેલા નાટકનાં પુસ્તકોની ગુજરાતી બાષામાં ધણી જરૂર છે.

સાહિત્યના સંસ્કૃત. તથા વ્રજબાષાના ગ્રંથોમાં નાટકનાં દશ રૂપક કહ્યાં છે.

શ્લોક.

૧ ૨ ૩ ૪ ૫
નાટકં સ-પ્રકરણં, માણઃપ્રહસનં ડિમ;

વ્યાયોગ સમવાકારૌ વૈધ્યકેહામૃગા દશ. ૧

અર્થ — નાટક, પ્રકરણ, ભાણ, પ્રહસન, ડિમ, વ્યાયોગ, સમવાકાર, વીથી, અંક, અને ઇલામૃગ, એદશ. તેમાંનું આ નાટકનું રૂપક પ્રહસન છે. કહ્યું છે કે “પ્રહસને કલ્પમિતવૃત્તં, પાષંઢ પ્રભૃતયો નાયકાઃ, હાસ્યરસઃ પ્રધાનં”

અર્થ — પ્રહસનમાં કલ્પિતવાર્તા, પાષંડી વગેરે પાત્રો, અને હાસ્યરસ મુખ્ય હોય.

હવે હાસ્યરસનું લક્ષણ લખું છું. સ્થાયીભાવ, વિભાવ, અનુભાવ, અને સાત્વિકભાવ. એ ચારવાનાં હોય, ત્યારેજ હરેક રસ સંપૂર્ણ થાય છે. જેમ દંપતિની રતિ, તે અંગાર રસનો સ્થાયી ભાવ છે. તેમ હસવા લાયક પ્રકૃતિ તે હાસ્યરસનો સ્થાયી ભાવ છે. અને હસવા જેવી સ્વનિષ્ઠ કે પરનિષ્ઠ એટલે પોતામાંકે બીજામાં અચળતા, નિર્લજ્જતા, વિકૃતવેષ, વિકૃતવાણી, મિથ્યા પ્રસપ્ત, અગદર્શન, મૂઠતા, દૂષણકથન, તથા છળકરણ, એટલાવાનાં હાસ્ય રસના વિભાવ છે. રસની ઉત્પત્તિનાં કારણો, તે વિભાવ કહેવાય.

હોક, નાક, કે કપોળ ચળે, અથવા દૃષ્ટિ કે માયું ઉચું નીચું થાય, તે હાસ્ય રસના અનુભાવ છે. અને

. . શ્લોક.

સ્તંભ પ્રલય રોમાંચૌ, સ્વદો વૈવર્ણ્ય વેપથૂ;

અશ્નુ વૈસ્વર્ય મિત્યષ્ટૌ સાત્વિકાઃપરિકર્ત્તિતાઃ ૨

અર્થ—અકડ થઈ જવું, લીન થઈ જવું, રવાટાં ઉભાં થવાં, પરશ્વેયો વળે, ડોળ ફરી જાય, ધુજ છુટે, આંસુ પડે, સ્વ-રભંગ થાય, એ આઠ સાત્વિક ભાવ કહેવાય.

હાસ્યરસ ચાર પ્રકારનો છે. નેત્ર, કપાળ વિકસે અને લગાર દાંત દેખાય, તે “હસિત” નામે હાસ્ય; અને તે ઉત્તમ છે.

નેત્ર કપોળ સંકોચાય, મધુર શબ્દ થાય. અને બધા દાંત દેખાય, તે “વિહસિત” નામે હાસ્ય, તે મધ્યમ છે.

ઉંચે સ્વરે ખડખડ હસે ડોક વાંકી થઈ જાય, કેડ લચકાય, અને હાથ સંકોચાય, તે “અતિહસિત”

હશીને ખોલે, પડી જાય, આંસુ આવે, માથું ધુણે, તાળી દે, તે “ઉપહસિત” એ છેલા બે પ્રકાર અધમ છે. વળી ઉત્તમ, મધ્યમ, અને અધમ જાતનાં માણસોના, ઉપર લખેલા દરએકના, ચચ્ચાર ભેદ ગણતાં હાસ્યના બાર ભેદ થાય છે.

હાસ્યમાં વિભત્સનો, ભાવ મિશ્રિત હોય તે “હાસ્યરસાભાસ” કહેવાય. એ સર્વે પ્રકારના ભેદ આ નાટકમાં છે. જે વિભત્સક્રિયા કરીને, કે વિભત્સ ખોલીને, એટલે ગાળ દહને, કે ટુંકારા કરીને લોકોને હસાવે, તે વખાણવા યોગ્ય હાસ્યરસ નહિ પણ હાસ્ય રસાભાસ કહેવાય. અને હાસ્યરસના વખતની દૃષ્ટિનું નામ -દૃષ્ટા કહે છે.

આ અછાંકી નાટકમાં મુખ્ય તો, મિથ્યા દષ્ટિ અભિમા-
નનો ચિતાર આપેલો છે પણ તેમાં મિથ્યાધનાભિમાન,
લેખકગુણાભિમાન, ધર્મભિમાન, વિદ્યાભિમાન, યૌવનાભિમાન
કુળાભિમાન, રૂપાભિમાન, અને મિથ્યાજ્ઞાનાભિમાન આદિકના
દાખલા પણ આપેલા છે.

મારા લખનામાં ભૂલ આવેજ નહિ, એવું મિથ્યાભિમાન
કું રાખતો નથી. મોટા ભૂલચુકની વિદ્વાનો પાસે માફી માગું છું
હાસ્યરસના નાટકમાં પાત્રો એવાં જોઈએ કે પોત પોતા-
ના ગુણને મળતો પોશાગ, તેની વાણી, અને વાક્ય બોલતાં
અંગના સાળા પણ તેવાજ કરી જાણે; કે જેથી જોનારા-
ઓને હાસ્યરસ ઉપજે, અને પોતે તો દાંત દેખાડે નહિ. જ્યાં
પાત્રોને હસવાનું લખ્યું હોય, ત્યાંજ હસે.

રસગ્રંથમાં હાસ્યરસનો રંગચેત, અને દેવ કુખેરબંડારી
લખ્યો છે. મિથ્યાભિમાન મોટો દુર્ગુણ છે, તેનો નાશ કરવા
સાર, જે ગૃહસ્થે આ પુસ્તક રચાવ્યું, તેનો ઉપકાર સર્વે લો-
કોએ માનવો જોઈએ.

હરેક માણસ સર્વે પ્રકારનું જ્ઞાન મળવી શકે નહિ, એવો
હાથરી નિયમ છતાં, કેટલાક લોકો સુંઠનો ગાંગડો મળવાથી ગાં-
ધી થઈ બેસેછે; તે મિથ્યાભિમાની કહેવાય. સોનીથી દરજીનું
કામ થઈ શકે નહિ, સોાનુ કામ તરવારથી થઈ શકે નહિ,
તેમજ મોટા વિદ્વાનોએ સર્વે કળા જાણવાનું અભિમાન રા-
ખ્યું નહિ. કેમકે જેનું કામ જેથી થાય. કશું છે કે-

ચૈત્ર ૧ છંદ.

સદા સોયનૂ સોયર્થા કામ થાય,
કૃપાળે કહો કે કરી શું શકાય;
કરી શું શકે ભાંચનૂ કામ કાન,
ધરે માનવી મૂર્ખ મિથ્યાભિમાન.

જેમ આ નાટકમાં કહેલો જીવરામભટ્ટ અનુષ્ઠાન કરવાને ખાતે રોજ રાતે ઘરમાં પેશીને સુધ રહે છે, તેવીજ રીતે આ વખતના મિથ્યા ધર્માભિમાનીઓ ઉપરથી લોકોને ધર્મનો ઢોંગ બતાવેછે. અને અંદરખાતે પોલપોલું રાખેછે. આજના પંડિતો વિષે કહ્યું છે કે—અંતઃશાક્યા બાહિઃશૈવા સમામધ્યેતુ વૈષ્ણવાઃ॥

અર્થઃ જાને ખુણે વામ માર્ગ પાળે, લોકો દુષ્પતાં શિવની પૂજા કરે, અને સભામાં ભાગવતની કથા વાંચવા જાય, ત્યાં વૈષ્ણવનો વેષ રાખેછે. ને વાદ વદવામાં જીવરામભટ્ટના જેવા વાચાળ હોય છે. તેમજ મિથ્યા ધર્માભિમાનીઓ, અને મિથ્યા વિદ્યાભિમાનીઓ પણ જીવરામભટ્ટની પેઠે ખાલી ઢોંગ કરીને લોકોને જણાવે છે કે—અમે ધનવાન, અમે વિદ્વાન છીએ. પણ તે સર્વેએ સમજવું કે—છેલી વારે જીવરામની ફજેતી થઈ, તેવીજ ફજેતી હરેક પ્રકારના મિથ્યાભિમાનીની

૧૧૯૧ની ઠપે બોલાય.

ફૂતરવારે.

થયા વિના રહેતી નથી. માટે આગળથીજ સમજીને મિત્રા
ભિમાન રાખવું નહિ. સુખાત્ર માણસ જેમ જેમ ગુણ મેળ-
વતો જાય, તેમ તેમ નવ્રા વધારે રાખતો જાય, અને હલકાં
માણસોજ છકી જાયછે.

૬૬૨. ગોવિંદજી ધરમશીનો પત્ર.

૬૨૭ માંડવી તા. ૮ મી નવેમ્બર સન ૧૮૭૦

મુવકર, મેહરખાન, એમ, એમ, સ્કોટ સાહેબ,
ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીના સેક્રેટરી

અમદાવાદ.

આપનો કાગળ આજતા માસની તા. ૨ નો લખેલો આ-
વ્યો તેની પોહિંચ કબુલ કરતાં જણાવવાની રજા લૌકું કે મારા
તરફ પાંચ નિબંધ આવ્યા તેમાંથી “ભૂગણ વિનાની ભવાઈ”
એ નિશાની વાળું નાટક મને પસંદ પડ્યું તે આપને લખી
ઝાહર કર્યું. તેનાં જુજ પાનાં વાંચતાંજ મને એમ જણાયું
કે આ કોઈ વિદ્વાનનું લખાણ છે, અને જેમ જેમ આગળ
વાંચતો ગયો તેમ તેમ મારા વિચારોને મજબુતી મળતી ગઈ.
તેમાં જ્યારે પાને ૪૪મે જરાવસ્થા વિષે દ્વિઅર્થી છપય વાંચ્યો
ત્યારે નિશ્ચય થયો કે આ રચના કોઈ તેજસ્વી કવિતા મગજ-
માંથી ચમકી નીકળીછે. કેમકે ઓડાં વર્ષો ઉપર અહીંના
માસ્તર અનુભૂજ શીવજીએ મને સરસ કવિતા રચના વિશે
એક પોતાનું નોંડેલ કવિત વંચાવ્યું હતું તે એકે,—

કવિત મનહર.

કવિ કૃપે તેજ જેના કથનની છબિ જાણે,
 રાત્રિના પ્રકાશ પેર હણે અંધકારને;
 નીરવથી નીર ઝરે વીર હાથ તીર ખરે.
 ભેદે દિલ ભૂમિ એવા શોધે શબ્દ સારને,
 સ્વદેશનું પરમેશ પાસે હિત માગે સદા,
 વાણી છે શિક્ષિત અને પ્યારી નર નારને,
 ગાયે અહો નિશરામ સત્સજે સુંદરસ્થામ,
 ચતુર કરે પ્રણામ કાવ્ય કરનારને.

(એની પેહેલી લીટીનો પેહેલો, બીજીનો બીજો એમ ચડ
 તો અક્ષર લેતાં કવિ દલપતરામનું નામ નીકળેછે.) એ આ-
 ખા નિબંધમાં આદ્યંત એ પ્રકારનીજ છુટક કવિતા મારા
 જીવામાં આવતાં મને તે નાટક દુરસ્ત લાગ્યું.

વિશેષ, સોસાઈટીએ પણ માંડે પસંદ કરેલ નાટક આ-
 હાત કર્યું, અને વગી કવીશ્વર દલપતરામની કલમથી લખા-
 ચેલ છે, એવું આપે જણાવ્યું; તો હવે તે રસ યુક્ત હોય તેમાં
 હું કાંઈ આશ્ચર્ય સમજતો નથી. એ નાટકનો પ્રથમ છપાવ્યાનો
 હક મેં આગળ લખ્યો છે તેમ તેના રચનારનેજ આપણે
 અને ૩ ૧૦૦) તેની હકદારીથી ઇનામ આપી બીજા ૩૫૦)
 ની હુંડી મેં આ સાથે બીડી છે તેમાં લખ્યા ૩૫૦) કવીશ્વર
 દલપતરામને શાલના કરીને આપણે તથા જણાવણકે નાની
 રકમ ઉપર જરા પણ નજર ન પોહોચાડતાં એ નાટકના

સુણોથી મારા મોહની નિશાની તરીકે તે અંગીકાર કરેશે.

તે સારા કાગળ તથા સફાઈથી તરત છપાવા વાળખી બાસે તો તજવીજ કરાવશે અને તે છપાઈ બહાર પડે ત્યારે મારે મોટે નકલ ૫૦ મોકલશે. તેની કિંમત હું આપીશ, એજ વિનંતી.

લી. ઠક્કર ગોવિંદજી વિ.

ધરમશીની સલામ.

રંગભૂમિ વ્યવસ્થા.

મુંબાઈ જેવા શહેરમાં નાટકનો ખેલ કરવાની નાટકશાળા હોય, તેમાંતો સર્વ પ્રકારની સગવડ હોય છે; પણ જ્યાં નાટક શાળા ન હોય ત્યાં આ નીચે લખ્યા પ્રમાણે રંગભૂમિની ગોઠવણ કરવી.

સાહેબ લોકોને ત્યાં લાકડાના ઓગડા સાથે જડેલા પડદા હોયછે, એવા એક પડદો રંગભૂમિમાં એક તરફ મુકવો અથવા ભાંયમાં બે વળીએ. ખોશીને ચાર પાંચ હાથ પહોળો, અને છ હાથ ઊંચો, એક પડદો, કે કનાત ઉભી કરી મુકવી. જેટલાં પાત્રો રંગભૂમિમાં પ્રવેશ કરે, તે એ પડદા પાછળથી નીકળી આવે. અને એજ રસ્તે પાછાં જાય. કોઈ સમયે એવા પ્રસંગ આવે કે—ધરમાં જવાનું કે રસોડામાંથી કાંઈ લઈ આવવું લખ્યું હોય, ત્યાં ઉપલા પડદા પાછળ જઈ આવીને કહેકે ધરમાં હું જઈ આવ્યો.

એ પડદા તરફ ખેલ જોનારા લોકોને એસવા દેવા નહિ. કારણકે તે રંગભૂમિનો દરવાજો છે એમ જણાવું.

બીજી મોટા પડદો અધરે લટકાવેલો કે કનાત, અથવા છુટો પડદો એવા જોઈએ કે—નાટકનો આંક પૂરો થતાં, જ્યાં લખ્યું હોય કે પડદો પડ્યો. તે સમયે પાત્રને બાલવાનો છેલ્લો શબ્દ પૂરો થતાં ઝડપથી તે પડદો પડે, તેથી સઘળાં પાત્રો અદર્શ થઈ જાય, ફક્ત સૂત્રધાર, અને ગાનારા સભાસદોની નજરે પડે, એમ રંગભૂમિની તૃતીયાંશ જગા તે પડદાથી અદર્શ થવી જોઈએ. તેની પાછળ નવા અંકનાં પાત્રોની ગોઠવણી થયા પછી, ઝડપથી તે પડદો ઉઘડે. એકમાં જંગલનું સ્થળ કલ્પવું હોય ત્યારે ઝાડનાં ડાળાં કે ચિત્રેલાં મોટાં ઝાડો ગોઠવવાં; સમુદ્ર સ્થળ કલ્પવું હોય, તો તેવાં ચિત્ર ગોઠવવાં જોઈએ. જોનારા પુરૂષો અને સ્ત્રીઓને ખેસવાની જુદી જગાઓની હદ નક્કી કરી રાખવી.

ઉપસ્કર.

આ નાટકનો એક કરતાં આઠલો સામાન જોઈએ. ચાર વૃદ્ધ અને પાંચ જુવાન એ રીતે સૂત્રધાર સુધાં નવ જણા ખેલાડી, અને નરધાં સારંગી સાથે ગાનારા ત્રણ કુલ બાર જણા હોય ત્યારે આ નાટક કરી શકે.

પ્રાદ્દાણના પોશાગ	૪	ખાટલો.....	૧
દક્તરો	૨	સ્ત્રીઓના પોશાગ.....	૩
ખાટલા.....	૨	દર્વાજો,	૨

કાગડાંમળાવાળાખરવાડના.	વાટનો.....	૧	
થાળીઓ ૨	પોલીસના સીપાઈઓના. ૨	
હજરનો ગાંગડો	૧	વાડકા..... ૨	
સાદા સીપાઈનો	૧	તુળસી, કે ડૂલ	
લોટા	૨	ઝાડવાળું કુંડું .. ૧	
મુત્સદીના પોશાક.	૨	લાકડીઓ	૩
પત્રાલાં	૨	ધી પીરસવાની વાદી ..	૧
પાડીનો વિષ	૧	તુંમડું	૧
નવું હાંધલું	૧	રંગલાનો પોશાક.....	૧
દોરી પાણી સીંચવા	૧	જુનું હા લું.....	૧
ખાંદાણાનો ખડીઓ	૧	ટીપણું.....	૧
ટુંકાં પોતીઆં	૨	જમતાં પહેરવાનાં ઓળા- ટીયાં	૨
વળગણી	૧	જુની પામડી	૨
ખતક	૧	દર્ભની જુડી	૧

જે ગામમાં આ નાટકનો ખેલ કરવો હોય, તે ગામના રાજાનું નામ, દક્તરદાર, ફાજદાર, અથવા દીવાનનું નામ, નગરથેઠનું, નામીયા નાણાવટીનું, શાસ્ત્રીનું, અને વૈદમહારાજનું નામ પૂછી રાખજું. જ્યાં તેઓનાં નામનો ખપ પડે ત્યાં લેવાં. પાત્રોમાં તેનાં નામ ધરાવવાં નહીં.

†કાળો કાંમળો, પુંછડું, કાગળનું બનાવેલું પાડીનું મોં શી-
ગડાં સુધાં.

સૂત્રધાર કૃત્ય.

મંડળીનો ઉપરી, વૃદ્ધ, અને જોનો બારબોજ પડે એવો સૂત્રધાર જોઈએ, તેને વિચિત્ર વેષ ધરવાની જરૂર નથી સાદો વેષ જોઈએ. પ્રથમ તેણે રંગભૂમિમાં જઈને મંગલાચરણ કરવું, તથા નાટકની સાર સૂચના કહી સંભળાવવી. પછી નાટકના અંત સુધી રંગભૂમિમાં રહેવું. ને સભા તરફ તથા પાત્રો તરફ સંભળ રાખવી. પાત્રોને ઝટ દાખલ કરવાં, ગાનારને વખતે ગાવાની સૂચના કરવી, તથા જોનારાઓમાં કોઈ કાંઈ ગડમડ કરવું હોય તો તેનો બંદોબસ્ત કરાવાનું સૂત્રધારનું કામ છે. પાત્રનેકે ગાનારને હથારતથી સૂચના કરે, તે સભાસદોને ખચર પડવાદે નહિ. એકથી સભાસદોને કેવી અસર થાયછે, તે પોતાના ધ્યાનમાં રાખે. કોઈ એક વખાણે, કે વખોડે, તે કાન ધરીને સાંભળી લે. છેલ્લીવારે નાટકની સમાપ્તિ વિષે બા-
ધણ કરે. અને તેમાંથી જોજો શિખામણ લેવાની હોય તે સમજાવે.

આ નાટકમાં જોટલા છંદો છે તે આવ્ય કાવ્ય છે, અને ગદ્ય છે તે દર્શ્ય કાવ્ય છે એમ જાણવું.

પૂર્વ રંગ.

(ઐઠલે પાત્ર આઠવા પહેલાં ગાનારા ગાયછે તે)

રાગ ધિહાગ.

“બાનાની પત રાખ્ય, પ્રભુ તારા બાનાની પત રાખ્ય”

એ રાગનું પદ છે.

મેલ મિથ્યા અભિમાન, મનવા મેલ મિથ્યા અભિમાન;
મનમાં મિથ્યા અભિમાન ધરે તે, નરે કહીએ નાદાન, મનવાઢેક.
મિથ્યાભિમાનિ સ્નાન મળે નહિ, ગણે ન કોઈ ગુણવાન;
હલકું અધિક અપમાન મળે અને, જરૂર ઉપજે જ્ઞાન. ૧
મિથ્યાભિમાન તે કુખનુંજ મંદિર, સુખનું નર્થારે સંસ્થાન;
નથી નર્થારે તેમાં સ્વાદેકે શુભક્રૂણ, નર્થારે ધનનું નિધાન. મ. ૨
મોટે તું મિથ્યા માન સુકીને, કરે ગોવિંદ ગુણગાન;
તત્વ વિચારી તારા હિતનું કહું તે, કથન ધરી લેને કાન, મ. ૩
નત્રપણા રૂપી નિર્મળ જળમાં, સ્નેહ સહિત કરે સ્નાન;
તેના પ્રતાપથી તારા અંતરમાં, પ્રભુની પડશે પિછાન, મ. ૪
મિથ્યાભિમાનનું મુરખ થઈને, તું નવ રાખિશ તાન;
મિથ્યાભિમાનથી મહાપ્રભુ તને, દેશે નહિ સુખદાન, મ. ૫
માન સુકીને માન કહું તો, ધરે હરિપદનું ધ્યાન;
સારમાં સાર તો તેથી નથી બીજું, સંસારમાં તે સમાન, મ. ૬

માન રૂપી વિષપાન તજીને, કર પ્રભુ ગુણ પયપાન;
 મિથ્યાભિમાનમાં મોહિત થઈને, તું ન કરીશ તોફાન, મ. ૭
 નમ્રપણા પર નિશ દિન તારું, કર તન ધન કુરબાન;
 ભાળપણાથકી ભ્રમિત થઈને, ભૂલિશ નહિ કદિ જ્ઞાન, મ. ૮
 નમ્રપણા થકી નાથ રીઝે એમ, કહેછે પુરાણ કુરાન;
 મિથ્યાભિમાન તો મહા ભયંકર, સળગતું છે સમશાન, મ. ૯
 મિથ્યાભિમાનીના મનમાં ભલે કદી, ગમે તેવું હોય જ્ઞાન;
 તો પણ તેને તૂણનીજ વુલ્લે, જાણે છે સકળ જીહાન, મ. ૧૦
 મિથ્યાભિમાનીનું મૂળમાંથી કદી, થાય એદાન મેદાન;
 દશમુખ, કુરજોધન આદિકનું, સૃષ્ટિમાં ન રહ્યું સંતાન, મ. ૧૧
 નમ્રપણામાં નિત્ય રહે નર, મનાય એજ મહાન;
 નમ્રપણાથકી નિર્ભય પદનો, જગપતિ થાય જમાન, મ. ૧૨
 મિથ્યાભિમાનથી મુઝ્યા કમોતે, ખાનખાનાં સુલતાન;
 મિથ્યાભિમાની માણસ મનમાં, હઠ ધરિ થાય હેરાન, મ. ૧૩
 મિથ્યાભિમાન તો મુઝ્યા પછી પણ, નરકનું જાણ નિશાન;
 જુના ગ્રંથોમાં જુઓ તપાશીને, અનેક છે આખ્યાન, મ. ૧૪

(આ નાટકમાં જ્યારે જ્યારે કુરસદ મળે, ત્યારે ઉપલા
 પદમાંની બે ચાર લીટીઓ ગાવી.) આંક પૂરો થતાં ગાવાનું
 સાત વાર આવશે, માટે દર એક પ્રસંગે બંને ચરણ ગાઈને ૧૪
 ચરણ પૂરું કરવાં.

મિથ્યાભિમાન નાટક. અષ્ટાંક

અંક ૧ લો.

પાત્ર—એટલે મિળા.	૩ જીવરામભટ—રતાંધળો.
૧ સૂત્રધાર—એટલે નાયક.	૪ બીજલ—ભરવાડ.
૨ વિદુષક—એટલે રંગલો.	૫ પાંચો-ભરવાડતેનીસાથેપાડી.

સ્થળ વગડો.

નાન્દી - મંગળાચરણ.

પ્રથમ સુત્રધાર આવીને—ગૃહસ્થો. આ ઢુકાણે આજ મિથ્યા-
ભિમાન વિષે હાસ્ય રસમાં મુંઢે નાટક થવાનુંછે; તેમાં
કયું વિગ્ર નડે નહિ એટલા સારૂ વિગ્રહચી દેવના
સ્મરણ રૂપી મંગળા ચરણ હું કરું છું, તે સહુ સાવ-
ધાન થઈને સાંભળો.

સુત્રધરા વૃત્ત.

[સમાહું સ્નેહ ભાવે સકલ પગરણે સર્વદા સિદ્ધિદાતા,
વિદ્યા વાળી વિલાસી વિરદધર વળી વિગ્રહર્તા વિધાતા;

સર્વેના એક સ્વામી, સુખદ, મુજ સિરે હેતથી હાથ ધારો,
નાટ્યારંભે નવીને ત્રિગુણપતિ તમે વિઘ્ન સર્વ નિવારો. ૧
(એ સાંભળીને સભામાં મર્મસ હતા. તેઓને લગાર હસવું આવ્યું.)

ઉપજાતિ વૃત્ત,

વિચિત્ર દેશાવ વિચિત્ર વાણી, વિચિત્ર પોશાગ વિચિત્ર પ્રાણી
વિચિત્ર આ નાટક વિશ્વ નામ, પેદા કર્યું તે પ્રભુને પ્રણામ. ૨

* સૂચના.

આ આજાંકી મિથ્યાભિમાન નાટકના પહેલા આંકમાં રતાં-
ધળો જીવરામ ભટ તથા બે ભરવાડો આવશે. બીજા આંકમાં
જીવરામનો સસરો રગનાથ ભટ, સાળો સોમનાથ, સાસુ દેવ-
બાઈ, અને જીવરામની વહુ જામનાં. તથા તેની બહેનપણી

કુંભંગા સરણમાં ગણપતિનું સ્મરણ કરવાનો આજ્ઞ છતાં,
સકલ પગરણે સિદ્ધિ દાતા, વિઘ્નહર્તા, ઇત્યાદિ વિશેષજ્ઞાથી
ગણપતિને બદલે ત્રિગુણપતિ પરમેશ્વરનું સ્મરણ કર્યું, તે એવી
રીતે કે-કોઈ અજ્ઞાણો જાણે કે ગણપતિનું સ્મરણ કરેછે.

તે વિશેષજ્ઞામાં એવો છળછે. માટે છલ્લજનિતહસિત
નામે હાસ્ય રસ થયો. હાસ્યરસના નાટકમાં ધણું કરીને હરેક
વાક્યથી, ને હરેક ક્રિયાથી સભાસભોને હસવું આવે. માટે તે
વારે વારે લખી જણાવવાની જરૂર નથી.

*નાયકે સૂચના સંભળાવવી. તથા કાગળોમાં છપાવેલી સ-
ભામાં વેચવાનો આજ્ઞ પણ છે. તેથી સહ જાણે કે આટલું
થયું, ને આટલું થવાનું બાકી છે.

(૫)

ગંગા આવશે. ત્રીજા અંકમાં જીવરામને ખોળવા સાર તેનો સસરો ને સાળો જશે. ચોથામાં જીવરામને તેનાં સાસરીઆંનો મેળાપ થશે. પાંચમાંમાં એક ફારસ કરી ખતાવામાં વાધજી રજપુત, ને કુતુખમીઆં કુસ્તી કરશે. છઠામાં રગનાથ ભટ્ટના ઘરમાંથી ચોર પકડાશે. સાતમાંમાં ફોજદારી કોર્ટ આવશે અને આઠમાંમાં જીવરામ ભટ્ટનું વૈદું કરવા એક વૈદ આવશે. અને પાંચ કલાક સુધી આ નાટક ચાલશે. અમુક વખતે આરંભ થશે, અને અમુક વખતે પૂરું થશે. (ઘણું કરીને રાતના ૮ વાગતાં આરંભ, અને બાર ઉપર એક વાગતાં પૂરું કરવું).

વિષ્કંભ.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ વગડો.

પાત્ર. રંગલો, અને સૂત્રધાર.

રંગલો—નાચતો નાચતો આવેછે.

ગાનારા ગાયછે—તતથેઈ. તતથેઈ. તતથેઈયાં. ૪ વાર.

રંગલો—તાથેઈ તાથેઈ તાતાથેઈ ભલા. (ઉમ્મી રહે છે)

સૂત્રધાર—અરે તું કોણુછે? પગે ધૂધરા, માથે મોરનાં પીછાં,

અને લીમડાનાં પુંખડાં ખોશાંછે; તું તે આ જંગ-

લનું જનાવરછે, કે માણસ છે?

રંગલો—માણસમાં માણસ થાય, અને જનાવરમાં જનાવર થાય.

મુત્ર—માણસમાં માણસ, ને જનાવરમાં જનાવર શી રીતે થાય?

રંગલો—કહ્યું છે કે—

इन्द्रवज्रा वृत्त.

મારે પ્રસંગે જન થાય સારા, નીચપ્રસંગે નિપજે નઠારા;
જો જૈ વસે વાસ જનાવરોમાં, તો થાય તેવા ગુણ તે નરોમાં. ૩

હવે હું તમારી સોમતમાં આપ્યો છું, માટે જેવા
તમે હશે, તેવો હું થવાનો.

મુત્ર—તારૂં નામ શું? ડુંભાભો રાજગર; કે રણિયો ‡ ગઢવી?

રંગલો—અરે સૂત્રધાર, અરે નાયક; મારું નામતો વિકુષક

છે. પણ ગુજરાતમાં મને સહ રંગલો કહેછે.

મુત્ર—તું કોઈ પ્રકારની વિદ્યા જાણેછે કે?

રંગલો—હા. હું હાસ્યરસનો પુષ્ટિ કરવાની વિદ્યા જાણું છું.

મુત્ર—વાહવાહ ! ત્યારે તો બહુ મારું થયું; આજ આ ઠેકાણે

હાસ્યરસમાં નાટક થવાનું છે, માટે તું તેમાં હા-

સ્યરસની પુષ્ટિ કરીશ?

રંગલો—હાજી. એનો કામ બંધાનુંજ છે. હાસ્યરસના નાટકમાં

તો બંધાવિના ચાલેજ નહિ.

§ કહ્યુંમાં એક રાજગર આહ્વાણ હતો, તેનો પોશાગ
હસવા જેવો હતો તેથી તેનું નામ પ્રખ્યાત છે.

‡ અમદાવાદ જીલ્લાના રાણીસરનો આરણ, હતો તે
પ્રખ્યાત મશકરો હતો. તેની કહાણીઓ વિજાયતના મશકરા
બર્યોહડના જેટલી લોકોમાં ચાલેછે.

સૂત્ર—અરે, તું એટલી બધી મગરૂરી શાવાસ્તે રાખેછે ?
વડોદરામાં એવા મથકરા છે કે-તનેતો પગે બાંધીને
ઉડે. તું પણ મિથ્યાભિમાની દેખાયછે.

રંગલો—તમને હજી આજજી અખર પડી કે?

સૂત્ર—ભાઈ બ્યાં સુધી જોનો સહવાસ થયો ન હોય ત્યાં
સુધી શી અખર પડે!
કહ્યું છે કે—

उपजाति वृत्त.

पडयुं नहों काम, बइया न पासे, त्यांसुधो सारा सरवेजणाशे;
सारा पठ ज्यांसहवास थाय, त्यारेज तेना गुण तो जणाय. ४

રંગલો—ઠીક છે. તમારા ગુણ પણ અમે જાણી લેશું.

સૂત્ર—હવે સાંભળ. પ્રથમ હું આ સુંદર*વનનું વરણન કરું.

રંગલો—ઠીક છે, કરો.

સૂત્ર— શાદૂલ વિકીડિત વૃત્ત.

આંવા આમલિ લીમડા વડ વડા, જુંડે શુક્યાં છાઈ છે,
છત્રોની છત્રી છાઈ હોય છતમાં, તેવા ઝંચા તાડછે;
ગાયો વ્રંદ હરે ફરે તૃણ ચરે, ગોવાલિયા ગાયછે,

* આઠેકાણે વનનું વરણન કર્યો વિના પુસ્તકમાં લખ્યું કે
સ્થળ વગર; તેથી કાંઈ ખેડ જોનારા સભાસદોને અખર પડે
નહી, કે આ બનાવવનનોછે. માટે કલ્પિત વનનું વરણન કર્યું.

જોતાં આ વનને જરૂર ઉંરમાં આનંદ સંધાય છે. ૫

રંગલો—એતો ખરું. પણ આ ક્રિયાદેશનું જંગલ છે? તે મને

ખબર પડતો નથી.

સૂત્ર—સોરઠ દેશનું આ જંગલ છે.

રંગલો—સોરઠદેશની શી શી વસ્તુ વખાણાય છે ?

સૂત્ર—સોરઠનાં પાંચ તો રત્ન કહેવાય છે.

રંગલો—તે ક્રિયાં ક્રિયાં પાંચ કહેા.

સૂત્ર— શ્લોક.

સૌરાષ્ટ્રે પંચ રત્નાનિ, નદી, નારી, તુરંગમાઃ

ચતુર્થે સૌમનાથશ્ચ, પંચમં હરિદર્શનમ્. ૬

અર્થ. ગોમતી વગેરે નદીઓ, સોરઠી સ્ત્રિયો, કાઠીયાવાડી ઘોડી, સોમનાથ, અને દ્વારકા. એટલાં પાંચ વડે સોરઠ દેશ વખાણાય છે.

રંગલો—હાડે જીલ્લામાં પણ પાંચવાનાં વખાણાય છે. તેનો

અશ્લોક છે.

સૂત્ર—તે ક્રિયાં ક્રિયાં?

રંગલો — અશ્લોક.

ઈંદરે પંચરત્નાનિ, પાળી, પાષાણ, પાંનઢાં;

ચતુર્થે ગાલ્હિદાનંચ, પંચમં વલ્લલોચનં. ૭

(૬)

સૂત્ર—સામાય ! હવે મારી ખાતરી થઈ, કે તું હૃદયપરસના
પુષ્ટિ કરી શકશે.

રંગલો—હવે આ જંગલમાં પ્રથમ કોણ આવનાર છે? તે કહેા.

સૂત્ર—પ્રથમ રતાંધળો જીવરામભટ્ટ આવનાર છે, તેની સાથે
તું વાતચીત કરજે, કેમકે તે પણ તારા જેવો મીઠાજી છે.
રંગલો—ઠીક છે, આવવા દો.

પ્રવેશ ૨ જો.

* જીવરામ ભટ્ટ—આવે છે.

ગાનારા ગાય છે. નીચે મુજબ,

“જીવરામભટ્ટ આવ્યા, જો જો ભાઈ જીવરામભટ્ટ આવ્યા,”

“લાકડી કર લાવ્યા, જો જો ભાઈ જીવરામભટ્ટ આવ્યા.”

રંગલો—તાથેઈ તાથેઈ તાતાથેઈ બલા.

જીવ—(ઉભા રહે છે)

રંગલો—કેમ છે ? જીવરામ ભટ્ટ,

જીવ—(ડોક વાંકી કરીને) કોણ એ?

રંગલો—જાઓ મારા સાહેબ. નથી ઓળખતા કે શું?

૧ વિકૃતવાણી જન્ય ઉપહસિત ભેદ થયો.

* ઘરડો, ઘાળી દાઢી, ખભે ખડીઓ, તુંબડું દેરી, હાથ-
માં લાકડી, દેખાતો દરીદ્રી, ગાનારાના તાળ પ્રમાણે પગલાં
માંડતો વૃદ્ધની પેઠે ચાલતો આવે.

જીવ—કાંઈ ઓળખાણ પડી નહિ.

રંગલો—આપણે બે નજદીકના સગા છેએ, તો પણ તમે ઓળખતા નથી, એ કેવી વાત છે ?

જીવ—આ અમારા સસરાના ગામની સીમમાં તે અમારું નજદીકનું સમું કોણ છે ? શું તું અમારો સાળો છે ?

રંગલો—તમારો સાળાતો તમારી વહુનો ભાઈ હોય તે. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે—

જાત્રોલા છંદ.

હિંગલોનો રંગ રાતો હોય ને કોયલાનો રંગ કાઢો;
ભોજો ભગત એમ ભગે જે, વહુનો ભાઈ તે સાલો. ૮

તાયેઈ તાયેઈ તાતાયેઈ બલા.

જીવ—ત્યારે તું અમારો સસરો થાય છે ?

રંગલો—સસરોતો વહુનો બાપ હોય તે. માટે તમારી વહુને પુછી જો જો કે તું એનો બાપ છું ?

જીવ—(ધુસે થઈને) ત્યારે તું અમારો શો સગો થાય છે ?

રંગલો—આપણે બે ભાઈએ છીએ ભાઈએ.

જીવ—શું અમારો બાપ તેજ તારો બાપ કે ?

રંગલો—ના, ના, એમ નથી, એથી ઉલટું છે.

જીવ—ત્યારે શું, મશીઆઈ ભાઈ, મંમાઈ ભાઈ, પોતરાઈ ભાઈ, નાતભાઈ, કે ગામભાઈ, કેવો ભાઈ થાય છે ?

રંગલો—અરે એતો બધા દુરના સગા કહેવાય, અને આપણે

તો અડીને સગા છીએ.

જીવ—અડીને ?

રંગલો—હા, અડીને, એક તસુનું પણ છેડું નહિ.

જીવ—અડીને સગા તે કેવા ?

રંગલો—આપણે બંને “સગા” મીઠાજભાઈ છેએ. હવે
ઓળખ્યા કે નહિ ?

જીવ—મીઠાજ ભાઈ કોને કહેવાય ?

રંગલો—જેઓના મીઠાજ મળતા આવે, તે મીઠાજભાઈ કહે-
વાય. કદાપિ સગા માતા જણ્યા ભાઈઓ હોય, પણ
તેઓના મીઠાજ મળતા ના આવે તો લડીને કપાઈ
મરેછે. પણ જે પરનાતવાળા, સાથે કે પરદેશી સાથે
મીઠાજ મળતો આવે, તો જીવજન દોસ્તી બંધાય છે.
મોટે જગતમાં મીઠાજભાઈની સમાજજીવી બીજી
એકે સગાઈ નથી. કહ્યું છે કે—

શાર્દૂલ વિકૃતિત વૃત્ત.

જોગી જોગિનિ પાસ વાસ વસશે, ભોગીજ ભોગી કરને,
બંધાળી જનને જરૂર જગમાં, બંધાળી સાથે બને;
પાપી પાપિ વિવેજ પ્રીત કરશે, ધર્મિષ્ઠ ધર્મી વિષે,
મિથ્યા સર્વ સગાઈ માંડે ભવમાં સ્વાભાવિ સાચી દિસે. ૯
મિત્રો હોય સ્વભાવ માંહિ મળતા, તે મિત્રતા આદરે,

(૧૨)

સાચા સંકટમાં સહાય કરશે, કુરવાન માર્યું કરે;
ધીરે ધાન્ય ધનાદિ ધામ ધરણી હેતે હસાવે હસે,
એનો, માત પિતા થકી અધીક તો, વિશ્વાસ આવી વસે. ૧૦

જીવ—હા, એતો ખરી વાત છે.

રંગલો—હવે તમારે ક્યાં જવાનું છે?

જીવ—અહાહા!! આજતો સાસરે જઈને સાસુના હાથની
રસોઈ જમવી છે અને આડોશીપાડોશી બાઈડીઓ
કહેશે કે (કુદીને હાથનાં બટકાં કરીને) જીવરામભટ્ટ
આવ્યા, જીવરામભટ્ટ આવ્યા. વાહ, સાસરાનું સુખ.

શાર્દૂલ વિક્રીડિત વૃત્ત.

સૌ અપે સનમાન -દાન, વળોડ્યાં, મિટાન મેવા મળે,
સામુ સ્નેહ સહીત શબ્દ ઝચરે. ત્યાં તાપ ત્રેણે ટળે;
સાઢાનો વહુ, સાઢિયો, હઢીમઢી, હેત કરે હાસ્યરે,
સ્વર્ગાવાસ સમાન સર્વ સુખતો સંસારમાં સાસરે. ૧૧

રંગલો—સાસુ હેંશિલી હશે?

જીવ—અરે સાસુએ હેંશિલી નેહએ, અને આપણામાં
પણ કાંઈ રૂપ, રંગ અને ગુણ નેહએ. ત્યારે સાસુને વ-
હાલા લાગીએ.

જીવગારો જીવગારીને ધીરે છે.

રંગલો—રૂપ, ને, રંગ તો તમારામાં ખરબખરબના હાથીના લેવાં છે. વાર, આગળ ચાલો, મારે પણ તે ગામ તરફ આવવું છે.

જીવ—(આગળ ચાલતાં થોડાંક પગલાં ભરીને) અરે રામ, આ ખે જુદા રસ્તા ફાટ્યા. તેમાં મનસાપુરીનો રસ્તો કયો હશે? હવે જો કોઈને પુછીએ તો અસાની ફરીએ.

રંગલો—ભટ. કેમ ઉભા રહ્યા?

જીવ—આ ખે રસ્તા ફાટ્યા, એક આમ જાય છે, અને એક આમ જાય છે. તેમાં મનસાપુરીનો રસ્તો કયો હશે? અમારે કયે રસ્તે જવાનું? તે તું જાણતો હઈ તો કહે જોઈએ?

રંગલો—તમે રસ્તો ભુલી ગયાથી પુછો છો? કે મારી પરીક્ષા લેવા પુછો છો?

જીવ—અમે તો કાંઈ રસ્તો ભુલી ગયા નથી. પણ તું જાણે છે કે હું જ ડહોલું; તારે તું રસ્તો જાણતો હઈ, તો કહે જોઈએ?

રંગલો—તમે નથી બુધ્યા, તારે તમારે પુછવાની શી ગરજ છે? જાઓને એજ રસ્તો,

ઇંદ્રવજ્રા વૃત્ત.

પ્રાંછે ન પોંતે, પળ પુછવાથી, લાજે દિલે, શિષ્યપણે થવાથી;
પુછે ગુરુ થૈ મન-મર્મ લેવા, મિથ્યાભિમાની નર દાંભિ એવા. ૧૨

જીવ—એમાં તું શું કહેતો હતો? આજ રસ્તો છે તો, અમે

કચારે અજાણ્યા છેએ?

રંગલો—હીકછે *જાઓ. (રંગલો પડદા ઓઠે સંતાઈ જાયછે)

જીવ—(આગળ ચાલતાં) અરે આતો રસ્તો ખેતરાઉ જાણાય છે. ચાલ જીવ, પાછા ફરીએ. (પાછો ફરેછે)

અરે આતો જાણાં, ને કોતરાં આઠ્યાં. પેલો રસ્તો પણ હાથથી ગયો. (ત્રણ ચાર વાર આંધો પાછો જઈને) અરે આ ડેકાણેથી મીઠાજી ભાઈ અને આપણે જુદા પડ્યા હતા. તે આ જમણે રસ્તે ગયો, અને આપણને તે લુચ્ચે ડાબે રસ્તે ચડાવ્યા. આપણે તેને શિખ્ય ભાવે પુછ્યું નહિ, તેથી તેણે અવજો રસ્તો બતાવ્યો.

વારૂં, આપણે આટલા હેરાન થયા એજ કે કાંઈ બીજું? પણ વળી બંદા કોઈના શિખ્ય થાયકે? (મુઠ્ઠે હાથ નાખેછે.)

(વળી આગળ ચાલીને વિચાર કરેછે.)

અરે પ્રભુ. હવે શું કરીશું? મેં તો જાણ્યું હતું કે દહાડા છતાં સસરાને ઘેર જઈને બેસીશું, પણ પેલે ડાંગે અવજો રસ્તો

* જે ગામમાં કદી ફેરીએ મળેજ નહિ, તે ગામનો એક ખાદ્યણુ ક્યાંકક્યાં ફેરીએ લાવ્યો હતો, રસ કાઢીને પાણા વાડકામાં ભર્યો. પછી સ્ત્રીને કહ્યું કે આજનો રસ રોટલી કરવીછે, તે તને ન આવડે તો પાડોશણુ ગુજરાતની છે તેને પુછીને કરજે. એમ કહીને ગયા પછી, તે સ્ત્રીએ પાડોશણુને પુછ્યું કે મને રસ રોટલી આવડે તો છે, તોપણ પુછ્યું કે રસમાં લોટ નાંખીને, તેની રોટલીએ કરવી, એમજ રસ રોટલી થાય કે નહીં? પાડોશણુ હા કહી. પછી પેલીએ તેમ કહ્યું ને પછી પાડોશણુનો વાંક કાઢ્યો.

ખતાઓ, તેથી વગડામાં ચાર પાંચ ગાઉ ગોથાં ખાધાં, છેવટ રસ્તો તો જડ્યો, પણ હવે દહાડો આથમવા આગ્યો, અને ગામતો હજી ગાઉ ડોઢગાઉ રહ્યું છે. કોઈ માણસ આટલામાં જણાવું નથી. પેલો મીઠાજાણી પણ જતો રહ્યો. આજ પ્રેરી ફજેતી થવાની. હવે કોઈ દહાડો એકલો સાસરે આવું નહિ. કોઈ સાથે હોય તો તેનો હાથ ઝાડીને ચાડ્યા જઈએ, તે કોઈ જાણે નહિ. આજસુધી આપણે એવી હુશીઆરીથી આપણું કામ ચલાવ્યું છે, કે હજી સુધી જગમાં કોઈને ખબર નથી કે—જીવરામભટ્ટ રાતે દેખતા નથી. પણ આજ ફજેતી થાય એવું જણાય છે.

પ્રવેશ ૩ જો.

ખીજલરાયકો—(પડદામાંથી નીકળીને, ખમ્મિ ડાંગ લઈને, ચાલ્યો આવે છે, અને જમ ભેંશાનાં ટોળાંને બાવતો હોય તેમ લાંબો હાથ કરીને બૂમો પાડે છે.)
આહિ!!!હ.

ખાંચોરાયકો—(સાથે પાડી લઈને પાછળથી આવીને જુમ પાડીને) એ!!! બીજલ, બીજલ, બીજલ હે!!!ઈ.

બીજલ—(પાછું જોઈને) અલ્યા શું કેસ? પાંસા શું કેસ ?

૧ કાળો કાંબળો એઢિલો, માથે ફાળીઈ બાધિલું, પગની પાનીઓ ભોંધથી લગાર. ઊંચી રહે એમ પગના પંજ વડે કાંબાં કદમ ભરીને ઊંટની પેઠે ઉતાવળો ચાલતો ભરવાડ આવે.

પાંચો—અહ્યા ઉભા રહે તો ખરો. એમ નાહી શું જાયસે!

બીજલ—હાલ્ય, એક ઉતાવળો હાલ્ય,

પાંચો—(પાસે જઇને) અહ્યા તારી ભેહા ચ્યાં સે?

બીજલ—એ ઉકરાંટે મારગે થઇને ગામની બાગોળે પૂગી હયે,

તારી ભેહા ચ્યાંસે!

પાંચો—મારી ભેહા મહાણીઆ માધેવ કને પૂગી હયે. અહ્યા

એહ્યો ભરામણ આવેસે, તેને એળછયો કે ?

બીજલ—ચ્યાંસે ભરામણ?

પાંચો—એ!! એહ્યો વેગળે આવે!!

બીજલ—હું તો એને એળખતો નથી.

પાંચો—આપણા ગામમાં એહ્યો રગનાથભટ રેસે ને ?

બીજલ—હા, હા.

પાંચો—એનો જમાઈ, હવે એળછયો કે નહિ?

બીજલ—એહ્યો રતાંધળો જીવરામભટ કે?

પાંચો—હા, એજ જો!! એજ ભલો એળછયો અહ્યા ભલો એળછયો.

બીજલ—તે ખચારો રાતે તો આંખે મુદલ બાળી હકતો નથી,

તારે શી રીતે એના હહરાને ધરે જઈ હકશે?

પાંચો—ઉભા રે, આપણે એનું ખાવડું ગ્રાહીને, એના હહરાને ધરે પુગાડીએ. ભલા, ભરામણનો દીચરો સેં, આપણને ધરમ થાહે.

બીજલ—રગનાથભટે દીચરીનો ભવ ખગાડોસે. રૂપરૂપના

અવતાર જોવી સે, તીને રતાંધળો વર જોયો સે, એતો
કાગડો દધિરૂં લઇ જીએ.

પાંચો—રંગનાથભટ્ટ શું કરે? વધ્યાત્રાના લેખ એવા હશે.

રંગલો—(પડદામાંથીનીકળીને)ખરેખરો વિધાતાનોજ વાંક છે.

ઉપેંદ્રવજ્રાવૃત્ત..

એરે ન કીધાં ફુલ કેમ આંબે, કર્યાં વર્ણાં કેંટક શા ગુલાંબે;

મુલોચનાને શિર અંધ સ્વામી, ખરે વિધાતા તુજકૃત્ય ચામી. ૧૩

પાંચો—જીવરામભટ્ટ; પળે લાગું, પળે લાગું.

જીવ—આપો રાયકા. આશર્વાદ, આશર્વાદ.

બીજલ—જીવરામભટ્ટ; અતારે અહુરી વેળાના તમે ચ્યાંથી
આવ્યા?

જીવ—કોણુ એ? બીજું કોણુ છે?

બીજલ—એતો હું, બીજલ, બીજલ.

જીવ—લો ઠીક થયું, ઠીક થયું, અસુરી વેળાનાં કોઇ લુંગડાં જઇ
જાય, માટે અમે ફિકરે રહેતા હતા; અમને રસ્તામાં
એક ઠગે ભુલા પાડ્યા, તેથી અસુર થઇ ગયું.

બીજલ—તમે રાતે દેખતા નથી? રતાંધળા સોકે?

પાંચો—બોલમાં, બોલમાં, એને રીહ સડશે. તને બોલતાં આ
આવડતું નથી. કહ્યુંસે કે—

૧ અભિમાનીપોતાને “હું” એમ કહી કહે નહિ; અમે કહે.

દોહરો.

અંધાને અંધો કહે, વરવું લાગે વેળ;

ધીરે ધીરે પુછિયે, સાથી સ્વોયાં નેળ? ૧૪

જીવ—(ધુસ્સે થઈને) મહારંડના, તું રતાંધળો, તારો બાપ
રતાંધળો, તેનો બાપ, અને તેનો બાપ રતાંધળો હશે.
(પથરો શોધે છે, ને મારવા દોડે છે).

પાંચો—હું હું હું (હાથ ઝાલે છે).

જીવ—અહ્યા, તું અમને કાણ કહેતારો? અમારું ધર શું જેવું
તેવું છે? અમારા ગામમાં બીજા બધા બ્રાહ્મણો તો
પછીથી રખડતા આવીને રહેલા, અને અમારું ધર તો
કાલિકદમીનું અશલનું છે. અમે હજાર હજાર રૂપૈયા
ખરચીને દીકરીઓ સારે સારે ઘેર પરણાવીએ છીએ.

અગનોતરા કાળમાં મારો બાપ મરી ગયો, તારે એક
રૂપૈયાનું સવાશેર ધી મળતું હતું, તોપણ અમે કરજે રૂપૈયા
કહાડીને, આખું ચોખ્ખું તેડાવીને ત્રણ દહાડા સુધી બ્રાહ્મ-
ણોને લાડવા જમાડ્યા હતા, તારા બાપ પછવાડે તે શું કર્યું
હતું? બોલ! બતાવ!

પાંચો—જીવરામભટ્ટ; એમ રીહ સડાવીએ નહિ. મરને કેતો,
એના કેવાથી શું થવાનું સે?

જીવ—અહ્યા, અમારો બાપ વર્ષોવર્ષ આદ્ધ કરતા હતા, તે
દહાડે સોસો બ્રાહ્મણોની પંગત થતી હતી. અમે જેવા

તેવા નથી

ખીજલ—“મારે મુગલ, ને કૂલાય પીંજરા” તેમ તમારો બાપ
પૈશાદાર હતો, તેથી તમે આટલી બધી કૂલ શેની
મારોસો!

રંગલો— દોહરો.

લટકે ઊંધે મસ્તકે, વડ ડાળે વાગોળ,

મન જાણે મેં પગ વડે, રાખ્યો આણિ ખગોળ. ૧૫

જીવ—અરે અમે પણ એના એ છેએ, બારસે બારસે રૂપે-
આ ખરેખરી ઊંચા કુળમાં દીકરીઓ પરણાવીએ છેએ.

ખીજલ—(પાંચાતિ) આ ખરી વાત હશે? એની પાંદિ દહ
વીહહજરે રૂપીઆની મુડી હશે!

પાંચો—એના બાલવા ઊપરથીજ જણાયસેકે કાંઈ નથી. જેની
પાંદિ ધન, કે વદ્યા હોય, તે આમ કૂલાય નહિ.

રંગલો— દોહરો.

જે પામે જન પૂર્ણતા, તે ન કદી ફૂલાય;

પૂરો ઘટ છલકાય નહિ, અધુરો ઘટ છલકાય. ૧૬

ખીજલ—ખરેખરો કૂલણુજીસે.

રંગલો—રતાંધળો !! (એમ કહીને નાશી જાયછે.)

જીવ—ઉભો રહે મહા રંડના, નાશી કેમ જાયછે!

ખીજલ—તમે ખીજલો સો શું કરવા? હું તો કેતો નથી, પણ
ખીજલ લોક કેતા હતા, કે જીવરામભટ રાતે દેખતા નથી.

જીવ—કોણકહેતું હતું?

ખીજલ—અમારા ગામનો એક ભગમણ કેતો હતો.

જીવ—એનો બાપ રતાંધળો હશે. અમે તો રાતે લખવા

બેસીએ તો ત્રણસેં શ્લોક લખી કહાડીએ છેએ.

ને ખીજલ કોઇએ અમારે માટે કહ્યું હોય, તો તેના ઉપર ત્રાગું કરીએ, અને મધ્ય કાંડીને તેને લોહી છાંટીએ, પણ તમને શું કરીએ?

પાંચો—રીદ સડાવીએ નૈં; હોય, હાહરીમાં જન્મએ, તે કોઇ

મશ્કરી કરે, ટોળ કરે, તો મોટું પેટ રાછીએ.

રંગલો—સાસરાની શરીનું કુતરું કરડવા આવે, તો હાડે

કહીએ નહિ.

જીવ—તમે અમારા સસરાના ગોવાળ છો, માટેજ અમે

સાંખી રહીએ છેએ. નહિ તો અમે લગારે સાંખી

રહીએ એવા નથી.

પાંચો—હાલો બેક ઉતાવળા હાલો, અમારી ભેહા જાતી રહે.

અને હવે રાત પડવા આવી.

જીવ—રાયકા, લાવો જોઇએ તમારો હાથ જોડ.

પાંચો—મારા હાથમાં શું જોશો?

ખીજલ—મારગ હુજતો નથી, તે કાંકાં મારતો હાલેએ, માટે

તારો હાથ ગ્રાહીને હાલવું હશે.

જીવ—તમને એવો વહેમ હોય તે અમારે તમારા હાથની

કાંઠ ગરજ નથી. અમે તો તેનું નશીબ કેવું છે, તે જો-

વાસર હાથ દેખાડવાનું કહીએ છીએ.

પાંચો—જુઓ જુઓ જીવરામભટ્ટ. મારું નશીબ ચેવુંસે વાર?

જીવ—આ અનામિકા, એટલે ત્રીજી આંગળીના ઉપલા પેદા કરતાં છેલ્લી આંગળી વધારે લાંબી છે, માટે તમે તમારા આપ કરતાં વધારે સકરમી છો.

બીજલ—ખરેખર કીધું અલ્યા. તારા આપની વખતમાં આટલી ધરાગી તમારે ચાણે હતી?

પાંચો—આ ગામની પલવાડે ધરાંસે, તેના દીવા દેખાણા.

જીવ—હા. ખરા. કેવા સારા દીવા શોભે છે. જુઓ.

બીજલ—જીવરામભટ્ટ, એ એ દીવા તમે દેખોસો કે? (નાટક મંચમાં નજદીક દેખાતા હોય તેટલા દીવા કહેવા)

જીવ—હા, એક આ રહ્યો, ને એક આ રહ્યો, (બીજી તરફ બતાવે છે)

પાંચો—એણીમરે દીવા ચાંસે? દીવાતો આમ દેખાયમે?

જીવ—હા, હા, હું પણ એજ તરફ ફરું છું તો. અને પેલો ઝીણો દીવા વેગળે દેખાય છે. તે સુધાં ત્રણ દાંવા અમે દેખીએ છીએ.

પાંચો—(દીવા ગણીને) એ દીવા તો હું દેખુંસું, અને ત્રીજી દીવા તો આટલામાં ચાંઈ દેખાતો નથી.

જીવ—આ તરફ જુઓને, એ રહ્યો ત્રીજો દીવા.

રંગલો—(ફેળવે) તારા આપનું કપાળ છે તે તરફ તો. આ-

‡રંગલાને હમેશાં જે વાક્યનો જવાબ મળવાનો ન હોય, તે વાક્ય તે આડું જોઈને બોલે.

લતાં અડવડીઆં ખાય છે, હાથ ઝાલીને ચાલે છે, ને વળી ખાલી ઢોંગ કરેછે.

બીજલ—હાથ પાંસા, આપણે તો ઝટ ધરે જઈએ. એતો અથડાતો અથડાતો આવશે.

પાંચો—(જીવને) હવે અમે તો ઉતાવળા ઝટ ધરે જાઈએ.

જીવ—અમારા સસરાની ભેંશ કેઈ? અમને દેખાડો તો ખરા. ભેંશએ તમે ચરાવીને કેવી તાજી કરી છે?

પાંચો—ભેંહ તો આગળ જઈ. પણ આ તમારા હરણની પાડી સે તે જુઓ.

જીવ—ક્યાં છે ક્યાં છે? (કાંકાં મારે છે).

પાંચો—એ આ રહી જુઓ. સે માતેરી?

જીવ—વાહવાહ, અધ્યા પાડી તો સારી છે હા? અમારી સાસુએ અમારી સાળીને ધવરાવીને જીવી મસ્તાની કરી છે, તેવી તમે પાડીને કરી છે. (ઉપર હાથ ફેરવીને પુંછું પકડીને પગ આડાઅવળા પડેછે) ચાલેછે.

પાંચો—તમારા હરણને ધરે તમને પુગાડીએ?

જીવ—કાંઈ પહોઆડવાની જરૂર નથી. હવે તમારે ઉતાવળા જવું હોય તો જાઓ. ગામ હુંકડું આવ્યુંછે. માટે હવે કોઈ લુગડાં લઈજાય એવી બીક નથી, અને હવે તમારી અમારે લગારે ગરજ નથી.

પાંચો—(બીજલને) મારગને અડખેપડખે હુંડો ખાડોસે તેમાં

જવાની પાડીને ટેવસે, માટે તેમાં પડ્યે તો, ખચારા

ભરામણને વાગશે

બીજલ — ભાગ એના, આપણે શું કરીએ!

રંગલો — ઉપજાતિ વૃત્ત.

મિથ્યાભિમાનીશિર દુઃસ્વઆવ, કદાપિલોકોકરુણાનલાવે,

જો સર્પનેકોઈવિલાહિવાણે, દેહીઘણાલોકદિલે ન દાશે. ૧૭

(પાંચો, ને બીજલ જાય છે.)

જીવ — હવે ઠીક થયું. આ પાડીનું પુંછું પકડીને ગાલ્યા જઈ

શું, એટલે ઠેક સસરાને ઘેર જઈને ઉભા રહીશું અને

વળી કહેશું કે, આ તમારી પાડી વગડામાં જતી ર-

હેતી હતી, તે અમે હાંકી લાગ્યા; નહિતો તેને કોઈ

લઈ જત કે વાઘ મારી નાંખત.

રંગલો — (તેની સાલ જોઈને) આંધળો તો આંધળો, પણ

વળી લુલોચ દેખાય છે.

જીવ — (પાડી ખાડમાં ઉતરતાં પોતે પછડાયા) અરરર,

કુલો ભાગી ગયો, હાય, હાય, હાય.

રંગલો — પડે લૂલો, ને ભાગે કુલો, પણ લીધી વાત ન મેલે લૂલો.

(પાડી જતી રહે છે)

જીવ — આજ કોઈ નકારાનું માં જોયેલું, તેથી હેરાન થયા.

પેલા મીઠાજાણને શિષ્ય ભાવે રસ્તો પુછ્યો નહીં,

તેથી જરા રાત પડી ગઈ, અને આટલી પીડા ભો-

ગવત્રી પડી. અરે ગોવાળ સાથે ગયા હોત તોપણ ઠીક
 હતું. હથે, હવે પાધડી તો સવારે શાધી કહાડીશું, ને
 થયું તે ઠીકજ થયું, રાતની રાત અહીંજ સુઇ રહીશું.
 દહાડો ઉગશે એટલે તો આપણે સાતપાદશાહના પાદ-
 શાહ છીએ. (ઝંઘી જાયછે અને નમસ્કારો વગાડેછે.)
 પડો પડો.

પાત્રોની ગોઠવણી થઈને પડો પાછો ઉઘડે ત્યાં સુધી ગા-
 નારા પેલું પદ ગાયછે. “મેલ મિથ્યા અભિમાન, મનવા મેલ
 મિથ્યાઅભિમાન.” ઇત્યાદિ.

૩ દેવખાખ—તે સાસુ.

૪ સોમનાથ—સાળો. ઉમર વર્ષ ૧૭

૫ જન્મતાં—જીવરામભટ્ટની વહુ. ઉંમર વર્ષ
૨૦ ની.

૬ ગંગા—જમનાતી બેહનપણી.

૭ પાંચો—ભરવાડ.

મથળ.— રગનાથભટ્ટનું ધર.

પડતો ઉધડ્યો.

ત્યાં રંગનાથભટ સકુટંબ ખેડા છે. વજગણીએ ટુંકા પનાનાં પોતીયાં, અને પોતીયું મુકવેલું છે. તુગસી ક્યારો ને દર્ભની જીડી છે. (અંકેકું પોતીઉં બાપ દીકરે પહેરેલું, અંકેકું અંગ વસ્ત્ર ઓઢેલું. ઉઘાડે માથે સોમનાથને વેદ ભણાવે છે. યજુ-ર્વેદના, હાથે સ્થર લખેને)

રગના—ધોરાન્દુઘ્યધ્વષર્દધ્વષર્દ } (ત્રણચાર વાર કહેવરા-
 સોમના—ધારાન્ ઉઉ, ઉઉઉઉ,અ } વે છે પણ આવડતું
 નથી.)

રગના — સુરતરાખીને ભણુ, કોઈ મુસલમાન રમ્તેજતો હશે,

तेन कानि वेदनोश्च पश्ये तो, ते मंत्र निष्कृण्वथश्च.

(મશાલર્યતિ) અલ્પા કાનમાં આંગળીઓ ધાલને, આ

વેદનો મંત્ર સાંભળીશ તો તું કાને ખેરો થઇશ.

સોમના—બાપા, વાણીઆને, કણુખીને, કે રજપુતને વેદ સંભળાવાય કે નહિ?

રગના—નહિ; એ લોકોને પુરાણોક્ત શ્લોકથી કર્મ કરાવવું, એમના આગળ વેદનો મંત્ર બાણાય નહિ.

દેવના—અમસ્તા મિથ્યાભિમાન કરેછે. મનમાની દક્ષણા મળે તો નવામ સાહેબની આગળ પણ વેદ બાણે, અને હાઉક સાહેબને સોમયાગ કરાવે એવા છે.

સોમના—બાપા, આ મંત્રમાં શે અર્થ હશે.

રગના—જ જ રાંડના, વળી વેદનો અર્થ થાય કે? વેદનો અર્થ પરમેશ્વર બાણે, કે પ્રજ્ઞા બાણતા હતા, ખી-જું કોઇ જગતમાં બાણતુંજ નથી.

બાપા—સર્વ્યા સર્વ. હાહનાહનમ્

સોમના—સધ્વા ઉંડું. ઉંડું, બાપા, આતો બહુ કડણ છે, માટે આ પડતું મુકીને શાસ્ત્રી પાસે સંસ્કૃત વ્યાકરણ બાણવા જાઉં?

રગના—સંસ્કૃત વ્યાકરણ બાણીને આપણે શું કરવું છે?

સોમના—પુરાણ શાસ્ત્ર બાણીને કથા વાંચવા શીખીશ.

રગના—શાસ્ત્રીઓને અને પુરાણીઓને ખરા બ્રાહ્મણોની હારમાં કોણ ગણે છે? એનો ધુદ્ધ જેવા કહેવાય.

૧ પુનામાં દક્ષણીઓએ કરાગ્યો હતો.

સોમ—શાસ્ત્રી, પુરાણી, શુદ્ધ જોવા ગણાય?

રગના—હા. બાકરેણુ શાસ્ત્ર, ને પુરાણુ તો વેરાગીએ બણે
પણુ અન્ય વરણુથી વેદ બણાશે?

પ્રાહ્મણને તો વેદનોજ અધિકાર છે, પેસવાની સભામાં
દક્ષણા વહેંચાતી તે વેદીઆને ઉત્તમ, શાસ્ત્રીને મધ્યમ, અને
પુરાણીને કનિષ્ઠ દક્ષણા અપાતી હતી.

સોમ—ત્યારે પુરાણની કથા આપણે સાંભળતી કે નહીં?

રગના—અમારા ઘરડા હતા, તે પુરાણની કહાણીઓ વે-
ચાતી હોય, ત્યાં થઈને જવું પડે તો કાનમાં આ-
ગળીઓ ધાલીને ચાલ્યા જતા હતા. પુરાણનાં ગ-
પાંનો શબ્દ કાનમાં પડે તો પ્રાહ્મણનો કાન અ-
પવિત્ર થાય, એતો સુદ્રોએ વાંચવાં, ને સાંભળવાં
જોઈએ; સુત પુરાણી પણ શુદ્ધ હતો.

હં, બોલ—સઘ્યા સઘં હાહનાહેનમ્

સોમ—સઘ્યા. ઉંઉંઉં.

રગના—(સોમ—ને મારવા માંડે છે. સોમનાથ રોવા માંડે છે)

દેવખા—હાયનું લટકુ કરીને મારા જોકરાને મારશો નહિ.
ભણતાં નહિ આવડે તો ચાલ્યું. પ્રાહ્મણનો દીકરો
છે, તે ભીખ માગી આશે; ભુખે તો નહિ મરે!

રગના—હું જાણું છું કે ખું જોકરાને ભીખ માગતો કરવાની છે.

દેવખા—ત્યારે તમે બણી બણીને ક્યાંના કારભાર કર્યા?

સો સો જણાની આગળ કાલાવાલા કરીને દાન
 દક્ષણા માગી લાવેજો, તોપણ કાંઈ ઉંચું તો આપ્યું
 નહિ. પેલા શાસ્ત્રીનો છોકરો ને પુરાણીનો છોકરો
 અંગરેજી બણીને સરકારની નોકરી કરેછે, તે
 મહીને પચાસ પચાસ રૂપૈઆનો પગાર લાવેછે.
 મારે તો છોકરાને તમારું બણતરે બણાવ્યું નથી.
 કાલથી ઇસ્કોલમાં મુકવેા છે.

રંગના—મ્લેછની વિદ્યા બણાવીને મારી સાત પેઢીનું નામ
 તું બોળવા બેઠી છે.

દેવના—આ બણવું તે રળી ખાવા સાંઈ કે બીજું કાંઈ?
 ત્યારે જેમાંથી બે રૂપૈઆ મુખેથી મળે તે બણ-
 તર ખંડે બીજું બણતરે શા કામનું?

પ્રવેશ નવો.

રંગના—(આવીને આપું અવળું ચારે તરફ જોઈને) આઠ-
 લામાં બ્રાહ્મણોનો વાસ ક્યાં હશે? અરે જીવ. આ
 તુળસી ક્યારો તો દેખાય છે. અને વેગળી શિવ-
 ની દરી પણ છે.

શાર્દૂલચક્રાદિત વૃત્ત.

ક્યારોતો તુલસીતળો તગતમે, ટુંકે પને પોતિયા,
 નેવેતો લટકે વઢી વલગળો, ધાંઈ ધયાં ધોતિયાં;

દોસે દર્મ જુડો, રુડો શિવતળો, દેરી પળે પાસછે,
 એ ઐંધાળથકો જ જાણ ઉરમાં, વિપ્રોતળો વાસછે. ૧૮

અરે રગનાથ બઠનું ધર આ કે?

રગના—(ઉભા થઇને હાથ લાંબે કરીને) આવો નાટક નટજી.

રંગલો—(લાંબે હાથે મળીને)—આવો લાડુ બટજી.

રગના—કેમછે લાયક લઉવા?

રંગલો—ઠીકછે કાકા કઢિવા.

રગના—ક્યાંથી આઆ તમે?

રંગલો—તમે ત્યાંથી અમે. (લાંબો હોઠ કરીને)

રગના—છે સહ સાળ્યુ તાળ્યું?

રંગલો—પંડ સાળે સહ સાળ્યું.

રગના—કહોને વાત વિસ્તારી.

રંગલો—બાંધી મુંઠી સારી (મુંઠી બતાવેછે),

રગના—કેટલાં છેયાં છોરું?

રંગલો—પાછળ કોરું મોરું. (પોતાની હથેલીમાં હથેળી ફેરવેછે).

રગના—કાંઈ સંદેશો સારો?

રંગલો—આવે જમાઈ તમારો.

રગના—કેમ આવેછે ચાલી?

રંગલો—પાડીનું પુંછ ગાલી.

રગના—શા કામે આ વાટે?

રંગલો—વહુને તેડવા માટે.

રંગના—આવશે આજની રાતે?

રંગલો—રાતે કે પરભાતે.

રંગના—તમે આવ્યા શું રજવા?

રંગલો—આવ્યા તમને મળવા.

રંગના—તમ આવે અમ રાજી.

રંગલો—અમે પ્રસન્ન થયાજી.

રંગના—તમે વૃહસ્પતિ દેવા.

રંગલો—તમે ભૈશ્વપતિ જેવા.

સોમના—(ઉભો થઈને) અધ્યા ભૈશ્વપતિ કોને કહેવાય?

રંગલો—ભૈશ્વનો પતિ પાડો. “હોય શરીરે જાડો, તે ભંગરી ભૈશ્વનો લાડો” તેને ભૈશ્વપતિ જેવો કહેવાય.

રંગના—નહિ નહિ મૂર્ખા. મહાપંડિત હોય તેને વૃહસ્પતિ જેવો વિદ્વાન કહેવાય.

રંગલો—મેં પણ તમને ભૈશ્વપતિ જેવા વિદ્યમાન કહ્યા કે નહિ?

રંગના—(પોતાની સ્ત્રીને) અલી સાંભળે છે કે?

દેવમા—શું કહેાજો સોમનાથના બાપા?

રંગના—આ જીવરામભટ્ટનો સંદેશો આવ્યો છે, તે જમનાને તેડવાસાર એક ખે દહાડામાં આવનાર છે. માટે લુગડાનાં ચીંચરાં કરવાં હોય તે કરી રાખજો.

દેવમાઈ—સાક્ષા, ધાધરા, અને કાંચળીઓ તો મેં તૈયાર કરી રાખી છે. પણ એક મૂપેલ પડાવવું છે, અને કાજળ પાડવું છે.

રંગલો—આથી વળી વધારે કાજળ જમનાંતા કપાળમાં
કેટલું ઓપડ્યું છે? કહ્યું છે કે.

વંશસ્થ વૃન્ન.

યાભિમાની વરજેહનેમલ્લયો, તે માનનીનો અવતાર તો બેઠ્યો;
કોરકઠાપો વહુ સર્વ કાઢમાં, તેને સદા કાજલેછ કપાળમાં. ૧૯

રંગનાથ—(ઝીંકીને) આલી, સાંભળે છે કે?

દેવપાઠ—શું કહો છો?

રંગનાથ—રામનાથ મહાદેવમાં પેલા ચિદાનંદ સ્વામી રહેતા
હતા તેમણે કાલે કૈલાશવાસ કર્યો. એવા સ્વામી
ખીજત મારા જીવામાં આવ્યા નથી; એતો મહા જોગી
રાજ હતા.

દેવપાઠ—કાશીમાં એમના જોવા હશે?

રંગના—અરે કાશીમાં પણ એવા નહિ હોય.

દેવપા—તારે કૈલાશમાં તો હશેજ.

રંગના—હું તો જાણ્યું કે કૈલાશમાં પણ એવા તો સ્વામી
નહીજ હોય.

રંગલો—જમરાજના શેઠેરમાં હશેજ.

દેવપા—એ સ્વામીને કોણ લઈ ગયું હશે? અને તે ક્યાં
ગયા હશે?

૨ હાસ્યરસની પુષ્ટિ વાસ્તે રંગલો ખોલ ખોલ કરે, માટે તેને
હંમેશાં ઉત્તર આપવાની જરૂર નથી. વળી તેણે અણગમતું
કહ્યું, તેથી રંગનાથબેટા આડી વાત ચલાવી.

રંગના—એમને તો સાક્ષાત પ્રભુના પાર્ષદ આર્પણે કે-
લાશમાં લઈ ગયા હશે.

રંગજો—કોણુજાણે પાર્ષદ લઈ ગયા હશે, કે વગડાનાં શી-
યાળિયાં ખાઈ ગયાં હશે.

પ્રવેશ ૨ જો.

પડદા પાછળથી—એ કમાડ ઉઝેડો.

(ઉભી રાખેલી પડદો, તેના લાકડાને પાછળથી કોઈ ઠોકે છે.)

દેવબા—એ ખડકીનાં બારણાં કોણુ ઠોકે છે?

રંગના—ગોવાળ વાળુ લેવા આવ્યો હશે.

દેવબા—(બારણાં ઉઘાડવા જતી હોય તેમ પડદા પાસે જઈ
જુએછે, ત્યાં પડદામાંથી પાંચોરાપકો નીકળી આવેછે.)

પાંચો—વાળુ લાવો વાળુ.

દેવબા—હમણાં ઉભી રહે આપુંછું.

પાંચો—(દ્રાવ્યમાં લાકડીનું ટેકણુ દબને પગની આંટી ભ-
રાવીને ઉભી રહીને) રંગનાથભટ.

રંગનાથ—કેમ છે રાયકા?

પાંચો—આલ્યા બાવાનેતમે કાલે દાટી આવ્યાતા, તેને આ-
જ વગડાનો જરખ ખોદીને લઈ જતોતો.

રંગના—ખોલમાં ખોલમાં મૂર્ખા જરખ શું લઈજાય, એ-
મને તો એતો પ્રભુના પાર્ષદ લઈ ગયા.

પાંચો—અરે શું પારહદ લઈ જાય ? મેં નજરો નજર દીઠો. જરખ વગડામાં લઈ જતોતો.

રગના—હોય નહિ હોય નહિ. જરખ શું લઈ જાય ? એતો પર-
મેશ્વરના પાર્ષદ લઈ ગયા.

પાંચો—મારા દીવ્યશતા હમ. મેં ખીજલને દેખાડ્યો. અને કીધું
કે—ઓઃયા આપણા ગામના ખામણોના ગરને ઓ-
લ્યો જરખ લઈ જાયસે.

રગના—અરે જુઠી વાત. એવા મહાન્નેગીને જરખ શું લઈ
જાય ? એતો પાર્ષદ લઈ ગયા.

પાંચો—તારે તમારા સોકો એને પારહદ કેતા હશે, પણ અને
તો એને જરખ કહ્યે સૈએ.

રગના—(પોતાની સ્ત્રીને) હવે એને આપવું હોય તે આપી-
ને અહીંથી ઝટ કાઢ.

દેવખાઈ—સે અલ્યા. સે આ રોટલો.

પાંચો—તે રોટલો શા વાસ્તે આપોસો ?

દેવખાઈ—તારે શું આપે ? વરસુંદ લેવી, અને વળી રોજ વાગુ
લેવા આવવું.

પાંચો—એ વરહાં ધ્યાં વરસુંદ તમે આણે દીધીસે ?

આજ જમાઈ આવ્યાસે તે તમે લાખશી કરી હશે. તે
તમારાં સોકરાં લાખશી ખાય, અને મારાં સોકરાં ટાઢો રોટલો
ખાય કે ? “એવો ય્યાં ગોકલીઓ ગાંડો રો, જે દીવાળીને દાડે
ઘેહ શીરાવે” હું આણે રોજ રોજ લાખશી મળુંસું ?

દેવબા—જમાઈ ક્યાં આવ્યા છે? જમાઈ આવે તે દહાડે લા-
યશી લેવા આવજો જ.

પાંચો—વળી નથી આવ્યા શે? જમાઈ આવ્યાજ સેતો.

દેવબા—તારા સમ. નથી આવ્યા, આવ્યા હોય તો હું ના કહું!

પાંચો—ગામના પાધર હુધી અમે ભિગા ભિગા આવ્યા સૈએ.

પાડીનુ પુંછડું આલીને જમાઈ આવતાતા.

દેવબાઈ—એતો રાતે માંડું દેખે છે. મોટે તું એને આપણા
ઘર સુધી પહોંચાડીએ નહિ?

પાંચો—એ અમે પુગાડવાનુ કીધું કિધું. પણ એતો બહુ મીઠા-
જીસે. ઉલટી રીઠ સડાવા માંડી. પસે પાડીનુ પુંસડું
આલીને આવતા.

દેવબા—પાડી તો ક્યારની ઘેર આવી છે. પણ જમાઈ તો આ-
વ્યા નથી.

પાંચો—તાણે રોટલો તો રોટલો ઘો. લાગો હું મારે જાજ.

દેવબા—જે આ રોટલો.

પાંચો—(કાંબળાના છેડામાં લઇને જાયછે.)

દેવબા—અરે સોમનાથ. તું, ને તારો બાપો જાઓ, અને જુઓ.
તે મિથ્યાભિમાની રાત વળાનો ક્યાંઈ ફાંફાં મારતો હોય
તો ઘેર લઈ આવો.

સોમનાથ—ચાલો બાપા, આપણે જઈએ. રાત અજવાળી છે.

રંગના—હુંતો કાંઈ આવતો નથી. તેને ગરજ હશે તો બહુોય ફાં
ફાં મારતો આવશે.

દેવખા—અરે, જન્મો જન્મો, ક્યાંઈ વગડામાં પડ્યો રહે, ને
જનાવર મારી નાંખે, તો નહાનપણમાંથી આ આપણી
જમનાનો ભવ બગડે.

રંગભો—જમનાનો ભવ બગડી ચુક્યો છે, હવે શો બાકી છે ?

રંગના—ચાલ, તારે પાદર સુધી જોઈ આવીએ. (તે બંને
જણા જાય છે).

પ્રવેશ ૩ જો.

ગંગા આવે છે.

દેવખાઈ—અરે જમનાં તારી બહેનપણી ગંગા આવી.

જમના—આવ. બહેન ગંગા, કેમ તું હમણાં જણાતી નથી ?

ગંગા—મારે પણ સાસરેથી આણુ આવવાનું છે, માટે તૈયારી
કરવામાં રોકાઈ રહું છું. તેથી તારી પાસે આવવાનું નથી.

(જમનાની જોડે ખેસે છે, અને ભરત ભરે છે).

દેવખા—ગંગા તમે બંને જણીઓ અહીં ખેસજો, હું રસોડામાં
જાઈને રાંધવા માંડું, હમણાં જીવરામભટ આવશે.

ગંગા—સાહે, ખેડાં છેએ. (દેવખાઈ જાય છે.)

જમના—ગંગા, તું શેનું ભરત ભરે છે ?

ગંગા—આતો મારે સાસરે લઈ જવા સાહે સતરંજની બાજી

ભરૂં છું.

જમનાં—(હંડો નિશાસો મુકીને) અરે પરમેશ્વર.

ગંગા—શા વાસ્તે નીશાસો મુકે છે ?

જમનાં—એમજ તો.

ગંગા—કહે તો ખરી ?

જમનાં—શું કહું માંરે કપાળ ?

રંગલો—

દોહરો.

અંતરનું દુઃખ અવરને, કહેતાં કહિ ન શકાય;

મુકે નિશાસા મુશ્વથકી, રોતાં રજની જાય. ૨૦

ગંગા—મારા સમ, કહે તો ખરી, શું કાંઈ તારે સાસરામાં દુઃખ છે ?

જમનાં—(હસકાં ભરતી) બાઈ, માંરે દુઃખ માંરે મન જાણે

છે. કોઈની આગળ કહેવામાં માલ નથી.

ગંગા—પોતાના અંતરનું હોય તેની આગળ તો કહીએ. કશા

વિના કોઈ શું જાણે ?

જમનાં—કહીને હવે શું કરવું ? એનો કાંઈ ઉપાય નથી. પાણી

પીને ધર શું પુછવું ?

ગંગા—તારે શું દુઃખ છે ? કહે તો હું જાણું તો ખરી.

જમનાં—બાઈ, બાપે હંચું કુળ જોઈને નાત જાતમાં આપમે

જનવવાનો પોતાનો સ્વાર્થ તાક્યો છે. મારા મુખ દુઃખ

ઉપર કશો વિચારજ કર્યો નથી.

શાર્દૂલવિક્રીઢિત વૃત્ત.

કન્યા વિક્રય જે કરે ધન લઈ, ધિક્કાર તેને ધરો,
 કીર્તીના કદી લોભથી કુલ જુએ, તે પાપિ પુરો લરો;
 કીર્તી, દ્રવ્યતળો, કશો જગતમાં, જે સ્વાર્થ સાધે નહીં,
 કન્યાના સુખના વિચાર કરશે, તે પુણ્યશાલી સહી. ૨૧

દોહરા.

સદ્વિદ્યા સદ્ગુણ, સધન, સદાચરણ, સુવિચાર;
 ઉત્તમ કુલ તો એજછે, જે ઘર સુખી નર નાર. ૨૨
 કુસંપ ને કંજુસપણું, માનનીને નહિ માન;
 એજ અધમથી અધમ કુલ, નિર્ધન નિર્વિદ્વાન. ૨૩

ગંગા—શું તારો ધણી નમાલો છે?

જમનાં—ના, ના, એમ તો કાંઈ નહિ. પણ દહાડો આપખો
 કે આંખે ધખ. કશું દેખે નહિ. દહાડે તો આપણે મલા-
 જામાં રહેવું પડે, અને રાતે તો તે કશું દેખેજ નહિ.
 આપણે ગમે તેવાં ધરાણાં કે ભરત ભરેલાં લુગડાં પ-
 હેયાં હોય પણ તે શું બાળવાનાં?

ગંગા—હોય, નશીબની વાત, એમાં શું? જમ તેમ મન વાળવું.
 શું કુંભારના ધરનું હાંધવું છે કે બદલી લવાશે?

રંગલો —

ઉપજાતિ વૃત્ત.

ન શોભતે પાંચરિ પામરાણાં, મણિર્યથા મર્કટ કંઠ લગ્ન;
અંધઃપતિ પ્રાપ્ત વિલાસિનીનાં, કટાક્ષબાણાં વિફલ્લા ભવાંતિ. ૨૬

અર્થ. જેમ ભીખારીને પામરી શામિ નહિ, માંકડાની કોટે
મણિ શામિ નહિ, તેમ આંધળો ધણી પામરી સુંદરીના નેણના
આળા નિષેધ જાય, માટે તે શામિ નહિ.

જમનાં—અરે, રાતે દેખતો નથી, એની તો મને આઝી બળતરા
નથી, પણ ખોટી પતરાળ રાખે છે, તે જોઈને મને
ધણી બળતરા થાય છે.

રંગલો —

દોહરો.

મિથ્યા અભિમાની મનુષ, ઠાલી કરે ઠગાઈ;
તેયી તેની થાય છે, મુંગલ વિના ભવાઈ. ૨૭

ગંગા—ખોટી પતરાળ શી રીતે રાખે છે?

જમનાં—દહાડા છતાં વાળુ કરીને, આરણાં બંધ કરીને ઘર
માં પેશી જાય છે. કોઈ આવે તો તેને કહેવરાવે છે
કે—હું તો રાતે અનુજ્ઞાન કરું છું, માટે કોઈને મ-
ળતો નથી.

ગંગા—એમ કરીને પોતાની ખોડ છાની રાખે છે?

જમનાં—છાની તો ધૂળે રહેતી નથી. જેમ જેમ છાની રાખ-
વાની તદ્દખીર કરે છે, તેમ તેમ લોકોને હસવાનું થાય

છે અને તે વાત વધારે અરચામ છે.

રંગભી— પાદાકુલ છંદ.

જેમાં ગુણ કે અવગુણ એકે, છાનૂ કદી રહે નહિ છેકે,

છોને છલ્લથી છાનુ રાખે, દુનિયા દેખે તેવું દાખે. ૨૬

ગંગા—હથે, તેમાં તારે શું?

જમનાં—તે ખોટી પતરાળ કરેછે, તેથી લોકો મારા આગળ
કહી કહીને મને ઘણે બાળે છે.

ગંગા—તેને મોઢે કોઈ કહેતું નથી?

જમનાં—ઘણાંએ કહે છે. અને રતાંધળો કહીને નહાનાં છોક-
રાં પણ ખીજવે છે. પછી ઘેરો લઈને છોકરાને મા-
રવા દેડે છે.

ગંગા—તારે તું શિખામણુ દહાંએ નહિ? કે જેમ જેમ ખીજ-
વાશે તેમ તેમ લોકો મારે ખીજવશે.

જમનાં—અરે બાઈ, મારી શિખામણુ તે માને?

રંગભી— ઉપજાતિ વૃત્ત.

કહી સુણાવો શુભ કેળ કાને, મિથ્યાભિમાની મુરખો ન માને;

લઈ કહેતાં ડલડોજ લીજે, કુપાત્રને બોધ કદિ ન કીજે. ૨૭

ગંગા—એમ તો મારો ઘણી સારો છે. આપણે કાંઈ સારી સ-
લાહ આપીએ, તો માને છે, અને બ્યારે મારા ઉપર
બહુ ખુશી થયા, તારે હરખથી એક સોનાનો હાર ધ-

ડાવીને મારે વાસ્તે લાવ્યા.

જમનાં—મારો ધણી પાસે તો હું કશું માગું તો કહે છે કે ચૂ-

લામાંનો રાખ્ય લે.

ગંગા—મારો ધણી તો મને કહે છે કે-હું તને કોઈ કોઈ વખતે
થોડી થોડી રકમ આપું, તે તું સાચવીને રાખજે, કેમકે
ખરી વખતે કામમાં આવે.

પછી ધણીક વાર રૂપૈયો, એ રૂપૈયા આપીને કહેશે કે લે
આ રાખ્ય, લે આ રાખ્ય.

જમનાં— વંસતતિલકા વૃત્ત.

લે રાખ્ય રાખ્ય તુજ વલ્લભ વાણિ દાગે,

લે રાખ્ય રાખ્ય મુજને ભરથાર ભાગે;

સંપે તને હરખથી શુભહાર સ્વામી,

હું તો હવે મુજપતી થાકે હાર્ય પામી.

૨૮

(એમ કહીને કપાળ કુટે છે.)

પડદો પડ્યો.

ગાનારા ગાય છે—મેલ મિધ્યાઅભિમાન ઇત્યાદિ.

અંક ૩ જો.

પાત્ર. ૧ રંગનાથભટ, ૨ સોમનાથ. ૩ રંગલો, ૪ જીવરામભટ.

સ્થળ ગામનું પાદર.

પડો ઉઘડ્યો—

ત્યાં ત્રણજણા ઉભા છે, અને જીવરામભટ એક કોરાણે આડમાં સુતેલો છે.

સોમના—બાપા, અજવાળી રાત કેવી સારી શાભે છે ! અને આ ગામનું પાદર પણ રળીઆમણું દેખાયછે.

રંગના—અજવાળી રાતે રોજ અહીં આવતા હુઝમે તો સાઈ.

સોમના—જીવરામભટને ગામથી આવવાનો રસ્તો તો આછે, પણ જીવરામભટ તો ક્યાંઈ જણાતા નથી.

રંગના—જો, આટલામાં ક્યાંઈ હશે.

સોમના—અરે, આટલામાં તો ક્યાંઈએ નથી. એ તો રતાંધળો ક્યાંઈ ચડી ગયો હશે.

રંગના—એક બે ઘાંટા કાઢીને બોલાવ જોઈએ. આટલામાં હશે તો બોલશે.

સોમનાથ—એ!!! જીવરામભટ. જીવરામભટ.

બાપા અહીં તો કોઈ બોલતું નથી.

રંગલો—ઘાંટો ક્યાં કાઢી શકે છે? એમ બોલાવાય કે આમ ખેતલાવાય? હે!!! જીવરામભટ, જીવરામભટ, જીવરામભટ હે!!! હે. એમ બોલાવાય.

રંગના—રસ્તાની આજુ બાજુએ જો. ક્યાંઈ ઉંઘી ગયો હશે.

સોમના—આડને કોઠે કાંઈક લુગડા જેવું જણાય છે. વળી સુ-
વાવડીના ગાભા જેવું કાંઈક છે.

રંગનાથભટ—જા. જઈને જો. રતાંધળો છે મઠે આડમાં પડી
ગયો ન હોય.

જીવરા—(સુતો સુતો બબડે છે) જો રાંડનો, મારો સસરો થઈને
મને રતાંધળો કહે છે, તો પછી બીજા લોકો કહેજ તો!

સોમના—બાપા, આ પાંચડી તો જીવરામભટની છે ખરી. આ-
વું નવધરૂં બીજા કેવું હોય? અને આડમાં કોઈ માણસ
સુતું હોય એવું જણાય છે.

રંગના—બૂમ પાડીને બોલાવી જો, તે હશે તો બોલશે.

સોમના—(ધાંટી કાઢીને) જીવરામભટ. જીવરામભટ. બાપા,
આ તો કોઈ બોલતું નથી.

રંગલો— માલિકની વૃત્ત.

અળ સમજુ જનોના સંશયો સદ્ય છૂટે,

પણ સમજુ જનોના સંશયો તો ન છુટે;

સરલ-મન જનોનો ભાગતાં ઝંઘ ભાગે,

કુટિલ જન કદાપી જાગતા તે ન જાગે. ૨૯

રંગના—ઉંઘી ગયો હશે. તું જઈને જગાડ.

રંગલો—ટાંટીએ બાજીને ખેંચ, એટલે જાગશે.

સોમનાથ—બાપા, કદાપિ ભૂત હોય તો. મને તો બીક લાગે.

રંગભો—મારને એક પથરો.

સોમના—બાપા. કહે તો એક પથરો મારું, એટલે જાગશે.

રંગના—વળી તેનું મારું કુટે તો, પાટો આપણે બાંધવો પડે.

દોહરો.

કદિ તેને હાણિયે નહીં, જો રીસ વહુ ચડિ જાય;

મારીને રોવું પડે, પસ્તાવો પછિ થાય. ૩૦

માટે આ બાડને કાઢે હું ઉભો છું, અને તું બાડમાં
જાડને એને જગાડ. એટલે તને ખીક નહિ લાગે.

રંગભો—તને નહિ આવડે. જો હું જગાડું. (તેનો ટાંટીઓ ગ્રા-
હીને ખૂબ ધસરડે છે અને બોલે છે કે) ઓ જીવ-
રામબટ, ઓ જીવરામબટ.

જીવ—અરે કોણ છે? કોણ છે?

સોમના—અલ્યા, અલ્યા એમ શું કરે છે? (મારવા જાય છે)

રંગભો—જો જો મણનો ભાઈ દોષ. જાગતો નહોતો, તેને મેં
જગાડી આપ્યો. ત્યારે ઉલટો મને મારવા આવે છે.
તારો વાંક નથી ભાઈ. આ વખતજ એવો છે કે
જેનું બહું કરીએ, તે ખુર માને.

શાર્દૂલ વિક્રીડિત વૃત્ત.

વાળો નમ્રવળે ઘણેજ વાદિયે, તો તુચ્છ તે તો ગણે;

કાંતો રાખિ કુવાક્ય જૂઠું જમિયે, તો લાત હાથે હણે;

કેવો છે વિપરીત કાઠ કઢિનો, શું હું વચાણું વધૂ;

સારું કોઈ તણું કદાપિ કરિયે, વૂરું ગણે તે બધું. ૩૧

સોમના—હો હો, અહીં ખાડમાં કેમ મુઠ રહ્યા છો?

જીવરા—સાસરીઆમાં જવું, તે કોઈ તેડવા બોલાવા આવે
અને માનપાન દેખીએ તો જઈએ, નહિંતો ગામને
પાદર મુઠ રહીએ.

સોમના—ચાલો હવે અમે જ જણા તેડવા આવ્યા છેએ. પેલો
ગોવાળ કહેતો હતો કે પાડીનું પુંછડું પકડીને જીવરામ-
બટ આવે છે.

જીવ—અમારે તમારે ઘેર આવવું નથી, જો આવવું હોય તો
તે પાડી સાથે આવીએ નહીં?

સોમના—શા વાસ્તે અમારે ઘેર આવવું નથી? તમને કોઈએ
કાણું ગોરું કશું કહ્યું છે?

જીવ—તમારી માએ એક દહાડે મને રતાંધળો કહ્યો હતો, માટે
તમારે ઘેર અમારે આવવું નથી. એટલા સારૂ અહીં
મુતા છેએ.

સોમના—વારૂ, અમારે ઘેર ન આવવું હોય તો ગામમાં આ-
વીને કોઈને ઘેર રાત રહેવું હતું.

જીવ—અમે સમ ખાધા છે, કે અમારે તમારા ગામનું પાણી
પીવું નહિ. આ તો તેડવા આવ્યા વિના છુટકો નહિ,
માટે આવ્યા છેએ. તે અહિં ગામને પાદર રાત રહીને
સવારે તમારે ઘેર આવોને અમારા માણસને લાઈને

આપ્યા જઈશું.

સોમના—તો ગામને પાદર ક્યાંઈ સારી જગા જોઈને સુવું હતું.

પણ આ ખરાબ ખાડમાં આવીને કેમ સુતા છો?

રંગલો—ખાડમાં ગામના લોકો દીશાએ જાય છે, એવી સારી જગા ખીજે ક્યાં મળે?

જીવ—ખીજે ક્યાંઈ સુતા હજીએ, અને વળી કોઈ દેએ તો તા-
ણ કરીને તેને ઘેર તેડી જાય, માટે આ ખાડમાં
કોઈ દેએ નહિ એમ સુતા છેએ.

રંગના—ચાલો, ચાલો, હવે તમને કોઈ રતાંધળા કહેશે નહિં

જીવ—અમારે તો તમારે ઘેર આવવું નથી, તમે જાણો તો ત-
મને તમારી જનોઈના સમ. અને હું તમારે ઘેર આ-
વું તો મને મારી જનોઈના સમ.

રંગલો—આ બ્રાહ્મણની કોટમાં જનોઈ નહોત તો ખીચારો શ-
ના સમ ખાત?

સોમના—હો હો, જાણો તો તમને બ્રાહ્મણના સમ.

જીવ—મને આ ગામમાં રહેતા હોય એટલા બધા બ્રાહ્મણો.
ના સમ, જો હું તમારે ઘેર કદી આવું તો. અને તમે દી-
કરાના સમ ખાશો નહિ.

રંગલો—એવો કોણ ગાંડો હોય કે છતે બ્રાહ્મણ દીકરાના સમ
ખાય?

રંગના—(હાથ ઝાંચીને) હો હો મારા સમ.

જીવ—તમારા સમ જો હું આવવા તો. મારે તમારા ધરનું પા-

હી †અગ્રાજ છે.

રગના—પણ તમારી સાસુએ તમને ક્યારે રતાંધળા કહ્યા?

જીવ—તમારી પાડોશણની આગળ એક દહાડે છાનાંમાનાં કહેતાં હતાં, તે મેં કાન ધરીને સાંભળ્યું હતું. રતાંધળા હઇએ ને કહેતો કુખ લાગે નહિ; પણ અમે કાંઈ રતાંધળા નથી.

રંગણી—અરે મેં પણ એક દહાડે સાંભળ્યું હતું.

રગના—તમે જોવા છો, તેવા બધું જગત જાણે છે. કાંઈ છાનું રહે નહિ. તમને રતાંધળા કહે તે ઝખ મારે છે. ચાલો હું તમારી સાસુને ઠપ્પો દઈશ. હવે પછી તમને કોઈ દહાડે એવું કહેશે નહિ.

જીવ—આ ભવમાં તો હવે તમારે ઘેર અમારે પાણીએ પીવું નથી. કેમકે અમે આકરા સમ આધા છે.

રગના—એમ તે થાય? કાંઈ આપણે એક બીજાથી છુટવાના નથી. સાંકડી સગાઈ ઠરી. કણકમાં પાણી ભળ્યું તે ભળ્યું તે કરતાં ચાલો તમને પાંચ રૂપૈઆની પાઘડી બંધાવીશું.

સોમના—તમને પગે લાગીને કહું છું કે ઘેર ચાલો.

જીવ—ઘેર આવ્યાનું તો તમારે અમને કહેવુંજ નહિ.

સોમના—આ મારી પાઘડી તમારે ખોગે છે. હું પાઘડી ઉતારીને તમને પગે લાગું છું, તમે અમારા પૂજનિક છો.

જીવ—નહિ નહિ, પાઘડી ઉતારશો નહિ. આ આભને જમીન એક થાય તોપણ અમારે તમારે ઘેર આવવું નથી.

†અગ્રાજ=તલેલા ન્તોગ.

રંગજી—અત્યારે તો આભ ને જમીન એકજ છેતો, જુદાં કોણ દેખે છે ?

રંગના—આ જનોઈ કાઢીને તમારી આગળ મુકુંકું; તમે પહે-
રાવો તો પહેરીશ નહિ તો અહિંથી પરભાઈ સન્યાસીના
મકમાં જઈને સન્યાસી થઈ જઈશ. પણ હું તમને
તેડ્યાવિના ઘેર જનાર નથી.

સોમના—હવે તો પૃથ્વીનો છેડો આવી રહ્યો. જીવરામભટ્ટ, હ-
વે તો માનવું જોઈએ.

જીવ—ફક્ત પાંચ રૂપૈઆની પાઘડી સાઈં અમે મનાઈએ કે?

રંગજી—પાંચ રૂપૈઆ સાઈં બ્રાહ્મણના સમ ભાગે કે? વધારે
આપે તો અત્યારે ભાગે.

સોમ—અરે બે રૂપૈઆ વધારે આપીશું. ચાલો તો ખરા.

જીવ—વીશ રૂપૈઆમાં એક બદામ ઓછી લેવાનો નથી.

રંગજી—જાઓ જાઓ, એક બાંટું ગધાટું દોરીને આપશે.

રંગના—વીશ રૂપૈઆની તો અમારી ત્રેવડ નથી.

પણ સોમનાથ, એકાંતે આવ, આપણે વિચાર કરીએ
(એકાંતે જઈને) પાઘડીનું તો એને બહાનું છે. પણ રાતવેળાએ
તે દેખતો નથી માટે તું એનાં લુગડાં એકડાં કરી આપ, પા-
ઘડી, લાકડી ક્યાં પડી હશે, તે દેખતો નથી, માટે તેની પા-
ઘડી લઈને તું એને માથે મુક. અને પછી હાથ ઝાલીને ઉભે
કર, એટલે મોઢે તો ના, ના, કહેશે. પણ આવશે ખરો.

સોમના—ડીક છે, એમ કરીશ. (પાસે જાય છે)

રંગના—સોમનાથ, તું જીવરામભટનાં લુંગડાં, દોરી, તુંબડી, બ-
ધું તપાશી લે.

સોમનાથ—તપાસી લીધાં. જીવરામભટ, ચાલો ચાલો જોમ તમે
રાજ થશો તેમ કરીશું.લો, આ તમારી પાધડી પહેરો.

જીવ—(પાધડી ફેંકી દેછે) ના, ના, અમારે આવવું નથી.

સોમના—(ફરી ફરીને પાધડી પહેરાવે છે) બાલો તો મારા સમ,
બ્રાહ્મણના સમ, બ્રહ્મહત્યા, ગૌહત્યા.

જીવ—(સોમનાથનો હાથ ઝાલેને ઈલાં ખાતો ચાલે છે.)

રંગના—વાહ વાહ! છેલ બટુકની ચાલ જો જો. આ ગામની
બાપડીઓ જોશ તો મોહિત થઈ જશ.

(જીવરામભટને ખમિથી ઘોતીયું પડી જાયછે. ને સોમના-
થનો હાથ તેના હાથમાંથી છુટી જાયછે, સોમનાથ આગળ
જઈને ઉભો રહે છે. જીવરામભટ હેઠો ખેશીને ફાંફાં મારે છે
પણ ઘોતીયું જડતું નથી. એટલે ત્યાંજ હેઠો ખેસેછે.)

સોમના—વળી કેમ હેઠો ખેડા? ચાલોને.

જીવ—તમારે ધેર આવતાં મારે મન વધતું નથી. અમે તો
આજની રાત અહીંજ ખેશી રહીશું. કહ્યું છે કે.

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

જેના નેત્ર વિષે સનેહ ન મળે, હૈદું ન હોવે મળી,
મોઢે મિષ્ટ વદી વખાણ કરિને, પુંટે વચોડે વળી;
દુઃખે દાસ દિસે નહીંજ દિલમાં, દેહી બડાઈ બળે,

તેને ઘેર જવું જરૂર ન ઘટે, જો મિષ્ટ મેવા મળે. ૩૨

સોમનાથ—આલો આલો, તમારું ધોતીયું તો ભોઈથી લો.

જીવ—રસ્તા વચે અપવિત્ર જગ્યામાં પડ્યું. તે ધોતીયું હવે અમારા કામમાં આવશે નહિ, માટે અમે લેતા નથી, (અમે કહીને, બીજી તરફ હાથે અનાદર કરે છે.)

રંગલો—હવે તે ધોતીકું કામમાં આવે નહિ.

ઉપજાતિ વૃત્ત.

અશક્યતાથી નહિ હાથ આવે,

તો દાંષ તેમાં ઠગ તે ઠરાવે,

થાકે કદી જો કરિ કૂદકારો;

કહે, નથી તે ફલ સ્વાદ સારો. ૩૩

રંગનાથ—(ધોતીયું લઇને જીવ—ને ખભે મુકે છે) લોલો આ તમારું ધોતીયું.

જીવ—(વારે વારે ફેંકી દેછે) નહિ નહિ, હવે એ ધોતીયું અમે કદી પહેરવાના નહિ.

સોમના—લાલો બાપા, મારે ખભે નાખું. (લેછે)

જીવરામભટ્ટ આલો. (હાથ ઝાલેછે)

જીવ—તમારી મા અહીં મુઘી સામાં તેડવા આવશે, તોજ અમે તમારે ઘેર અવીશું.

રંગલો—ખરી વાત છે. કહ્યું છે કે—

ઉપજાતિવૃત્ત.

નહીં સ્વપત્ની પ્રિય સાસરામાં,

કે સર્વ જીને ન ગગે કશામાં;

સાસૂથિ સન્માન નહીં થવાનું,

ધિક્કાર તે સાસરિયે જવાનું. ૩૪

રાતના—રાત વેળાની એતે અહીં ક્યાં આવે! (હાથ ઝાલીને)
આલો આલો.

જીવ—(આલે છે.)

સોમ—જીવરામભટ્ટ, હમણાં તમે તમારે ઘેર શો ધંધો કરો છો ?

રંગજી—ગઢાડાં ચરાવાનો.

જીવ—હાલ અમે લખાણું લખીએ છીએ. તે દહાડાના ખસે
શ્લોક અને રાતના ત્રણસે શ્લોક લખી કાઢીએ છીએ.
અમારા જેવા અક્ષર આપ્યા શહેરમાં બીજા કોઈના
નથી. પાંચ રૂપૈયાના એક હજાર શ્લોક લખી આપી-
એ છીએ.

રંગજી—રતાંધળો!!! (કહીને નાશી જાય છે)

જીવ—(છાતી કુટેછે) હાય, હાય. (હોડા બેસેછે.) જાઓ હું તો
તમારે ઘેર નહિ આવું.

રંગજી— દોહરો.

માનીને અપમાનથી, ચડે કારમો કાઠ;

જો નવ ચાલે જોર તો, કૂટે આપ કપાઢ. ૩૫

રગના—ગામના લોકો કહે, તેમાં અમે શું કરીએ? અમે કાંઈ ગામને મોટે ગરાણું બંધાય? લોકો તો દેએ તેવું કહે. અમારા ઘરનાંએ કોઈએ કહ્યું હોય તો અમારો વાંક.

સોમ—ચાલો માઆપ, ચાલો. અમે તો તમારી ખુશામદ કરીને થાક્યા હવે.

જીવ—તમારા ગામના દરબારને કહીને એવો બંદોબસ્ત કરાવો, કે ગામમાં અમને કોઈ રતાંધળા કહે નહિ; તોજ અમે તમારે ઘેર આવીશું, નહિ તો નહિ આવીએ.

રગના—સોમનાથ. તું જઈને ઠાકોરને કહે કે, ગામમાં બંદોબસ્ત કરે કે જીવરામભટ્ટને આપણા ગામમાં કોઈ રતાંધળા કહે નહિ.

સોમના—હું જાઉં છું. (જાય છે.)

રંગલો—આવો દરીદ્રી બીઆરી, અને મીજાજી છે, તેની આટલી બધી ખુશામદ શી કરવી? અમે પણ અમારે સાસરે તો જઈએ છીએ, ત્યાં આટલી બધી અમારી ખુશામદ કોઈ કરતું નથી.

રગના—તું શું સમજે ? તે આવા દરીદ્રી, મીજાજી છે. પણ કુળવાન છે. મોટે કાલ અમારી દીકરી ઉપર સોમ્ય લાવે,

● જે ગામમાં આ નાટક થતું હોય, ત્યાંના ઠાકોરનું કે દીવાનનું નામ લેવું.

એટલા સારા આટલી ખુશામદ કરવી પડે છે. નહિ તો તેનું મોઢુએ જોષએ નહિ, એટલી મનમાં તો રીસ ચડે છે.

દીકરીને ખાવા ધાન, અને પહેરવા લુગડું એના ધરનું મળતું નથી, માથે ઢાલવા ધૂપેલ સુધાં અમારે પૂરું કરવું પડે છે. દીકરીના કુખનો પાર નથી.

રંગલો—ત્યારે એવાને દીકરી દેવાથી શેા ફાયદો?

રગના—નાત જાતમાં આખર મેળવવા ગયા. ભોગ લાગ્યા ભાઈ, જ્યારે માથે વીતે ત્યારે માણસની આંખો ઉઘડે. હવે ગમે તે થાય તોપણ કદી એવા કુળમાં દીકરી દઈએ નહીં. એવી આખરમાં ભડકો ઉઠ્યો.

સોમના—(આવીને) બાપા. હું દરબારને કહી આવ્યો. તે હાલ બંદોબસ્ત કરશે.

રગના—જીવરામભટ, ચાલો. હવે તમને કોઈ કહી શકનાર નહિ.

જીવ—તમારા ગામનું કોઈ કહે, તો હવે તમે જમાન ખરા?

રગના—અમે તો લોકોને શું કરી શકીએ? પણ અમારો ઠાકોર બંદોબસ્ત કરશે, એટલે પછી તમને કોણ કહી શકનાર છે? (એવામાં થાળી પીટાય છે)

રંગલો—એ!! રગનાથભટનો જમાઈ, જીવરામભટ આપણા ગામમાં આવે છે, તેને કોઈ રતાંધળો કહેશે નહિ, જે કહેશે તે દરબારનો ગુનેગાર છે—સાદ સાંભળજો!!!

જીવ—આ શેનો સાદ પડે છે?

(૫૩)

સોમના—તમને કોઈ રતાંધળા કહે નહિ, એવા દરબારની તર-
ફથી સાદ પાડે છે; હવે કોઈ કહે તો અમારો ઠાકોર
તેનાં નાક, નેં કાન કાપે. અને ગામમાં નહિ જાણતા
હોય તે પણ જાણશે, કે રતાંધળા કહેવાથી જીવરામ
બટ ચીડે છે. માટે હવે કોઈ કહેશે નહિ.

રંગભો—

દોહરો.

શીજી શામી ઢાંકતાં, લાલો જાણે લોક;
અભિમાની અભિમાનથી, ફજેત થાયે ફોક. ૩૬.

પડદો પડ્યો.

ગાનારા ગાયછે. મેલ મિથ્યાઅભિમાન. ઇત્યાદિ,

અંક ૪ થો.

પાત્ર. ૧ જીવરામભટ, ૨ રંગનાથભટ, ૩ સોમનાથ, ૪ દેવબાઈ,
૫ રંગજો, ૬ ગંગાબાઈ. પાડી, અને પાથરેલી શતરંજી.

સ્થળ રંગનાથભટનું ઘર.

પડદો ઉઘડ્યો. ત્યાં ઉપર લખેલાં પાત્રો છે. ગંગા શિવાય.

સોમના—જીવરામભટ, આ શતરંજી ઉપર તમારું આસન રા-
ખો. અને આ તમારાં લુગડાં, સંભાળીને, મુકો. (તે
મુકે છે.)

દેવબાઈ—જીવરામભટ. તમે અત્યારે રાત વેળાના ક્યાંથી આવ્યા?

જીવ—દહાડે તડકો બહુ પડે છે, માટે પાછલે પહોરે ઘેરથી ની-
કળ્યા હતા. અમે જાણ્યું કે અજવાળી દૂધ, ઘોળા દ-
હાડા જેવી રાત છે, માટે ચંદ્રમાને અજવાળે આપ્યા
જઈશું.

રંગજો—જીવો હજી પોતાનું અભિમાન મુકતો નથી.

દેવબા—તાપ કેવો પડે છે?

જીવ— (પ્રીષ્મવરણન.) શાર્દૂલવિકીઢિતવૃત્ત.

તાતા તાપયકી તમામ તરૂથી, પક્ષી વિચારાં પહે,
ત્રંદો વાંદરનાં વિશેષ વિલ્હરી, જ્યાં ત્યાં પછી જૈ ચહે,
ફૂંબું ઉડળ નદો તઢાવ તટમાં, મચ્છો તપ્યાં તર્ફહે,
મારે મોષમપ્રીષ્મકાઢ કહિયે, નાના પ્રકારેનહે. ૩૭

(૫૫)

દેવબા—ગોવાળ તો કહેતો હતો કે—એકધડી રાત જતાં પાડીનું
પુંછડું પકડીને તમારો જમાઈ ગામના પાદરમાં આ-
વતા હતા, અને આટલી બધી રાત સુધી તમે ક્યાં
રોકાયા ?

જીવ—તમારા ગામને પાદર મોટું તળાવ છે. તેમાં અત્યારે સુંદર
પોયણીઓ ખીલી છે, તેની શોભા જોવા સાર, ધણી
વાર સુધી તો અમારું મન ત્યાંજ વળગી રહ્યું હતું. જા-
ણે કે રાત્રી ૩૫ી સ્ત્રીનું મુખ જોવાનું દર્પણ હોય, એ-
વું સરોવર શોભતું હતું. તેવિધે અમે એક શ્લોક કહ્યો.

દેવબા—શી રીતે કહ્યો ?

જીવ—

વસંતતિલકાવૃત્ત.

ચંદ્રપ્રભાવ મુખ *શર્વરિ-વાલિકાનો,

તારા તળો સમુદ્ર †મૌકિક-માલિકાનો;

આ લોક મધ્ય અતિલાયક લેખવાનુ,

શોભાત શ્રેષ્ઠાંસર દર્પણ દેખવાનુ. ૩૮

રંગભો—આંખો મીચીને તે શ્લોક કહ્યો હશે ?

જીવ—તે પછી તો પહોરે રાત ગઈ, એટલે જાણ્યું કે—હવે તો
સહ સુઈ રહ્યાં હશે, માટે આપણે પણ અહીં ગામ-
ને પાદરજ સુઈ રહેવું; સવારે ઉઠીને તમારે ઘેર આવ-
વાનો વિચાર હતો.

*રાત.

†મોતી.

‡તળાવ.

દેવબા—આગળ તમે અહીં આબ્યા હતા, ત્યારે તો કહેતા હતા કે હું સંધ્યાકાળથી અનુષ્ઠાન કરું છું, મોટે દહાડે આ-
થમે એટલે તરત એક એરડીમાં પેસતા હતા. તે સ-
વારે બહાર નીકળતા હતા. તે અનુષ્ઠાન પૂરું થયું કે શું?
રંગલો—તે અનુષ્ઠાન, ને જીવરામભટ્ટની આવરદા, બંને સાથે
પુરાં થશે.

ऊषजाति वृत्त.

स्वभावनी साधित साधनानु,

પુરું અનુષ્ઠાન નથી થવાનું;

समाप्ति तेनी मरवा समामां,

પૂર્ણા હુતી તો પાછિથી ચિતામાં. ૩૯

જીવ—અનુષ્ઠાન તો હજી પૂરું થયું નથી, પણ આખા વર્ષમાં
ફક્ત એક રાતે બહાર નીકળવાની અમે છુટ રાખી છે.

દેવબા—રોજ રાતે તમે શું અનુષ્ઠાન કરો છો?

રંગલો—ઉંધ દેવીનું અનુષ્ઠાન કરેછે.

જીવ—અમે અજપાગાયત્રીનું અનુષ્ઠાન કરીએ છીએ.

દેવબા—અજપાગાયત્રી કેવી હશે?

જીવ—અક્ષગાયત્રી, વિષ્ણુગાયત્રી, રૂદ્રગાયત્રી, ગણેશગાયત્રી,
દત્તિાદિ ઘણા પ્રકારની ગાયત્રીઓછે. તેમાં જપ કર્યા
વગર એની મેળે જપાય. તે અજપા ગાયત્રી કહેવાય છે.

દેવબા—જપ કર્યા વગર શી રીતે જપાય?

જીવ—આપણે જ્યારે શ્વાસ લઈએ છીએ, અને પાછો મુકીએ
છીએ ત્યારે તે શ્વાસના ધ્વનિનો આભાસ થાય છે તે.

દેવબા—શ્વાસના ધ્વનિનો આભાસ કેવો થતો હશે?

જીવ—શ્વાસ લેતાં હં, અને મુકતાં સઃ વળી લેતાં સો, અને
મુકતાં હં, ધ્વનિ થાય છે. તેથી ‘હંસઃસોહં’ એવો મંત્ર
નિરંતર એની એણે જપાયા કરેછે. તે દરએક પળમાં
છવાર. ને દરએક ઘડીમાં ૩૬૦, વાર. અને એક દ-
હડો ને રાત મળીને એકવીશ હજારને છેસે આસોશ્વાસ
લેવાય છે, તેનું નામ અજપાગાયત્રી કહેવાય છે. ને તે
રાત આખી મળીને ૧૦૮૦૦) એટલે સો માળા જપાય
છે. (આ ઉપરથી માળાના મણિકા ૧૦૮ કર્યાં હશે) મા-
ટે સવારમાં ત્રણ પછી હાથમાં જળ લઈને સંકલ્પ ક-
રવો કે, આજ હું દશ હજારને આડસે અજપાગાયત્રી
જપું તે પ્રહાર્પણમસ્તુ. તો પછી બીજી ગાયત્રીનો, કે
કોઈ મંત્રનો જપ કરવાની જરૂર નથી.

રંગલો—થયું સંધ્યા, માળાનું માંડી વાળ્યું.

દેવબા—કેવું આસન વાળીને મંત્રનો જપ થતો હશે?

જીવ—આસન ચોરાશી પ્રકારનાં કહ્યાં છે, આમ કાચબાની પેઠે
બેશીને જપ કરે તો કૂર્માસન કહેવાય. આમ મછની પેઠે
લાંબો પડીને જપ કરે તે મત્તાસન. આમ પારશનાથની
પેઠે બેસે તે પદ્માસન. (એકપદાસન, કઠર્વ ભુજાસન, હં-

સાસન, વૃષભાસન, ગરુડાસન, વગેરે કેટલાંએક આસન
બોધી વાળી દેખાડે છે)

દેવબા—તારે તમે રાતે ક્યું આસન વાળીને અજપાગાયત્રી
જપોછો?

જીવ—અમે રાતે આમ શ્યાસને કરીને ચારે પહેર અજપા
ગાયત્રી જપીએ છીએ. (મડદાની પડે મુઠ્ઠી દેખાડે છે)

રંગબો—આતો મસાણુની બળતી ચહેમાં વાગવું પડે છે તે
આસન થયું.

જીવ—(ઉઠીને) શાસ્ત્રમાં તો રાતના ચારે પહેરનાં જુદાં જુદાં
ચાર આસન કહેલાં છે.

દેવબા—તે કેવાં હશે?

જીવ—

શ્લોક.

સર્વાંગાચ્છાદનં પૂર્વે, સૈક વસ્ત્રાસનં તતઃ

દિગંબરાસનં પશ્ચા, ત્વંજાન કુંડલિકાસનમ્ ॥૪૦

અર્થ—રાતના પહેલા પહેરમાં આવી રીતે આપ્પા શરીર ઉપર
ઓઢીને લાંબા થઈને પડવું, તે “સર્વાંગાચ્છાદનાસન”
કહેવાય. પછી બીજે પહેરે ઓઢીલી ચાદર ખસી જાય,
અને પહેરેલુંજ એક પોતીયું રહે, તે “સૈકવસ્ત્રાસન”
કહેવાય. ત્રીજે પહેર તે એક લુગડું પણ ખસી જાય
તે “દિગંબરાસન” કહેવાય. •

રંગબો—દિગંબરાસન કરી દેખાડોને.

(૫૯)

જીવ—દિગંબરાસન જોવું હોય તો જમન કાશીના પરમહંસોને જો.

દેવબા—પછી ચોથે પહેરે કેવું આસન વાળોછો?

જીવ—પાછલે પહેરે ટાઢ પડે તે વખતે આવી રીતે “શ્વાન કુંડળિકાસન” વાળવુંજ જોઈયે. એવાં આસન વાળે તો અજપા ગાયત્રીની સિદ્ધિ થાય.

દેવબા—ત્યારે અનુષ્ઠાનની વખતે, ધૂપ, દિવા કરવા જોઈએ તે?

જીવ—માનસિક ધૂપ, દીવા કરીએ છીએ.

દેવબા—માનસિક કેવી રીતે?

જીવ—મનમાં ધારીએ કે-દેવજી સરૈયાની દોકાનમાં આગ લાગી, અને અગર ખતીની કોઠી સળગી ઉઠી, એટલે દેવને મૂપ સારી પડે થયો. મ્યુનસિપાલ ખાતાવાળાએ દીવા કર્યો, એટલે દેવને દોષસમર્પવામિ. એમ કહીને જળ મુકીએ એટલે થયું. દેવને કાંઈ જોઈતું નથી, દેવ તો ભાવના બુખ્યા છે.

દેવબા—ત્યારે કાલે હું પણ મનમાં ધારીશ કે, જીવરામભટ્ટને લાડવા, જલેબી, ખરકી વગેરે ભાત ભાતનાં ભોજન સમર્પવામિ, એમ કહીને જળ મુકીશ. એટલે થયું, પછી તમારે વાસ્તે મારે રસોઈ કરવી પડશે નહિ.

જીવ—માણસને તો એમ ન ચાલે, અને દેવને તો ચાલે.

ભોજન પ્રસંગ.

દેવબા—ઉઠો હવે નહાઈલો. કંસાર, દાળ, ભાત તૈયાર થયાં છે, અને રસોઈ ઠરી જાય છે.

જીવ—અમે સોમનાથભટ્ટને કહેલું છે, કે અમારે તમારા ઘરનું
અન્ન ખાવું નથી.

સોમના—તો એતો જાણ્યું જાણ્યું હવે છાનામાના જાણ્યો; આ
જાણનાં પંચીયું.

જીવ—ના અમારે નથી જમવું. (એમ કહેતો કહેતો પંચીયું
પેહરીને ઉભો રહે છે.)

સોમના—આહો ખાજો. (હાથ ઝાલીને ખાજો લઈ જઈ ખેસા-
રીને) આ હાંધામાં ઉનું પાણી છે તેથી જાઓ.
અને આ તમારું અખોટીયું ખોટીએ મુક્યું છે. (આ-
ધો જાય છે)

જીવ—(ખીજું હાંધલું પડમે હતું તે પોતાના ઉપર રેડે છે)

ગંગેચ યમુને ચૈવ, ગોદાવરી, સરસ્વતી,
નર્મદે સિંધુ કાવેરી, જલેડ્ડિસ્મિન્ સંનિર્ધિકુરુ.

હર હર ગંગે, હર હર ગંગે, યુ, યુ, યુ.

સોમના—અરે હાય હાય આ શું કર્યું?

જીવ—કેમ છે? યુ, યુ, યુ.

સોમ—અરે એ મેલા હાંધામાં તો બેંશનુ મુતર હતું. ઉંનાં
પાણીનું તો પેલું ઉજળું હાંધલું છે.

જીવ—તમને પારકા કુખની ખખર પડે નહિ, એટલે હસો છો.

સોમ—કેમ વાર?

જીવ—અમે જાણ્યા વગર એમ કર્યું નથી. યુ, યુ, યુ.

રંગજી—જીવરામભટ્ટ દેખતા નથી એમ તમે જાણશો નહિ.

જીવ—અમારે શરીરે લુપ્ત થઈ છે માટે વૈદે કહ્યું છે કે પ્રથમ ભેંશના મુતરે ન્હાઈને પછી ઉલ્હે પાણીએ ન્હાવું એટલે લુપ્ત મટી જશે. તેથી અમે પ્રથમ ભેંશના મુતરે ન્હાયા. હવે આ ઉલ્હે પાણીએ ન્હાઈશું.

સોમ—ઠીક છે, ન્હાઓ.

જીવ—(ન્હાઈને ઉભા થઈને ફાંફાં મારે છે. અખોટીઉ જડવું નથી, તેથી નાક ઝાલીને ઉભો રહે છે)

દેવબા—હવે ઝટ અખોટીઉ પહેરો, વાણુ ઠરી જાય છે.

રંગલો—નાક સંભાળે છે, જે નાક છે કે ગયું?

જીવ—તમે ગામડીઆ લોકો શું સમજો? અમે રોજ ન્હાઈને ત્રણ ઘડી સુધી પ્રાણાયામ કરીએ છીએ, ત્યારે આજ એક બે ઘડી સુધી તો કરીએ.

રંગલો—(સોમ. ન) તે અખોટીઉ દેખી શકતો નથી, માટે દોંગ કરે છે, તું જઈને એના હાથમાં અખોટીઉ જોશ.

સોમના—લો, આ અખોટીઉ પહેરો.

જીવ—(અખોટીઉ પહેરીને ઉભો રહે છે)

દેવબા—વળી કેમ ઉભા થઈ રહ્યા? ચાલો ઝટ, આવીને આ પાટલે બેસો.

જીવ—અમે અમારા વિચારમાં ઉભા છીએ, કાંઈ અમસ્તા ઉભા નથી.

દેવબા—વળી શો વિચાર થયો?

રંગલો—વિચાર પેલાં ભવના નશીબનો.

(૬૨)

જીવ—શો તે શો! અમારા સસરાને પુછોને.

દેવયા—તમારા સસરાને શું પુછું? તમેજ કહોને.

જીવ—અમને દસ રૂપૈઆની પાંચડી આપવાની કહી છે, તે
આપો તો જમવા બેસીશું. નહિ તો અમારે જમવું નથી.

દેવયા—અત્યારે પાંચડી ક્યાં લેવા જાય? સવારે આપીશું.

રંગજી—ત્યારે તમારો સાલો, કે ધાધરો કહાડીને આપો.

જીવ—અમારે અત્યારે જોઈએ, પછી તમે સવારે કાંઈ આપો
નહિ માટે કાંતો કોઈકને કળૂલાવો.

દેવયા—એટલી દસ રૂપૈઆની પણ અમારી સાહુકારી નથી કે!

જીવ—એતો બધા સંસારની રીત છે, કે જેને નાણાવટીઓ
હજારો રૂપૈયા ધીરતા હોય, પણ જમાઈ પાંચ રૂપૈઆ
વાસ્તે જમાન માગે.

ઉપજાતિ વૃત્ત.

નામે લખીને ધન લાખ ધોરે,

અને ગણાતા ઉમદા અમીરે;

તે અલ્પ માટેજ લઘાડ લાગે,

જહર જામાત્ર જમાન માગે.

૪૧

દોહરો.

અવર કોઈ કદિ એ રિતે, જો માગેજ જમાન;

તો તે તેને અંતરે, અતિ માને અપમાન

૪૨

રગના—(હળવે, સ્ત્રીને) તે આંધળાને દોરી લાવીને ખેસાર.

દેવમા—(હાથ ઝાલીને) ચાલો ચાલો, પાઘડી સવારે આપોશું.

જીવ—ના, ના, ઊંડું, ઊંડું, અમારે નથી જન્મવું, નથી જન્મવું.

(એમ કરતો આવે છે)

દોહરો.

કયને તો ના,ના કહે, હૈયામાં હા હોય;

ધુતારાના ઢાંગે તે, કઠ્ઠી શકે સહુ કોય. ૪૩

દેવમા—આ પાટલા ઉપર ખેસો, હું રસોડામાંથી કેસાર લઈ

આવું. (એમ કહીને ઝટ જાયછે)

જીવ—(ખેસે છે, પણ મોટું ભાંત સામું થયું ને થાળી પુટે રહી.

રંગલો—વાહવાહ! કહોછોને જીવરામભટ દેખતા નથી?

દેવમા—(આવીને) અરે એમ આવળે મોઢે કેમ ખેડા? આમ

ફરીને ખેસો. થાળી તો પછવાડે રહી.

જીવ—અમે કાંઈ વગર જાણે આવળે મોઢે ખેડા નથી, પણ અ-

મારે જન્મવું નથી, મોઢે આમ ખેડા છેએ.

દેવમાઈ—હવે આ તરફ મોટું ફેરવો.

જીવ—પાઘડી આપોતો મોટું ફેરવીશું. નહિ તો અમારે જન્મવું નથી.

દેવમા—(ઝાલીને ઉભા કરીને ખેસારેછે) જીવો આ કેસાર એટલો,

કે વધારે જોશો!

જીવ—(હાથ ફેરવીને) એટલો ખસેછે.

દેવબા—(ધીની વાઢી લેવા જાયછે) ત્યાં પાડી આવીને થાળીમાં-
થી કુંસાર ખાઈ જાય છે)

જીવ—શું કરવા હલાવ હલાવ કરોછો? એતો હમણાં ઢરી જશો.

દેવબા—(આવીને) અરે હાય હાય, કુંસાર તો પાડી ખાઈ જાય
છે; તમે થાળીની ખખર કેમ રાખતા નથી?

જીવ—છોને ખાઈ જતી અમારે જમવું હાય તો ખખર રાખીએ.

રંગલો—સસરાના ધરનું છોકરું કે વાઙ્ઘું આવીને થાળીમાંથી
ખાવા માંડે, તો તેને કાઢી મુકાય કે?

દેવબા—(પાડીને હાંકીને બીજીને કુંસાર પીરસેછે) જીએ એટલો
કે વધારે જોશો?

જીવ—એટલો ખસ છે.

દેવબા—(રસોડામાંથી વાઢી લાવીને ધી પીરસે છે)

જીવ—વળી રાંડ કુંસાર ખાવા આવી કે? લે ખા, ખા, (જોરથી
લાત મારેછે)

દેવબા—અરરર. મુઠ્ઠા આ દીકરી, નેં જુએ આ જમાઈ, મારો
તો દાંત પડી ગયો. લોહી નીકળ્યું; યુ, યુ, યુ.

રંગલો—ઠીક કર્યું, બહો લાખશી ખવરાવી, એજ લાગની છે.

જીવ—ધરડાં થયાં પણ હજી તમને પીરસતાં આવડતું નથી.
આટલું બધું ધો રેડાય? એવી લાખશી તમે ખાઓ.
અમને તો ભાવે નહિ.

રંગના—લાત શા વાસ્તે મારી?

જીવ—અમારો સ્વભાવ આક્રી છે, આમ ધીનો બગાડ કરે, તે

અમારાથી ખસાય નહિ. તેથી લાત મરાઈ ગઈ.

દેવબા—હો આ દાળ, ભાત, અને શાક, હવે જમવા ખેસો.

જીવ—(ભાતદાળ વગેરે થોડાંક એકઠાં કરીને ભાંઈ ઉપર ત્રણ
અળિદાન મુકેછે)

દેવબા—તમે એ શું કર્યું?

રંગલો—એના ખાપની હોળી કરી.

જીવ—તમે જાણતાં નથી કે?

દેવબા—તમારો સસરો રોજ આમ કરેછે ખરા, પણ મેં કદી
પુછ્યું નથી કે આ શા વારતે કરો છો.

જીવ—એતો બ્રાહ્મણના કુળનો ધર્મ છે, કે એમ કરવું. કેમકે
બ્રાહ્મણ જ્યારે જમવા ખેસે છે, ત્યારે તેમનાં દર્શન
કરવાને ભૂપતિ એટલે બ્રહ્મા, ભુવનપતિ એટલે વિષ્ણુ,
અને ભૂતપતિ-એટલે મહેશ્વર, એ ત્રણ દેવો આવેછે.

રંગલો—આવા મિથ્યાભિમાનીનાં દર્શન કરવા કેમ ના આવે?
દરબારે હંદેરો પીટાબ્ધો છે માટે સવારે બધા ગામના
લોકો દર્શન કરવા આવશે.

જીવ—માટે તે દેવાને અળિદાન આપીને જમવા માંડવું, નહિ
તો તે ત્રણ દેવો નિરાશ થઈને શાપ દેશે.

રંગલો—ખરી વાત તમે અળિદાન ન આપો તો, તેઓ બિચારા
રા ભૂખે મરે, માટે શાપ દેજ.

દેવબા—ત્યારે કદાપિ તમે, તમારા ગામનો રાજા, અને પ્રધા-
ન, કોઈને ઘેર મળ્યા જાઓ, તે વખતે તે જમવા બે-

સતો હોય, ને તેના સામાજીન બેસો, પછી તે બાજુ
દાળ વગેરે ઘોંટુંક એકઠું ગંદા જેવું કરીને, જેમ કુતરાંને
કે બિલાડીને વાસ્તે ભોઈ ઉપર ખાવા નાંખે, તેમ ત-
મારા સામું નાંખીને કહે કે—

આ લો, જીવરામભટ તમે. આ લો રાજજી તમે. આ
લો દીવાનજી તમે. તો તે બેઅદમી લાગશે કે નહિ? અને તે-
થી તમને રીસ ચડશે કે નહિ?

જીવ—માણસને રીસ ચડે, પણ દેવને ચડે નહિ. મોઠાનાં પેટ
મોઠાં હોય. કહ્યું છે કે—

उपजातिवृत्त.

મોઠાતણાં પેટ સદૈવ મોઠાં, છોટાતણાં પેટ સદૈવ છોટાં;
વર્ષાદને ગાઢ જનો મળેછે, તથાપિ તે કયાં કાદિયે ગળેછે. ૪૪

(પછી કાંઈ બબડીને પાંચ કોળીઆ મોમાં મુકે છે)

દેવઆ—એ શું કર્યું?

જીવ—એતો પ્રાણાગ્નિહોત્ર.

દેવઆ—પ્રાણાગ્નિહોત્ર એટલે શું?

જીવ—શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—પ્રાણાણનો દીકરો રોજ અગ્નિ હો-
તના કુંડમાં હોમ કર્યા વિના જમવા બેસે, તો તેને મ-
હા પાપ લાગે છે. માટે તેને બદલે પ્રાણરૂપી અગ્નિમાં
પ્રથમ પાંચ આહુતિયો હોમીને જમ તો તેને અગ્નિ
હોત્ર કર્યા નેટલું પુણ્ય થાય છે.

દેવબા—કોણિયા વાળીને મોમાં મુક્યા, તે હોમ કર્યો કહેવાય કે?

જીવ—હા, તે પ્રાણાગ્નિહોમ કહેવાય. પછી અગ્નિમાં હોમ કરવાની ઝાઝી જરૂર નથી.

દેવબા—તારે પ્રાણાગ્નિહોમ તો બધા પ્રાણીઓ કરે છે, તેમાં તમે શી નવાઈ કરી?

જીવ—આહુતિનો મંત્ર ભણ્યા વિના કોળીઆ ભરે, તે પ્રાણાગ્નિ હોમ કહેવાય નહિ.

દેવબા—ઠીક છે, જમી લો.

જીવ—(રગનાથભટ્ટને) ગયા વરસમાં અમે ગોદાવરીની જાત્રાએ ગયા હતા, તે રસ્તામાં જે જે ગામ આવી, તે ગામના પંડિતોને બોલાવીને ચરચા કરીને અમે જીત્યા હતા.

રગના—કેઈ વિદ્યામાં જીત્યા હતા?

જીવ—વાચાળવિદ્યામાં જીત્યા.

રગના—વાચાળવિદ્યા કેઈ કહેવાય?

જીવ—

* યત્ર શાબ્દિકા સ્તત્ર તાર્કિકા, યત્ર તાર્કિકા સ્તત્ર શાબ્દિકા;

યત્ર નોભયં તત્ર ચોભયં, યત્ર ચોભયં તત્ર નોભયમ્. ૯૫

અર્થ. જ્યાં વૈયાકરણી મળ્યા, ત્યાં અમે તર્કશાસ્ત્રી થયા, અને

જ્યાં તર્કશાસ્ત્રી મળ્યા, ત્યાં અમે વૈયાકરણી થયા. અને

જ્યાં બાકરણ કે તર્કશાસ્ત્ર કશું જાણે નહિ, ત્યાં અમે બં-

ને શાસ્ત્રના જાણનાર થયા, અને જ્યાં ખંને શાસ્ત્રના જાણનારા મળ્યા, ત્યાં અમે ખંને શાસ્ત્રોની વાત પડી મુકીને જીદોજ રસ્તો પકડ્યો. વળી શાસ્ત્રીઓએ જ કહ્યું તે અમે કબુલ કર્યુંજ નહિ, એ રીતે જતા.

રંગના—કદના માંડવી બેદર વાળા વિશ્વનાથ શાસ્ત્રી બહુ વખણાય છે, તે તમને મુંબઈમાં કે ક્યાંઈ મળ્યા હતા કે ?

જીવ—અરે એને લોકો વખણે છે તેથી અમને બહુ રીસ ચડે છે, એનામાં શા માલ છે!

રંગી—

ઉપજાતિવૃત્ત.

જો પારકી કીર્તિ પડેજ કાને,

મીઠાશ તેમાં મનથી ન માને;

સ્વકીર્તિનાં ગાયન ગાય ગાજી;

મિથ્યાભિમાની મુરખા મિજાજી. * ૪૬

જીવ—પણ કેટલા બધા લોકો અમારીજ પંડિતાઈનાં વખણ કરતા હતા.

સોમના—બાપા, આ વાત સાચી હશે?

રંગના—

વસંતતિલકા વૃત્ત.

જેને ન જ્ઞાણ કદિ કોઠિલ કાગ કેરું,

* જ્યાં નાટક થતું હોય ત્યાંના નામીયા શાસ્ત્રીનું નામ લેવું.

તે કાગનું કદિ વચાળ કરે ઘણેરું;

જેણે સુણ્યા શ્રવણ કોકિલ શબ્દ સારા,

તે કાગના સ્વર સુણી નહિ માનનારા. ૪૭

સોમ—પણ પંડિતો મૂર્ખનાથી કેમ હારે?

રગના— દોહરો.

અભિમાની મત આપનો, મૂકે નહિ તલ માત્ર;

તે માટે તેથી હઠે, શાળા લોક સુવાત્ર. ૪૮

સોમનાથ—જીવરામભટ્ટ, તમે કાંઈ સંસ્કૃત અભ્યાસ કરેલો કે?

જીવ—સંસ્કૃત, ફારસી, અરબી, લાટીન, અને ઇંગ્રેજી, એકે વિદ્યા અમારી અજાણી નથી. બધી વિદ્યાઓ અમે જો-
ઈ લીધી છે.

રંગલો—મિથ્યાભિમાનીનું અજ્ઞાણ્યું કાંઈ ન હોય, એ તો માતા
પેટમાંથીજ બાણી ગણીને આવતેલા હોય.

રગનાથ—તમે કેની પાસે વિદ્યા ભણ્યા હતા?

જીવ—અમારી મેજે અમે બધી વિદ્યાઓ શીખી લીધી છે;
કોઈને ગુરૂ કર્યા નથી.

રંગલો—કપટી માણસ વિદ્યા ચોરી લે, અથવા ચોરાવીને લે,
પણ શિષ્ય થઈને ન લે.

કહ્યું છે કે— ઉપજાતિવૃત્ત.

ચોરાવે લે, કેચિત ચોરે રાખે, વિદ્યા ગુરૂને ગુરૂજી નખાણે;

જુઓ કળા એ કપટી જનોની, કરે વઢાઈ સ્વ-પરાક્રમોની. ૪૯

સોમના—તમે એકે પુસ્તક રચ્યું છે કે?

જીવ—હા, જીવરામવિનોદ નામનો મોટો ગ્રંથ અમે રચ્યો છે.

રંગલો—કોઈક પાસે રચાવીને પોતાનું નામ ધાધ્યું હશે.

ઈંદ્ર વજ્રાવૃત્ત.

બીજા કને કામ કશું કરાવે, તેનું બધું માન સ્વયં ધરાવે;

ગાડી તલ્લે શ્વાન ગતી કરીને, ફુલાયછે ફૂલ વૃથા ધરીને. ૫૦

સોમના—ત્યારે સંસ્કૃત શ્લોકનો તમે અર્થ કરો ખરા કે?

જીવ—હોવે, શા વાસ્તે ન કરીએ? શું અમે નથી જાણતા?

સોમના—“રામો લક્ષ્મણમવ્રવીત્” એટલાનોજ અર્થ કરો ને-
હાએ.

જીવ—રામો લક્ષ્મણમવ્રવીત ૬૩ (છેલો ત લંબાવીને બોલેછે)

સોમ—ત્ ટુંકો બોલવો કેમકે તે ખોડો છે.

જીવ—એમાં કાંઈ કડણ અર્થ નથી. રામો એટલે રામ, લક્ષ્મણ
તે લખ્મણ, અને મખ્મવી, તે સીતા.

સોમના—શાથી જાણીએ કે-મખ્મવી એટલે સીતા?

જીવ—રામ, ને લખ્મણની જોડે તે સીતાવિના બીજી મખ્મવી
કેઈ હોય? એટલું અકલથી જાણીએ કે નહિ?

સોમના—પછી ત્ રહ્યો તેનો શા અર્થ?

જીવ—ત્ એટલે હનુમાન.

સોમનાથ—શાથી જાણીએ કે તુ એટલે હનુમાન?

જીવ—જો ને તને પગ લંગડો છે કે નહિ?

રંગલો—સામાશ શાસ્ત્રીઆવા સામાશ! આવા શાસ્ત્રી તો કાશી-
માં પણ નહિ હોય.

સોમનાથ—તમે અંગ્રેજીનો અર્થ કરશો કે?

જીવ—અંગરેજી શું? તમારે ગમે તે પુછો ને. Twinkle
twinkle little star.

સોમના—“ટિંકલ ટિંકલ લિટ્લ સ્ટાર” એટલાનોજ અર્થ
કરો જોઈએ?

જીવ—એમાં શું છે? ટિંકલ ટિંકલ એટલે ટપકાં ટપકાં,
અને લિટલ લિટલ એટલે લીટાં લીટાં, સાહેબ કરેછે
તે (હાથનો ચાળો કરી બતાવેછે)

સોમના—એમાં તો આકાશના ચળકતા ચળકતા ન્હાના તારા
વિષે છે.

જીવ—તારે અમે પણ એજ કહ્યું કે નહિ? ફુનિયાનો સાહેબ
આકાશમાં ટપકાં ટપકાં અને લીટાં લીટાં કરેછે તે.

સોમના—તારે અમારો દરબાર સ્કૂલ સ્થાપનાર છે, તેના મા-
સ્તર તમે થશો?

જીવ—ઉપરીની મહેરબાની હોય તો સ્કૂલ તો શું પણ કાલેજનું
કામ ચલાવી શકીએ.

દેવબા—હવે કંસાર કે કાંઈ લેશો કે?

જીવ—ના, હવે ભાત લાવે.

દેવબા—(ભાત પીરસે છે)

જીવ—(જમીન ખૂંચી લઈને વાતો કરવા મંડે છે) ગયા સોમા-
સામાં અહિં વર્ષાદ કેવાકે હતા?

દેવબા—હવે જમીન પેલી શતરંજી ઉપર ખેસો, અને લુગડાં
પહેરો.

જીવ—અરે ધણે દહાડે ભેગાં થયાં હૈએ. માટે પેટ ભરીને વાતો
તો કરીએ?

દેવબા—જાઓ, વળી કાલ આખો દહાડો વાતો કરીશું.

જીવ—મને તો તમારી આગળથી હોતી જવાનું ગમતું નથી.

રંગબી—સાસુના મોઢાની વાતોમાં બહુ મિકાશ હોય. કહ્યું છે કે
શાર્દૂલ વિક્રીડિતવત્.

પૂરી નેંં દુધપાક શાક સરવે, લાડુ સવાશેરિયો,

દ્રાક્ષા દાડમ શેલડી સરસ કે, કેળાં તથા કેરિયો;

એ સૌ સ્વાદ સ્વડ્યા ઘણાય પળ તે, શું શ્રેષ્ઠ સ્વાદિષ્ટ છે,

વાતો સાસુતળા રૂઢા વદનની, મિષ્ટાન્નથી મિષ્ટ છે. ૫૧

જીવ—પણ તમે સોમનાથભટ્ટની વહુના સીમંત ઉપર અમને
કુંકોતરીજ મોકલી નહિ, તે કાંઈ ઠીક કર્યું નહિ, એ બા-
બતનો અમારા મનમાં બહુ ધોખો લાગ્યો છે.

રંગબી—હવે ફરીથી અધરણી આવશે, ત્યારે કુંકોતરી મોકલશે.

† માં ધોખું.

રંગના—(સોમ, હળવે) એ મિથ્યાભિમાનીનો હાથ ગ્રાહીને
પેલી શતરંજી ઉપર લઈ જઈને ખેસાર; એતો આખો
રાત લવારો કરશે.

સોમના—(જીવ-ને) ચાલો હવે પાન સોપારી આપું (દોરીને
શતરંજી ઉપર લઈ જઈને ખેસાડે છે)

પ્રવેશ નવો.

જમનાની બહેનપણી ગંગા આવે છે.

ગંગા—જીવરામભટ્ટ આવ્યાછે કે શું?

રંગના—(લટકુંકરેને) હા!! જીવરામભટ્ટ આવ્યાછે.

જીવ—આવો, કોણુ એ?

ગંગા—એતો હું ગંગા.

જીવ—હા, ખરાં, ખરાં, આવો સુખ શાતામાં છો?

ગંગા—તમે મને ઓળખી કે?

જીવ—તમને ના ઓળખીએ એવું હોય? અમને પળીએલ, ને
ટળીએલ કહ્યા હતા, એજ તમે કે નહિ?

ગંગા—(ખડખડ હસીને) અહો! તે દહાડાની વાત હજી સાં-
ભરે છે કે?

જીવ—એ તે વળી ભૂલી જવાય કે?

દેવબા—ગંગા, શી વાત હતી? કહેતો ખરી.

ગંગા—એતો જ્યારે આપણી જમનાનાં લગ્ન થયાં હતાં, ત્યારે

અમે સાત આઠ જણીએ મળીને આવતી જાને, વર
જોવા, ગામને પાદર ગયાં હતાં.

રંગલો—ખાજુગરનું માંકડું જોવાસારૂં એટલાં બધાં છોકરાં, અને
ખાયડીએ ટોળે મળેછે, તો આવા રૂપાળા વરને જોવા
કેટલાં બધાં મળ્યાં હશે?

મોગા—પછી જીવરામભટ્ટની મુછમાં પળીઆં આવેલાં હતાં,
તે જોઈને એક જણીએ કહ્યું કે વરતો પળીએલ દેખાય
છે. એટલે વરે જાણ્યું કે મને ધરડો કહ્યો, તેથી જી-
વાની જણાવાસારૂં કાછડો વાળીને નહાતાં આડ કુદી
જવા માંડ્યાં, ત્યારે મેં કહ્યું કે પળીએલ તો પળીએલ,
પણ બળી ટળીએલ દેખાય છે (જીવટળેલ) તે વાત
હજીસુધી જીવરામભટે સંભારી રાખી છે.

રંગલો— ઉપજાતિવૃત્ત.

કુટુંબને ઢાંકણ ઢાંકવાને, કરે કદાપિ કપટી કલ્પાને;
વિશેષ વિરુદ્ધાત કુટુંબ થાશે, વન્હી ન ઢંકાય ઘણેક ઘાસે. ૧૨
સમાત ગણિવાત સમેજ સારી, સમા વિના સૌ કહેશે નઠારી;
થતાં ભવસ્થા શિરશ્વેત શ્રેષ્ઠા, કદી ન શીમે કૃત બાલચેષ્ટા. ૧૩
દેવબા—તે અશલથીજ મિથ્યાભિમાની છે.

જીવ—તે દહાડે તો અમારી ઉમર કાચી હતી, માટે છોકરા-
દથી અમે આડ કુદવા માંડ્યાં હતાં. કહ્યું છે કે,

ઉપજાતિવૃત્ત.

ન બોલવાના બહુ બોલ બોલે, ન खोलવાના પળ મેદ खोले;
સ્વતંત્રતા ईश्वर दत्त सारी, बाळापणुं तो बहु सुखकारी. ૧૪

દેવબા—શું તમે તે દહાડે નહાના હતા કે?

જીવ—નહાના નહિ ત્યારે શું આજ છેએ એવડા હતા?

દેવબા—આજ તમારી ઉમરે પંચાવન વર્ષની થઈ કે નહિ?

જીવ—હા હવે તો પંચાવન વર્ષ થયાં, પણ તે દહાડે ક્યાં પંચાવ-
ન થયાં હતાં? તે દહાડે તો જીકરવાદની અવસ્થા હતી.

દેવબા—તમને પરણ્યાંને સાતવર્ષ થયાં, ત્યારે તે દહાડે અડતા-
ળીશ વર્ષના હતા, તે જીકરવાદ કહેવાય?

જીવ—પણ તે દહાડે અમારો બાપ જીવતો હતો, એટલે તેમના
આગળ તો અમે નથીબદાર જીકરું કહેવાઈએ. કહુંછે કે

ઉપજાતિવૃત્ત.

જો पुत्र पंचावन वर्ष मोटो, पिता गणे बाळक छेक छोटो;
सदैव शीखामण दे रुपाळी, ते पुत्र तो पूरण पुण्यशाळी. ૧૫

દેવબા—તે આડવાં કુદે એવું જીકરું કહેવાય કે?

રંગબી—કાચા કુંવારા હોય, તેતો આડવાં તો શું? પણ વાડો કુદે,
અને વખતે છાપરાં પણ કુદે. જેટલા પરણેલા નથી
તે પચાસ વર્ષના હોય તોપણ નહાનાં જીકરાં જવાજ
બાણવા.

(૭૬)

શુવ—જુઓને, તે દહાડે જાનરડીઓ પણ ગાતી હતીઓ કે નહિ? કે—

(લટકું કરીને) “બાળો વર તોરણ ચડ્યા.” પણ એમ ગાતીઓ નહોતી કે બુઢો વર તોરણ ચડ્યા, ત્યારે શું તે ગાનારીઓ બધી જુડી? અને તમેજ એક સાચાં કે?

દેવના—અભિમાની માણસ પોતાનો મમત મુકે નહિ; કોણ તેની સાથે માથાકુટ કરે?

દોહરા.

અભિમાનીને ડચરતાં, છે સર્વે મગ છૂટ;

અંતે આપણે થાકિયે, કરતાં માથાકૂટ. ૫૬

મનમાં સમજે મૂર્ખ જે, વ્રથા વદુંછું વાદ;

મુલે મમત મુકે નહી, અભિમાની ડસ્તાદ. ૫૭

પડશે પડ્યો.

ગાનારી ગાયછે.

ઉપલા પાત્રોનું કામ પૂરું થયું નથી, પણ આ આંક બહુ લાંબો થઈ ગયો, તેથી સભાસદો અકળાય. મોટે વચમાં એક ફારસ કરી બતાવાની જરૂર પડી.

અંક ૫ મો.

ફારસ એટલે ઉપનાટક.

ખાત્ર—કુતુબમિયાં. વાઘજી રજપુત.

પડદો ઉઘડ્યો.

કુતુબખાં—(ખમિ બતક લઇને, હસવા જોવી ચાલ ચાલતાં કેડે હાથ દબાવે આવે છે.)

ગાનારા—“મીયાં આવ્યારે ખડે મીયાં આવ્યારે” ૪ વાર,

રંગલો—એસા એસા કે હો હા.

(મિયાંએક કોરે રોવા જોવું મોં કરીને ઉભા રહે છે, ત્યાં વાઘજી રજપુત ગંભીરાધારી આવે છે.)

ગાનારા—“ઠાકોરે આવ્યારે વાગો ઠાકોરે આવ્યારે” ૪ વાર.

રંગલો—થેઠયાં થેઠયાં કે થેઠયાં.

વાઘજી—(વિચારે છે) અરે આવા જંગલમાં પેલો મિયાં ઉભા ઉભા રૂએ છે, તે કાંઈ મહાસંકટમાં પડેલો જણાય છે. માટે ચાલ જીવ, એને ધીરજ આપીએ. મિયાં કેમ રૂએછો?

કુતુબ—કોન રોતાહિ? હમતો રોતા નહિહિ.

વાઘજી—તમારું મોઢું રોવા જોવું લાગે છે.

કુતુબ—એતો ખુદાને બંદાકી સુરતાંઈ એસા બનાઈ હે.

રંગલો—ધન્ય વિધાતા. કેવી સુરત બનાવી છે ન?

વાઘજી—તમે ક્યાંથી આવ્યા?

કુતુબ—હમ દીલ્લીસે આવ્યે.

વાઘજી—તમે પરણ્યા છો, કે કુંવારા છો?

કુતુબ—અબી ગઈ સાલમે હમને શાદી કીનીહે.

વાઘજી—તમારે પરણતાં કાંઈ ખરચ થાય કે?

કુતુબ—તમારે લોકમે જાત ભાત જોતાહે. ઓર પેસા લગતાહે.

લેકીન હમારે મેં તો, મરદકી અછી શીકલ દેખકે ઓ-
રત આપસેં નીકાકરનેકું મંગતી હે. ઉસ સબબસે કુછ
પેસા નહિ લગતા,

વાઘજી—તારે શું તમારું રૂપ દેખીને બીબી મોહીને આવી?

કુતુબ—હાં. એસાઈ.

રંગલો—આવા રૂપાળા વરને મોહીને કેમ ન આવે?

વાઘજી—બીબીની ઉમર કેટલાં વરસની છે?

કુતુબ—હા, હા, હા, (હસીને) બીબીકી ઉમર, ઓર રૂપ,
રંગ, હમારી ખરાબર હે.

વાઘજી—બીબીના મોંમાં કેટલા દાંત છે?

કુતુબ—દાંત તો હમારે મુંમે નહી હે, ઓર બીબી કે મુંમે બી
નહિ હે.

રંગલો—તારે તો મોહીને આવે, એમાં શી નવાઈ? “જોદાને
ખતાયા જોડા, તે એક અંધા, ને ફુસરા જોડા”

વાઘજી—આવા ઉજડ જંગલમાં એકલા આવતાં તમને બીક
લાગી નહિ?

કુતુબ—અંદા એકીલા કોંધરબી જ શકતા નહિ, લેકીન દીલ્લીમે
ફૂકાલ હુઆ ઉસ સબબસે હમ અકારે ભાઈ નોકરીકી

ઉમેદવારીસે ઈધર નીકલ આવે.

રંગલો—જેનાં નથીય ઉઘડ્યાં હાય, તેને આવો સારો નૈ-
કર મળે.

વાઘજી—તો તમારા બીજા ભાઈએ ક્યાં ગયા?

કુતુબ—ઈધર ચુંવાલ પરગણામે કોળી લોકકી ધાડ સાથ ગામસે
દૂર દો ખેતરવા બડા ઉજડ જંગલમે લડાઈ હુઈ. તખ-
સે સખભાઈ જીધર તીધર ભાગ ગયે. ઝોર હમ એ-
કીલા બડા હીમતદાર સો ઈધર નીકલ આવે.

વાઘ—કોળીની ધાડ સાથે શી રીતે લડાઈ થઈ?

કુતુબ—હમ અઝારે ભાઈ એકીલે, ઝોર સામની દો કોલીકી
ઝૂકમ આઈ.

રંગલો—વાહવાહ!!

કુતુબ—રામપરા, બંકોડાકા પાદરમે, બડા ઉજડ જંગલમે આ-
વતીકને હુઈ. સો ક્યા બાત કહું મિયાં? હુઈ સો હુઈ
એસી લડાઈ તો દીલ્લીઝા તખત લેનેકી અખત બી ન-
હિ હુઈ હોયગી.

કોલી ભાઈકી ડાંગાં, ઝોર સોપાઈ ભાઈકી ટાંગાં. કોળી
ભાઈકા ઝરડા, ઝોર સોપાઈ ભાઈકા ખરડા. ખીછે કપડાં, હ-
થીયાર સખ કોળીકું દેકે કોળીકું હરવાઈકે નસાઈ દીએ.

રંગલો—કોળીને ભલા હરાવ્યા!!

કુતુબ—ખીછે અઝારે ભાઈ છુટા પડ ગયે. સો માલુમ નહિ કે
કીધર ગયે?

વાધજી—તમારાં હથીઆર ક્યાં ગયાં?

કુતુબ—હથીઆર, ઐર પધડી, હમને કોળી લોકડું દે દીયા.

હમ ખાતદાન કે ફરજદ હે, હમ મખીચુસ નહિ હે, કે

કીસીકું નહિ દેવે. “સિર સલામત, તો પધડી ખોતેરી”

રંગલો—આ વખતમાં બીલપટણના કોળી લોકોએજ સીપાઈ

ઓનાં હથીઆર છોડાવ્યાં છે.

વાધજી—તમારું નામ શું?

કુતુબ—તુમારા નામ ક્યા?

વાધજી—મારું નામ તો વાધજી,

કુતુબ—મેરા નામ કુતુબ—

રંગલો—તમારું નામ કુતા?

કુતુબ—નહી નહી, અખી મેં કહેતા હું. (અવળું જોઈને વિ-

ચારે છે.) અરે ખુદા. ઇસિકા નામ વાધ, ઐર મેરા

નામકુતુબ, ઐતો બડી શરમકી ખાત. એસા નામ

કેસે કહું?

વાધજી—કેમ મીયાં? તમારું પોતાનું નામ તમે ભુલી ગયા કે શું?

કુતુબ—સુનો, મેરા નામ મેં અખી કહેતા હું.

વાધ—હાં, કહે.

રંગલો—વિચારીને કહેજો હો, મીઆનું નામ કાંઈ જ્યું તેવું

નહિ હોય?

કુતુબ—મેરા નામ “પાંચ સાત સાપોલીઆ-દસે ખારે હાથી

ઐર દસ વીસ વાધખાં” એસા હમારા નામ હે.

વાધ—વારૂ, ચાલો આપણે સોમતે ચાલ્યા જઈએ.

કુતુબ—તુમરે કીધર જનતા હે? ઓર ક્યા કામકું જાતે હે?

વાધ—કચ્છના રાવસાહેબની હું નોકરી કરું છું. તે એક મહી-
નાની રજા લઈને ઘેર ગયો હતો. પણ સિંધના સુમરાલોકો
ઉપર રાવસાહેબને ચડાઈ કરવા છે, માટે મારા ઉપર
તાકીદનો હુકમ આવ્યો તેથી હું હજુરમાં જઈ છું.

કુતુબ—અઝા. તુમરો રાવસાહેબ હમકું નોકર રમિયા?

રંગલો—તારે તો પછી રાવસાહેબને બીજી ફોજ રાખવાની જ-
રૂર પડેજ નહિ.

વાધ—તમે શું કામ કરશો? દક્તરખાતામાં ઝાડું કાઢવા રહેશો?

કુતુબ—હમ પઠાનકી ઓઝાદકા હે. એસી હલકી નોકરી કર્યા
કરને વાલે નહિ. હમનો સમજાર બજાનેકી નોકરી કરે-
ગા. હમ જોસે તેસે નહિહૈં એકો ખાખત હજાર સ્વાઈકા
લગકર સામી લડનેકું આવે, લોકોન હમ હડને વાલે
નહિ.

વાધ—ઠીક છે. તારે તમને નોકરીમાં રાખ્યો.

કુતુબ—(આજતાં) અબ તો પાનીકી ખાસ ખાત લગી હે, મે-
રા જન જનતા હે.

રંગલો—પણે પેલો પાડો મુતરે છે, તે જઈને પીઓ.

વાધ—હમણાં આગળ જતા એક વાવ આવશે, તેમાંથી નિ-
ર્મળ પાણી પીજો,

૧જ્યાં નાટક થતું હોય ત્યાંના રાજાનું નામ લેવું.

કુતુબ—અરે ખુદા અમી તો કેતે દૂર વાવ હોયગી, મેં તો પ્યા-
સસેં મરજતા હું.

રંગલો—પાણી પાણી કરતા મરશે તો મીયાં ભૂત થશે.

વાઘ—અરે “પાંચસાત સાપોલીઆં-દસે આરે હાથી-એરે દ-
શ વીસ વાઘઆં” સોલેખ, હીમત રાખો, હવે આ વાવ
નજદીક આવી, તેમાંથી તમારી બતક ભરા લેજો.

કુતુબ—હાં *આમ તો ખરી, તુમરે પાની પીનાં હે?

વાઘ—મેં તો હમણાંજ પેલા કુવામાંથી પીધું છે. માટે હું આંહાં
ઉભો છું, તમે વાવમાં જઈને પી આપો.

કુતુબ—અજા. તુમ ખડા રહીઓ, મેં જતા હું. (મીઆં વાવ
નજરક જઈને પાછા આવે છે.)

વાઘ—કેમ મીયાં? પાણી પીધું કે નહિ?

કુતુબ—(ધુત્તો ધુત્તો) અમી મેરેકું બાત પ્યાસ લગી નહિ
હે. ચલો, આગેં કે ગામમેં પાની પીએગા.

રંગલો—રામપરા બંકોડાના કોળી બાળી વાવમાં છે કે શું?

વાઘ—અરે પણ તમે પાછા કેમ આવ્યા? કહેા તો ખરા? વા-
વમાં વાઘ બાઘ બેઠો છે કે શું?

કુતુબ—હેતો કુછ એસા સહો.

રંગલો—હાય હાય. મીયાને વાઘ ખાઈ ગયો હોત તો?

*પડદાની પાછળ વાવ છે એવી કલ્પના કરવી.

નજીકે ઉડકો બોલાવતાં કોઈને આવડતો હોય તો, પડદા પા-
છળ રહીને બોલાવવો. તે સાંભળીને મીઆં બચ બીત થાય.]

વાધજી—વાવમાં શું છે?

કુતુબ—વાંવમે જરૂર દસ વીસ વાધ છે.

વાધજી—તમે સારી જાણ્યું?

કુતુબ—હમ વાવપર ચડા, તપવાં દૂર, પાની કે નજદીક, એ
સાલા બડા આવાજ કરને લગા.

વાધજી—કેવો આવાજ કરવા લાગ્યા?

કુતુબ—(ડોકી તમાવી તમાવોને) ડરાં-, ડરાં-, ડરાં-, એસા આ-
વાજ કરતા થા.

રંગસો—(આખા પાડે છે) વાધ ડરાં-, ડરાં બોલતો હતો?

કુતુબ—એતો હમ બડા સમથેર બહાદૂર છે, સો ઉસકું રોકડા
જવાબ દેકર આયા. ફુસરેકી કયા મગફુર, કે જવાબ
દે સકે મીયાં?

વાધજી—તમે શો જવાબ દીધો?

કુતુબ—હમને કીયા, કે સાલે, ડરાં ડરાં કયા કરતે હો? હમ ડ-
રને વાલા નહિ; ડરે એ તો ફુસરા. હમારા બાવા બ-
ડી લડાઇ મેં મરગએ હે. જો મરેકું પાની ભરનાં
હોય, તો વાંતેરી નજદીક આય કે, પાની ડખોલ કે ભર
લેકે, લેકિત જ, તુજે જોડ દેતા હું, એસા જવાબ દે કે
હમ પીછા આયા.

વાધ—સાલો હું તમારી સાથે આવું. અને તમે પાણી પીઓ.

કુતુબ—અપનેકું તો અબી ખાસ લગી નહિ છે. હમ તો વા-
વમે પેઠને વાલા નહિ.

રંગલો—પચાસ વરસની ન્હાની બાળક બીબી રંડાઈ બેસે.

વાઘ—લાવો તમારી બતક હું ભરી આવું.

કુતુબ—હો, ભર લાવ્યો. (તે જાળને પાણી લાવે છે)

વાઘ—એ તો ડેડો ખાલતો હતો.

કુતુબ—મે તો જાન્યા કે વાઘ હે.

વાઘજી—પાણીપીને ચાલો હવે એક ઉતાવળા. (ચાલે છે)

કુતુબ—(ચાલતાં) ડાકોર, તુમકું કયા પગાર મિલતા હે?

વાઘજી—મને મહિને પચાસ રૂપૈયા રાવસાહેબ પગાર આપે છે.

કુતુબ—જબ તુમકું દુસરી નોકરી પર રખે, ઓર મેરકું રૂ પઠકા પગારકી તુમેરી જગાપર રાવસાહેબ નાં રખે! હમબી તુમારે જેસી એક તલવાર રખેગા. ઓર હમકું ઘોડે પર બેઠનેકું બી આવતા હે.

રંગલો— ઉપજાતિ વૃત્ત.

સ્વશક્તિનો સંભવ તે ન જાણે, અનેક વાતે અમિલાખ આણે;
માની જનો થૈ મગરૂર માલે, હરેક કામ નિજ હાથ ઘાલે, ૫૮

કુતુબ—હમબી સબ કામમે વાકેફગાર હે.

રંગલો—તમે વાઘજી સાથે કુસ્તી કરીને તેને જીતો, તો તેની જગા તમને મળે.

કુતુબ—દેખ્યા તેરા વાઘલા. એક વાઘલા તો કયા? લેકીન વાઘલા જેસા દસકે સાથ એકી બખત મેં કુસ્તી કરું.

વાઘજી—(સાંબળીને ચમકે છે)

રંગલો—

દોહરો.

તેજી ચમકે ચાલુકે, ટુંકારે રજપૂત;

વધઘટ ભાવે વાણિયો, ઢાક અવાજે ભૂત. ૫૯

હવે રજપૂતનો દીકરો આઘલાની પઠે સાંભળી રહેશે નહિ.

પાંચજી—આવો તારે આ મેદાનમાંજ આપણે બે કુસ્તી કરીએ.

કુતુબ—આજએ અબ.

રંગલો—

ઉપજાતિ વૃત્ત.

હરે દિલે દૂરાથે ડેડકાથી, વાળી વદે જે વઢું વાઘલાથી;

કરે खरेखात विचार खोटा, मिथ्याभिमानી नर मूर्ख मोटा. ૬૦

(બને જણા કુસ્તી કરેછે)

રંગલો—સાખા—શ, સાખાશ. જોઈએ હવે કોણ હેઠળ પડે છે

અને કોણ ઉપર ચડી બેસે છે.

કુતુબ—મેં કબી નીચે ગીરને વાલા નહિ.

રંગલો—વાહવા—હ. જાણે કે ગાયકવાડના પાડા પાઝ્યા. જો ગા-

યકવાડ માહારાજની સ્વારી આઠલામાં આવતી હોય

અને દેએ તો બંનેને રાતપ બાંધી આપે. વડોદરાના

ચૌરામાં બે આખલા લડતા હતા, તેને જોઈને ગાયક-

વાડે ખુશી થઈને રાતપ બાંધી આપી હતી.

કુતુબ—દેખલે, અબી નીચે ડાલકે, ઉપર ચડ બેસતા હું.

(ત્યાંતો મીયાંને હેડા નાંખીને રજપુત ઉપર ચઢી બેસેછે)
 રંગલો—મીઆં, હવે શું કરવા મહેનત કરોછી? તમે હેડા પ-
 ડ્યા, અને ઠાકોર તમારા ઉપર ચડી બેડા, માટે તમે
 હારી ચુક્યા.

કુતુબ—(પગ ઉંચો કરીને) અખી દેખને મેરી ટંગડી ઉંચી
 હે કે નહિ?

રંગલો—ખરી વાત. મીઆં નીચે પડ્યા, પણ મીઆના ટંગડી
 હજી ઉંચી છે.

ઉપજાતિવૃત્ત.

જ્વતા મઠે તોપણ खेल खेले, मिथ्याभिमानી ममता न मेले;
 काढे कशाउत्तर केरि कुंची, पड्या मियां तोपणटांग ऊंची. ૬'
 પડ્યો પડ્યો.

ગાનારા ગાય છે

(૮૭)

અંક દ્વિ ઠો.

સંખ્યાદિ પૃષ્ઠા.

પાત્ર—રંગલો^૧. ગંગા^૨બાઈ. જીવરામભટ્ટ^૩. રગનાથભટ્ટ^૪, સોમનાથ^૫
દેવબાઈ^૬. પોત્રીસના^૭ બે સિપાઈઓ.

રુથળ રગનાથ ભટ્ટનું ઘર.

પડો ઉઘડ્યો. ત્યાં રગનાથભટ્ટ સફુરુંબ, ગંગાબાઈ, તથા જી-
વરામભટ્ટ છે.

ગંગા—જીવરામભટ્ટ તમે અમને દેખોછો?

રંગલો—દેખેછે એનો બાપ.

જીવ—કેમ નહિ દેખતા હશે? કાંઈ આંધળા આંધળા છેએ
કે શું?

ગંગા—તમે અત્યારે કાગળ વાંચી શકો ખરા?

રંગલો—કાગળતો શું? પણ અત્યારે મોતી વીંધે છે તો?

જીવ—ત્યારે અમે રાતે પુસ્તક લખીએ છેએ તે કેમ લખાવું
હશે?

સોમના—કાગળ આપું? વાંચશો?

જીવ—હા, લાવો શાવાસ્તે નહિ વાંચીએ?

સોમના—હો આ કાગળ વાંચો જોઈએ? (નાંખેછે તે જીવ ના
પગ પાસે પડેછે).

જીવ—લાવો કાગળ.

સોમના—એ તમારા પગ આગળ પડ્યો, નીચા નમીને લો.
જીવ—તમારી આગળ નીચા નમવાની અમારે ગરજ નથી.

રંગજી— શ્લોક:

નમંતિ કલિનો વૃક્ષા, નમંતિ ગુણિનો જનાઃ;

શુદ્ધ કાષ્ટંચ મુર્ખાશ્વ, ન નમંતિ કદાચન. ૬૨

અર્થ—કળવાળાં ઝાડ નમે, કે ગુણવાન માણસ નમે; પણ મુ-
ર્ખ લોકો, કે મૂર્ખ કદી નમે નહિ.

સોમના—(જાનતે આપે છે) લો આ કાગળ.

રંગજી—જે જે ભાઈઓ, શુરદાસજી કાગળ વાંચે છે ખરે ખરો
વાંચશે કે શું?

રંગના—(સોમ-ને) એમાં તો ઝીણા અક્ષર છે, પેલો મોટા અ-
ક્ષરવાળો કાગળ વાંચવા આખો હાત તો ઠીક.

સોમના—કાંઈ ઝીણા નથી. આંધળો પણ વાંચી શકે, એવા
મોટા દીવા જેવા અક્ષર છે.

જીવ—આજો તારે તમારો કાગળ, અમારે નથી વાંચવો (ના-
ખી દે છે)

સોમના—કેમ થયું?

જીવ—તમે કહેાજો કે આંધળો વાંચી શકે, એવા અક્ષર છે,
તો અમે કાંઈ આંધળા નથી, કે એવા અક્ષર વાંચીએ.
દખતો વાંચી શકે એવા કાગળ હોય તે અમે તો વાં-
ચીએ.

(૮૯)

ગંગા—(ત્રણ આંગળીઓ ખતાવીને) જીવરામભટ્ટ, આ કેટલાં આંગળાં છે? કહેા નેહાએ.

જીવ—કહીએ તો તમે શું આપશો?

ગંગા—લાખેણી લાડી આપી છે, ને હવે બીજાં શું આપીએ?

નેહાએ દેખી શક્તા હોતો કહેા.

જીવ—એમાં શું કહેવું છે? પાંચ છે.

ગંગા—જુઠા પડ્યા, જુઠા પડ્યા. (હસે છે)

જીવ—શી રીતે જુઠા પડ્યા?

રંગલો— દોહરો.

અભિમાનીને અંતરે, માસે જો નિજ મૂલ;

તોપણ તેની જામથી, કાદિ નહિ કરે કનૂલ. ૬૩

ગંગા—ત્રણ આંગળીઓ ઉભી રાખીને, બે આંગળીઓ વાળીને મેં પુછ્યું હતું.

જીવ—તારે અમે પણ એજ કહ્યું કે નહિ? ત્રણ આંગળીઓ ઉભી અમે દીઠી, અને બે વાળેલી દીઠી, તે બધી મળીને પાંચ દીઠી માટે પાંચ કહી. તમે ક્યારે એમ પુછ્યું હતું કે—કેટલી ઉભી, ને કેટલી વાળેલી છે?

સોમના—(પાંચ આંગળાં ખુલ્લાં રાખીને) વાર આ કેટલી આંગળીઓ છે, કહેા નેહાએ?

જીવ—(બીજી તરફ ગણેછે) આ એક, બે, ત્રણ, અને ચાર છે.

સોમના—જુઠા પડ્યા—જુઠા પડ્યા.

જીવ—શી રીતે જુઠા પડ્યા? અમે કદી જુઠા પડીએજ નહિ.

રંગજી— ઉપજાતિવૃત્ત.

વાચાલ્લ જો વાદ વ્રથાજ થાપે, તથાપિ તે સત્ય કરોજ આપે;
ભરી સભામાં શતવાર મૂલે, તથાપિ જીભે કદિ ના કવૂલે. ૬૪

વાચાળ કદી બંધાયજ નહિ. ગમે તે રસ્તે થઈને નીકળી
જાય, પણ હવે જીવરામભટ્ટ સંકડાશમાં આવ્યા. હવે છુટી શકે
એવો એકે રસ્તો મને તો લાગતો નથી. હવે જુઠા ઠરી ચુક્યા.

જીવ—તારા જેવા કમ; અમને જુઠા કહે તેથી શું થયું? પણ
ન્યારે ત્રાહિત લોકો કહે ત્યારે ખરું.

રંગજી—ત્યારે હવે તમારૂં સાચાપણું સાબીત કરો જોઈએ!

જીવ—સો રૂપૈઆની હોડ કર. જો અમે જુઠા ઠરીએ તો તને
સો રૂપૈઆ આપીએ, અને જો તું જુઠો ઠરે, તો તારી
પાસંથી સો રૂપૈઆ લઈએ.

રંગજી—જાદુગર સાથે, ને વાચાળ સાથે હોડતો કરીએજ નહિ,
કહ્યું છે કે-તેની તતખીરો ઘણી હોય.

ઉપજાતિવૃત્ત.

વાચાલશું હોડ કદી ન કીજે, જાદુગરોથી બઢ્ઢાંધિ વીજે;
સુજેન તેના સઘળા શિરસ્તા, વિચિત્ર તેના છલ્લની વ્યવસ્થા. ૬૫

સોમના—પાંચે આંગળાં ખુલાં રાખીને મેં પુછ્યું હતું કે—આ
કેટલી આંગળીઓ છે?

જીવ—તે ખરી વાત. અમે ચાર આંગળીઓ દીઠી માટે ચાર

કહી. અને પાંચમો તો અંગુઠો છે; આંગળી ક્યાંછે?

દેવબા—(હજવે) સોમનાથ. તારો વાટવો લાવ, તેમાં હજદરનો નમુનો છે તે.

જીવ—(કાન ધરીને સાંભળીને અવળું જોઈને) હં-વાટવો માગ્યો.

દેવબા—(હજદરનો ગાંગડો લઈને) જીવરામભટ. આ મારા હાથમાં શું છે? કહેા જોઈએ?

જીવ—વારે વારે અમે નથી કહેતા જાઓ.

દેવબા—હવે એકવાર કહેા તમને મારા સમ.

જીવ—તે છે તે તમારે—વાટવો છે.

દેવબા—જુઠા પડ્યા, જુઠા પડ્યા. (સઉ ખડખડ હસેછે.)

જીવ—અમારી આંટલાં વર્ષની ઉમર થઈ, તેમાં અમે કદી, કોઈ ઢેકાણે જુઠા ઠર્યા નથી. શી રીતે જુઠા પડ્યા, કહેા જોઈએ?

રંગલો—જીવરામભટ કદી જુઠા પડેજ નહી.

દેવબા—આતો હજદરનો ગાંગડો છે, ને તમે પાન સોપારીનો વાટવો કેમ કહો?

જીવ—તમે ધરડાં થયાં, માટે અમે જાણીએ છીએ કે તમારું કાનપરું ઉજડ થયુંછે. તમે પુર સાંભળતાં નથી. તમારો વાંક નથી, ઘડપણમાં સઉને એમ થાય

કહ્યું છે કે— (આ છપો ખોલતાં, બુજ, પાવ, વગેરે શબ્દો ખોલતાં તે તે અંગઉપર હાથ ધરી ખતાવેછે)

ગંગા—તારે કહીને? મારા હાથમાં શું છે?

*જ્યેાનો ગઢ— માયાના વાળ

જીવ—કહ્યું નહિ? કે તમારા હાથમાં ધૂળ છે,

ગંગા—આતો પીતળનો લોટો છે?

જીવ—અસાની સાથે શી વાત કરીએ? સાની હોય તે સમજે.

ગંગા—કેમ વાર?

જીવ—તમારી આંખમાં વિકાર છે, માટે તમે લોટો દેખો છો.

નહિતો કહ્યું છે કે-

ઉપજાતિવૃત્ત.

ધાત્વાદિ દ્રવ્યો બુધ ધૂલ્લ દેસે, અનેક આત્મા ચિદ બ્રહ્મ લેસે;

દૃષ્ટી વિકારે જુજતાં જળાશે, અજ્ઞાનીને મેદ અનેક માસે. ૬ ॥

માટે અમે તો સઘળા પર્યાય ધૂળનાજ દેખીએ છીએ.

ધૂળમાંથી પેદા થાયછે, ને અંતે ધૂળની ધૂળ.

રંગલો—સાબાશ, બ્રહ્મસાની, સાબાશ!

દેવબા—જીવરામભટ, તમે બડા હુશીઆર તો ખરા.

રંગલો—હજી તો એની હુશીઆરી આગળ જતાં વધારે ખીલશે,

જીવો તો ખરાં.

જીવ—કેમ વાર?

દેવબા—તમે કોઈ વાતે બોલતાં બંધાતા નથી.

જીવ—બોલતાં બંધાય એ તે વળી મરદ કહેવાય કે?

રંગના—જો વળી સારી પેઠે ભણ્યા હોત, તો પૃથ્વી ઉપર પગ

મુકત નહિ, અધર ને અધર ચાલત.

રંગસો—

ઉપજાતિવૃત્ત.

કુમારજા, પુત્ર કદી જગેજો, કૃપાત્ર વિદ્યા વધર્તા મળે જો;
અધર્મિને જો અધિકાર આવે, જુલૂમ જ્ઞાણો જગમાં જળાવે. ૬૮

દેવના—અમારા સોમનાથને છ મહિના તમારી પાસે રાખીને,
તમારા જેવો હુશીઆર કરશો?

જીવ—તમારા સોમનાથમાં શો માલ છે?

રંગસો—આ વરરાજામાં બહુ માલ છે.

સોમના—(જીવને) ત્યારે તમારામાં શો માલ છે? શુકરવારની
ગુજરીમાં લઈ જઈને વેચ્યા હોય, તો કોઈ બે પૈસા
પણ આપે નહિ.

જીવ—અરે અહિં આવતાં રસ્તામાં એક ગામ આવેછે, ત્યાં
ના તળાવની પાળે કોઈએક પરદેશી સરદાર ઉતર્યો હતો,
તેની આગળ કીમીઆની વાત નીકળી, ત્યારે અમે
કહ્યું કે—બરાબર સામાન હોય, તો અમે રોજ પાંચ રૂપૈ-
આભાર રૂપું બનાવી આપીએ.

રંગસો—ત્યારે તો તુંજ ભીખારી શેનો હોત?

સોમના—પછી તે સરદારે શું કહ્યું?

જીવ—તેણે કહ્યું કે—ત્યારે તો મહારાજ, કોળી લોકો રાતમાં ખા-
તર પાડીને, તમે સુતા હો તે ખાટલાસુધાં, જેમ ચિત્ર-
લેખાં અનિરૂદ્ધને ઉપાડી ગઈ હતી, તેમ તમને ઉપા-
ડીને લઈ જઈને પરદેશમાં વેચી આવે, તો તેને બે

(૯૫)

હજારે રૂપૈઆ મળે. કેમકે તમને વેચાતા રાખનારને
રોજ પાંચ રૂપૈઆભાર રૂપું મળે.

સોમના—ખીજા કોઈ તે વખતે ત્યાં હતા કે?

જીવ—કોળી લોકો રાતે ચોકી કરવા આવેલા, તેઓ ત્યાં હતા.

સોમના—ત્યારે તે કોળીલોકો, રાતમાં તમારો ખાટલો ઉપાડી
જઈને, તમને પરદેશમાં વેચી આવશે તો શું કરશો?

જીવ—અરે દસકોળી આવ્યા હોય, તો હું એકલો અનિરૂદ્ધની
પેઠે ભાગળ લઈને ઘૂમું, ને તેઓને મારીને કાઢી મુકું.
એનો શા ભાર છે?

દેવબા—(ખાટલો પાથરી આપે છે.) જીવરામભટ. હવે તમે
આ ખાટલા ઉપર સુઈ રહેા. આ પાણીનો લોટો ત-
મારે વાસ્તે ભરીને મુક્યોછે. હવે તમારે કાંઈ જોઈએ
છીએ?

રંગલો—જીવરામભટને ખાસડાનો માર જોઈએછીએ.

જીવ—ના, હવે કાંઈ જોઈવું નથી. જાઓ તમે તમારે સુઈ
રહેા; ઘણી રાત ગઈ છે.

ગંગા—(હસીને) જાગતાં સુજો. ચોર લોકો આવીને તમને ઉ-
પાડી જાય નહિ.

જીવ—તમે જાગતાં સુજો, તમને ઉપાડી જાય નહિ.

ગંગા—હવે હું મારે ધેર જાઉં.

દેવબા—સવારે આવજો.

ગંગા—અરે જીવરામભટ આવ્યા છે, માટે સવારે તો બધાં

મોહાલ્લાની બાઈડીઓ અને છોકરાં નેવા આવશે,
અને હું પણ આવીશ. (તે જાય છે)

(પથારીઓ કરીને સડ સુઈ રહે છે)

જીવ—(વિચારે છે) હજી સુધી ઈશ્વરે આપણો ટેક રાખ્યો
છે, હજી આપણી ખોડ કોઈના જાણવામાં આવી નથી.
રંગલો—એ પગે ચાલે એટલાંજ માણસો જાણે છે.

જીવ—હવે દહાડો ઉગ્યે મુતા ઉડીશું. એટલે તો આપણે સાત
પાદશાહના પાદશાહ છેએ.

રંગલો—ઠગનો પાદશાહ.

જીવ—તોપણ આજની રાત જાય, ત્યારે પાર પડ્યા કહેવાઈએ.
કહ્યું છે કે—

उपजातिवृत्त.

जरातरा जोखममांहि छैये, त्यां सूपि चिंता चितमध्य लैये;
अपारसिंधू जळ नाव तारे, कदापि बूढे पछि जै किनारे. ६९

જીવ—ઝંઘી જાય છે, તેનાં નસકારાં જોરથી ચાલે છે)
રંગલો—હવે બધાં શખાકાર થઈ ગયાં.

चौर्य प्रसंग.

જીવ—(જાગીને) અરે પ્રમુ લઘુશંકા કરવા આગે જવાની જ-
રૂર છે. હવે આજ શી રીતે જડશે? કદાપિ આગે જ-
ઈ પહોંચીએ, પણ પાછા આવતાં આ આટલો નહિ
જડે, અને કોઈક બીજાની પથારીએ જઈ ચડીએ, તો
મોટી ફજોલી થાય. હવે શું કરવું?

હું હાજીર, હવે તું મારી લાજ રાખજે. વાર, આ પાઘડીનો છેડો ખાટલાના પાયા સાથે બાંધીએ, અને બીજો છેડો હાથમાં રાખીને ખાજે જઈએ. (તેમ કરે છે) (વચમાં પાડી આવીને પાઘડી ચાવીને બે કટકા કરે છે).

જીવ—અરે પ્રભુ, હવે શું કરીશું? ખાટલો શી રીતે જડશે! હવે પૂરી ફજેતી થવાની. (ફાંફાં મારતો સાસુના ઉપર જઈને પડે છે) (મથાળા ખુઝાઈ જાય છે).

દેવબા—(બૂમ પાડીને) અરે ચોર છે, ચોર છે, જાગો, જાગો. (એમ કહીને નાસે છે).

સોમના—મારો, મારો, મારો, માછ દીવા કરો, દીવા કરો. (ઝાપટે મારે છે).

રગના—પોલીસના સીપાઈઓ, આવી પહોંચ્યા પહોંચ્યા અમ હાથરસ લઈલો. એના શરીરનું એકે હાડકું સાચું રાખશો નહિ. (ઝાપટે મારે છે તથા લાકડીએ).

રંગલો—મારો, મારો, મારો. (તે પણ મારે છે).

જીવ—અરે હું છું, એતો હું છું, મેં સાસુજીને લાગ મારી હતી મોટે માફી માગવા આવ્યો છું. (તે કોઈ સાંભળતું નથી).

રગના—ચોરીની માફી હોય નહિ. મારો, મારો, મારો.

દેવબા—દોડજે, દોડજે, ચોર છે, ચોર છે.

પોલીસના બે સીપાઈઓ (‡ખારણાં ઠોકે છે) ખારણાં ખોલો, ખારણાં ખોલો.

*માથે આદર આપીને જાય. ‡પડદા પાછળ રહીને ખાત્રી.

દેવબા—(બારણું ઉઘાડે છે).

સીપાઈ—(આવીને) કીધર હે ચોર? કીધર હે ચોર?

સોમના—આ રહ્યો સાહેબ, આ રહ્યો સાહેબ.

રગના—પકડીજાઓ, પકડીજાઓ.

સીપાઈ—પકડીને હાથ બાંધેછે, અને બીજાં સહ કળબળાટ કરે છે.

દેવબા—અરે મારા પગમાંથી કણાં કાઢતો હતો.

સોમના—હું ઉઠ્યો તેવા મેં તરત નજરે દાંડો.

એકસીપાઈ—(બાંધી, લઈને જાયછે) (બીજા ઉભા રહેછે.)

રગના—અરે દીવા કરીને ઘરમાં તપાસ કરો, શું શું ગયું.

સોમના—મને ધમકારા જણાતા હતા, તેથી હું બાહ્યુંકું કે—
સાત, કે આઠ ચોર ઘરમાં પેઠા હતા, પણ બીજા
નાશી ગયા, અને એ એકજ પકડાયો.

રગના—પગીને બાલાવો, પગેરૂં કહાડવું પડશે.

સોમના—અરે એક હજમને બાલાવો, મશાલ કરવી પડશે.

રગના—રસોઈ કરવાનાં વાસણ તપાસો, છે, કે ચોર લઈ ગયા?

દેવબા—(પડામાં જઈ આવીને) વાસણ તો બધાં રહ્યાં છે,
મેં ગણી વાળ્યાં.

સોમના—અરે મારી ભણવાની પોથી પણે હતી તે છે કે નહિ?

દેવબા—પોથી તો આ રહી.

રગના—પેલા હાંલામાં જનોઈના જોટા ૩ હતા, તે છે કે ગયા?
તપાસ કરો.

(૬૬)

દેવખા—જનોઈના જોટા તો રહ્યા છે.

સોમના—અરે વિભૂતીના ગોળા, દેવપૂજની ઓરડીમાં હતા, તે તપાસો, છે કે ચોર લઈ ગયા?

રંગના—વિભૂતીના ગોળા તો રહ્યા છે, રહ્યા છે, અને ગૌમુખી, ને આસનીયું પણ રહ્યું છે.

દેવખા—અરે આ ખાટલામાં જીવરામભટ સુતા હતા, તે ક્યાં ગયા?

રંગના—ચોરની બીકથી નાશીને, ખાટલા હેઠે, કે બીજે ક્યાંઈ સંતાઈ રહ્યા હશે.

સોમના—ઓ જીવરામભટ—ઓ જીવરામભટ—ખાટલામાં તો ક્યાંઈ જણાતા નથી.

રંગલો—જીવરામભટ ગયા, જમરાજને ઘેર; હવે ત્યાં એને મિથ્યાભિમાનનું કૃષ્ણ સારી પઠે મળશે.

રંગના—આ ખાટલાને પાંચે પાંચડીના અરેષો કટકો બાંધેલો છે—આનું શું કારણ હશે?

સોમના—જરૂર પેલા કોળી લોકો જીવરામભટને ચોરીને લઈ ગયા. આ ખાટલાને પાંચે પાંચડીના કડકા બાંધીને, ખાટલો ઉચકી જવાનો વિચાર કર્યો હશે, પણ તેમ બની શક્યું નહિ હોય, તેથી તેમને ઉચકીને લઈ ગયા.

દેવખા—અરે હાય હાય, બે હજાર રૂપૈયા ખરચતાં પણ એ જમાઈ હવે આપણને ક્યાંથી મળે?

રંગલો—ખરી વાત છે, એના જેવો મિથ્યાભિમાની જગતમાં

મળવાનો નહિ.

રગના—હવે એને વેળા દેશમાં લઈ જઈને વેચશે, એટલે તે
ચોર લોકોને બે હજાર રૂપૈયા મળશે.

દેવબા—(છેડોવાળીને) પૂછા રે—તારૂં મોઢું હવે હું ક્યાં દે-
ખીશ? હું હું હું હું.

રગના—છાની રહે, છાની રહે, મુઝા પહેલી મોકાણ શી?

રંગલો—અરે કરવા દો ને, આગળથી કરી મુકી, એટલે પછી-
થી કરવી મટી.

સીપાઈ—તુમેરી કુછ માલમતા ગયી હોય સો આપી કહેા, કી-
તને રૂપૈએકી મત્તા ચોરાઈ?

દેવબા—અરે ભાઈ. અમારી એક એવી ચીજ લઈ ગયા, કે
બે હજાર રૂપૈયા ખરચતાં પણ મળે નહિ.

સીપાઈ—અછા મેં જમાદારકું કહુંગા.

દેવબા—તે ચોરને પકડીને ક્યાં લઈ ગયા?

સીપાઈ—ઉસકું આપ કાચી કેદમે રખેગા. ચોર ખૂબ માર
મારેગા. તખ ચોરીકા માલ કબુલ કરેગા. નહિતો ઓ
સાલા કબી માનતા નહિ.

રગના—સરકારનો એવો હુકમ હશે કે?

સીપાઈ—સરકારકા કાયદા તો બડા ખરાબ હે, ચોરકું મારને
કા હુકમ નહિ. ગાયકવાડી રાજમે એસા હે કે ચોર
લોક પકડાયા કે—પેટમે મેખ્યાં મારતા હે, ચોર ગ-
રમ તેલ છીટતા હે, તખ ચોરલોક તુરત ચોરીકા માલ

(૧૦૧)

નીકાલ દેતા હે.

રંગલા—હીક છે, આ ચોરને પણ એમ કરજો, તે એજ લાગ-
નો છે.

સીપાઇ—સામજાજીકા થાણુદારને ચોર પકડાયા, સો ચોરીકી
ખાત ખીલકુલ ધનકાર કરતાયા. પીછે થાણુદારને
જખ ખૂખ માર મરાયા, તખ દોહજીર રૂપેએકા મા-
લ નીકાલ દીયા. દુસરા રાજ હોવે તો એસા થાણુ-
દારકું બડા ધનામ દેવે. લેકીન સાદરાકા સાહેબ કે
આગે ચોર લોકને જાહેર કીયા, કે હમકું માર મારદે
ચોરી કબુલ કરવાઇ.

રંગના—પછી સાહેબે શા હુકમ કયૌ?

સીપાઇ—સાહેબે સો થાણુદારકું છે મહીનેકી સખત મજૂરી
સાથે કેદકી સજા કીની, ચોર નોકરીસે બતરફ કીયા.

રંગના—એતો બહુ ખોટું કર્યું.

સીપાઇ—જેઘપુરકા મહારાજકા એસા કાયદા હે કે-એસા કોઇ
ચોર પકડાયા, કે પુરત વે ચોરકું લીલે કાંટેમે જ-
લાઈ દેનાં; ખસ, દુસરા કુછ પુછનાઇ નહિ. જખ
સો મુલકમે કોઉ ચોરી કરતા નહિહે.

અંગ્રેજ સરકાર કે રાજમે બડા અંધેરહે. કહતાહે કે—

ચોરને ચોરી કીયા—ઇસકા સાહેદી લાઓ. સો ચોરકા સાહેદી
કાંસે મીલે? કુછ ચોર લોક સાહેદી પુરને વાલકું બિલીલતા
આતાહે કે ક્યા?

(૧૦૨)

સોમના—હવે આ ચોરીનો મુકદ્દમો ક્યારે ચાલશે?

સીપાઈ—કલ દસબજે ફોજદાર સાહેબકી કચેરીમાં હાજરહોના.

સોમના—ઠીક છે આવીશું. (સીપાઈ જાય છે).

રંગભો—સોમનાથ ભટ, તમે બડી બહાદુરીથી ચોરને પકડ્યો છે હો! અને આ ડોકાણે તેનો વાંસો પણ ઠીક હળવો થયો છે.

રંગભો—તેના નશીબથી મારા હાથમાં તે સમે લાકડી સારી આવી ગઈ.

સોમના—અરે મેંતો એવો એને માર્યો છે કે—સોવસા તો તે જીવશે નહિ, પણ કદાપિ જીવતો રહેશે, તો આપણા ઘર સામું ફરીથી કોઈ દહાડે જશે નહિ.

પડદો પડ્યો.

ગાનારે ગાય છે.

અંક ૭ મો.

પાત્ર.—ફોજદાર—શીરસ્તેદાર—ઓલીસનાસીપાઈઓ ૨-પરગ-
નાયબટ, ૧સોમનાય. ૭જીવરામભટ. લેંગજો.

સ્થળ ફોજદારની કચેરી.

પડદો ઉઘડ્યો—ત્યાં ગાદી તકીઆ ઉપર ફોજદાર અને શીર-
સ્તેદાર બેઠા છે, આગળ દફતરો પડ્યાં છે.

અને પોલીસનો એક સીપાઈ ઉભો છે.

ફોજદાર—(શીરસ્તેદારને) પેલા સાગો લુટાયો હતો, તેના ચોર કાચી
કેદમાં છે, તેનું કામ કાઢો.

શીરસ્તેદાર—સીપાઈ-જમાદારને ખાલાવો.

સીપાઈ—અહા સાહેબ. (બયછે).

જમાદાર—(આવીને) સલામ સાહેબ.

ફોજદાર—કેમ જમાદાર પેલા સાગો લુટનારા ચોર કાંઈ કબ્જ
કરે છે નહિ?

જમાદાર—અરે ખાવિન્દ, આનો બડા લુચા છે.

ફોજદાર—બધા ચોરલોકો હવે અંગરેજી કાયદાથી વાકેફ થયાં છે
મોટે એમતો કબ્જ કરવાનાજ નહિ. જ્યારે તેમના
ઉપર ગાયકવાડી ખુમ ચલાવીએ તારેજ ચોરી
કબ્જ કરે.

જમાદાર—મેરી ઉમરમ તો કોઈ એસા દેખ્યા નહિ હે, કે

† કોઈ સાહુકારનું નાણું પરગામ લઈજતાં રસ્તામાં લુટાય તે.

(૧૦૪)

ગાયકવાડી ચલાયે બિન ચોરી કબુલ કરી હોયગી.

ફોજદાર—આ ચોરી ઉપર તેમ કબુલ કે નહિ?

જમાદાર—હા, સાહેબ, જ્યાં મરજીય એસા મારે માર્યા, ત્યાં
સખ ખાત કબુલ કીની. ચોર ચોરીકા મુદાખી બ-
તાતા છે.

(રગનાથભટ્ટ, ને સોમનાથ આવે છે).

રગના—આશીર્વાદ, રાજધિરાજ.

ફોજદાર—આવો મહારાજ, પગે લાગું.

સોમના—અનદાતા, અમેઘણી વાર થઈ બહાર આવીને
બેઘી રહ્યા છેએ. હવે અમારી ચોરીના મુદાનો તપાસ
થવો જોઈએ.

ફોજદાર—કેટલા રૂપૈઆનો તમારો માલ ચોરાયો છે?

રગનાથ—રાજધિરાજ, બેહજાર રૂપૈઆ અરચતાં મળે નહિ,
એવી ચોરી થઈછે.

ફોજદાર—અરે રામ રામ. બિચારા બ્રાહ્મણને બીજા માગતા
કર્યા તો—અરે જમાદાર?

જમાદાર—હાજર સાહેબ.

ફોજદાર—ગઈ રાતે આ બ્રાહ્મણને ઘેરથી ચોર પકડાયો, તેને તમે
કાંઈ સમજાવતી આપી કે નહિ?

જમાદાર—અરે ખાવિંદ. સારી રાત સમજાયા, ચોર અખીત-
લક સમજાયા, ભેકીત એતો કુછ કબુલ કરતાઈ નહિ.

ફોજદાર—(રગના-ને) કેટલા ચોર તમે દીઠા હતા?

(૧૦૫)

સોમના—અબદાતા, ચાર કે પાંચ ચોરે હતાં, એવું અમને લાગે છે.

ફોજદા—(જમાદારને) ખીજા ચોરોનાં નામ તે ચોર ખતાવે છે કે નહિ?

જમાદા—નહિ સાહેબ, કુછ નહિ ખતાવતા. ઉલટા ઓ ખમનકું ગાલીઆં દેતા છે. સો સુનકે હમકું ખોત ધુરસા લગતા છે.

ફોજદા—તે શું કહે છે?

જમાદા—ઓતો સાલા કહેતા છે કે-મેંતો ઓ ખમનકા જમાદા લગતા હું.

ફોજદા—તારે એના ઉપર ગાયકવાડી ખૂબ ચલાવોને? તે વિના કાંઈ કપ્પલ કરશે?

રંગલો—(જમાદારને) હું, એતો, તમે તમારે આંખો મીચીને ખૂબ માર મારોને? પછી બધાં સારાંવાનાં થશે.

જમાદા—ખાવિંદ, ખોત ગાયકવાડી ચલાઈ. એતી તો હમને અખીતલક કોઈ ચોર ઉપર ચલાઈ નહિ છે.

ફોજદા—જાઓ જાઓ, તેને એક વધારે સમજાવી આપો, અને ગમે તેમ કરી ચોરીનો માલ પાછો આપે એવું કરો. તો તમને ધનિામ અપાવીશું, અને વળી તમારી તારીફનો રીપોટ કરીશું, તેથી તમને મોટા પગારની જગો મળશે. અથવા ખાન બહાદુરનો ખેતાબ મળશે.

જમાદા—અછા સાહેબ, આપકી મહેરબાની. (તે જાયછે)

રંગના—ઐા બ્રાહ્મણુ પ્રતિપાળ, જ્યારે તે ચોરને ખૂબ દમ ભી-
ડાવશે, ત્યારે તે ચોરીનો મુદો કબ્જલ કરશે, નહિ તો
નહિ કરે.

ફોજદા—જમાદારને કાંઈ કહેવું પડે એમ નથી. ચોરને મરણ
તોલ માર મારશે. પછી તો તમારું નશીબ.

રંગલો—ખરી વાત છે. કાંતો નશીબ ઉઘડે છે, ને કાંતો ટૂટેછે.

સોમના—અનધાતા જગતમાં રહી શકાય નહિ, એવી અમારે
માથે થઈ છે.

ફોજદા—હા મહારાજ હા, બે હજાર રૂપૈઆની ચોરી, તે શું
કાંઈ નહાની મુની વાત છે? એતો તમ જેવા ગરીબ
માણસને મનખાતાગ ગયા જેવું.

જમાદા—(આવીને) આવિંદ એતો મુઆ જેસા હો ગયા, લેકી-
ન કુછ મુદા કબ્જલ કરતા નહિ.

રંગલો—હજી કાચું હશે, છેક મરી ગયો નહિ હોય.

ફોજદા—ત્યારે આપણે શું કરીએ? ભાગ આ બિચારા ગરીબ
બ્રાહ્મણના, એનાં નશીબ.

રંગના—અનધાતા, અમે માર્યા જઈએ છીએ.

ફોજદા—ભાગ તમારા હવે અમે શું કરીએ?

સોમના—હજી બેક વધારે ધમકી દેવાવો તો!

ફોજદા—હવે વધારે તે કેટલી ધમકી દેવાવીએ? કહેછે કે તે
ચોરે મુઆ જેવો થઈ ગયો, કદાપિ કાચી કેદમાં મરે

જાય, તો અમે ગુનેહગાર ફરીએ. અને તમારા સાંઝે
નોકરી ખોલ બેસીએ. પછી ત્રણપુણાની ટોપી કોઇની
નહિ, તે તમને ખબર છે?

રંગના—ત્યારે શું કચેરીમાં આવીને તે ચોરીનો મુદ્દો કબૂલ
કરશે?

ફાજલ—કચેરીમાં તો કોઇ કબૂલ કરે નહિ. એવો કોણ ગાંડો
હોય કે-જાણી જોઇને ચોર થાય? તમારી તરફનો પૂરાવો
મજબૂત હશે તો તે ચોરને કેદની શિક્ષા થશે. પણ
ચોરીનો માલ હાથ આવવાનો નહિ.

સોમના—ચોરને કેદની શિક્ષા થાય, તેમાં અમારા ઘરમાં શું
રંધાયું?

રંગના—(સોમના કાનમાં) જરૂર જમાદારને તે ચોરે લાંચ
આપી. નહિતો ખીજા લોકોની ચોરીનો મુદ્દો કબૂલ
કરાવે છે, અને આપણો કેમ કબૂલ ના કરાવે?

સોમના—હા, ખરેખર એમજ થયેલું. ફાજદારનો પણ માંહિ
ભાગ હશે.

રંગણા—(સભા સામું જોઇને) આ ગામના ફાજદાર સાહેબ,
કે તેમના કારકુન કોઇ આટલામાં છે કે? કેમ સાહેબ
તમને એમાંથી કાંઈ મળવાનું ખરું કે? જો મળવાનું
હોયતો તેમાંથી આ નાટકમંડળી ઉપર પણ કાંઈક મ-
હેરખાની કરજો.

રંગના—તેથીજ ફાજદાર દીલું મુકે છે તો.

સોમના—અંગરેજ રાજમાં ખડું અંબેર છે. લોખે દહાડે આ

રીતે લાંચો લેવાય છે, પણ કોઈ પુછનાર નથી.

રંગલો—હથે, ઉમદા માણસના ઘરમાં હથે, તો કાંઈક આપણો

પણ દહાડો વળશે.

ફાજદા—(જમાદારને) હવે તે ચોરને કચેરીમાં લાવો.

જમાદાર—ખાવિંદ, ઓ ચત્રસકે એસા નહિહે, ખોત આજરીહિ.

ફાજદા—વાર, ખાટલામાં ધાલીને લાવો.

જમાદાર, તથા સીપાઈ. (ખંતે જઈને ખાટલામાં ધાલીને, ઉપર

ચાદર ઓઢાડીને લાવે છે)

ફાજદા—પણે એક ખુણે ખાટલો મુકો. (તે મુકે છે)

રંગલો—અરે લઈ જાઓને પરભાર્યા મસાણામાં, નહિતો આ

કચેરીના લોકોને અભડાવશે.

જીવરા—(ઝીણેસ્વરે) અરે, મને મારી નાંખ્યોરે ખા—પ

રંગલો—આ મિથ્યાભિમાનનું કૃળ.

જમાદા—(ધમકી દઈને) છાનામાના પડ રહે.

ફાજદા—તે શું કહેછે?

જમાદા—ઓ તો સાક્ષા કહેતા હે કે મેરેકું માર ડાલા.

રંગલો—અરે સારાં નથીજ જાણુને, કે આટલો જીવતો રહ્યો

છે. નહિતો કાચી કેદમાંથી તો કંઈક પરભાર્યા મસા-

ણમાં ગયેલા છે, તેનો પત્તોજ લાગ્યો નથી.

ફાજદા—(શીરસ્તેદારને) કાંઈ ફીકર નહિ, જીખાની લેતાં પણ

કદાપિ એમ બોલે, તો તે વાત લખવાની જરૂર નથી.

કેમકે એતો બધા ચોરલોકો એવું બોલવા શીખ્યા છે

કે—મુઠો કબુલ કરવાસાર મને માર માર્યો.

શીરસ્તેદા—રગનાથભટ્ટ. પહેલી તમારી જીખાની લખાવો.

રગના—અમારાં કર્મ કૃત્ર્યાં, હવે અમારે શી જીખાની લખાવવી છે?

રંગજી—હજીતો કર્મ કૃત્રવાનાં આગળ છે.

રગના—આ હાથોહાથ ચોર પકડાયો છે, તોપણ અમારા ગરીબ માણસની ચોરીનો ક્યાં પત્તો લાગવાનો છે?

આ રાજમાં પૈસા હોય, તેનો છોકરો ધુધરે રમે.

ફોજદાર—મહારાજ, સમાપ્તે જીખાની લખાવો, નહિતો મેઅદબી બોલશો, તો શિક્ષા થશે.

સોમના—સમય તો એવોજ છે. કે “કેટલો ચોર કેટલાગતે દેડ”

શીરસ્તે—તમારું નામ રગનાથભટ્ટ?

રગના—હા, મારું નામ રગનાથભટ્ટ. (તે લખેછે)

શીરસ્તે—તમારા બાપનું નામ?

રગના—અમારા બાપનું નામ અમથારામ.

શીરસ્તે—જાતે? ખેડાવાળ, ગોમતીવાળ, રાયકવાળ કે પંજેવાળો?

રગના—અમે લાડુવાળ ખાહાણુછેએ. (હાથે લાડવો વાળી દેખાડે છે)

શીરસ્તે—તમારી ઉંમર કેટલાં વરસની થઈ?

જ્ઞાના—આથરે પચાસ વર્ષ થયાં હશે. પછી દશ વીશ આમ કે દશ વીશ આમ.

શીરસ્તે—તમારો ધર્મ?

રગના—મિષ્ટાન્નપંથોનો ધર્મ અમે પાળીએ છીએ.

શીરસ્તે—શો ધંધો કરો છો?

રગના—પત્રાળી ભરવાનો.

શીરસ્તે—ક્રિયા મહેલામાં રહેા છો?

રગના—ઢેઢપરીમાં.

શીરસ્તે—કહો કે પરમેશ્વર માથે રાખીને સાથે સાચું લખાવીશ.

રગના—પરમેશ્વર માથે રાખીને આ રાજના દસ્તુર પ્રમાણે સાથે સાચું લખાવીશ.

શીરસ્તે—કહો કે જ્યુડું લખાવું તો મને પરમેશ્વર પુછે.

રગના—જેવો તમને પરમેશ્વર પુછે, એવો અમને પણ પરમેશ્વર પુછે.

શીરસ્તે—કહો શી રીતે થયું?

રગના—ગઈ રાતે અમારા ઘરમાં ચોર પેડા હતા.

શીરસ્તે—કેટલા ચોર હતા?

રગના—આશરે ચાર કે પાંચ ચોર હતા. પણ ખરેખરો તો એકજ અમારા જીવામાં આવ્યો.

શીરસ્તે—પછી શું થયું?

રંગલા—પછી શું થયું તે શું? ખૂબ હાથરસ લીધો.

સોમના—(રગનાથ-ના કાનમાં) બાઈડીએાનું નામ દેશો નહિ. નહિ તો બાઈડીએાને કચેરીમાં બોલાવશે.

(૧૧૧)

રગના—પછી અમે બુમો પાડી, એટલે બીજા ચોર નાશી ગયા,
અને એક પકડાયો.

શીરસ્તે—કોણે પકડ્યો?

રગના—ચોકીના સીપાઇઓ આવી પહોંચ્યા તેઓએ પકડ્યો.

શીરસ્તે—ઘરમાં દીવા હતો? કે અંધારું હતું?

રગના—અંધારું હતું. દીવા ઝોલાઈ ગયો હતો.

રંગલો—એતો અંધારે એણે કુટાઈ ગયું.

શીરસ્તે—ક્યાં ખાતર પાડ્યું છેકે ક્યાં થઈને પેઠા?

રગના—ખાતરનો ક્યાં પાડેલું જણાવું નથી.

શીરસ્તે—સીપાઇ આગ્યા, ત્યારે ખડકીનું ખારણું બંધ હતું કે
ઉઘાડું હતું?

રગના—ખારણું બંધ હતું, તે સીપાઇઓએ ખારણું ઠોક્યું, એ-
ટલે અમારી ધરવાળીએ, ના, ના, મેંજ ઉઘાડ્યું હતું.

રંગલો—જો જો, પરમેશ્વર માથે રાખીને સાથે સાચું બાલજો.

શીરસ્તે—ત્યારે ચોર કીધે રસ્તે થઈને નાશી ગયા?

રગના—તેતો અમને કાંઈ ખબર પડી નહિ.

રંગલો—નશીબમાંથી કુતરો હતા, અને નશીબને રસ્તે ગયા.

શીરસ્તે—તમે ચોરને ઝોળખી શકશો કે?

રગના—એમાં શું ઝોળખવું છે? સીપાઇઓ અમારા ઘરમાંથી
પકડી ગયા એજતો. આ ખાટલામાં સુતો છે તે.

રંગલો—હા, એને ફાંસી દેવાનો અત્યારે હુકમ કરો, તો રગના-
થબટ બહુ રાજ થાય.

શીરસ્તે—તમે ખાટલા પાસે જઈને, એનું મોં જુઓ.

રંગના—રાતે અંધારામાં અમે ચોરનું મોં શું નથી.

શીરસ્તેદાર—ત્યાં જઈને જુઓ, કાંઈ પગ નિશાની ખતાવી શકો છો?

રંગના—(ચોરનું મોં જોવા જાય છે.)

રંગલો—મથાલ પાસે રાખીને, ખુમ નિહાળીને જો જો. લાવો ખીજ એ ચાર મથાલો કરાવીશું?

રંગના—(આદર ઉંચી કરી, મોં જોઈને) અરે જીવરામભટ્ટ, તમે ક્યાંથી?

રંગલો—ક્યાંથી તે ક્યાંથી? ચિત્રલેખા હરાણુ કરી લાવી.

જીવ—અરે, મારા મિલ્યાબિમાને મને આદર્યાએ પડેલાડ્યો, હું હવે ખીજ કોઈનો વાંક કાઢતો નથી.

રંગલો—હવે સમજ્યો. આટલા દહાડાનો ખમર પડતી નહોતી,

રંગના—(કિજદારને) મહારાજ, આનો અમારો જમાઈ છે. તેને જ ચોર લઈ ગયા હતા. ખીજ કાંઈ જણાય અમારી ચોરાઈ નથી.

કિજદાર—(શીરસ્તે દારને) હવે કેમ કરવું?

રંગલો—કેમ કરવું તે શું? હવે શીરસ્તા પ્રમાણેજ તો.

શીરસ્તે—આ કામ અધરથી કહાડી નાંખવું પડશે. નહિતો વળી-એમાંથી સો લક્ષ્મી જાશે.

કિજદાર—એને ઘેર લઈ જવા દેશું કે ?

રંગલો—અરે અહીં કચેરીમાંજ ઓઢી ધાલો ને.

શીરશ્તે—ન લઈજવા દઈએ તો થોડી વારમાં મરી જાય એવો છે. અને જો કામના કાગળો રાખીએ, તો સાહેબ કહેશે કે-જાહેર કર્યા વિના ઘેર જવા કેમ દીધો?

ફાજલદાર—ખરી વાત છે, એમજ ક્રયું પડ્યું. વારે ડુંદરદાર સાહેબની સલાહ લેશું?

રંગભો—એમાં ગફલતદાર સાહેબની સલાહ શી લેવીછે? મારીજ સલાહ લેને.

શીરશ્તે—એમાં દફતરદારની સલાહ લેવાની જરૂર નથી.

રંગભો—કાંઈ આવું કામ પહેલવેલું નથી. દરમહિનામાં ચાર પાંચ કામ એમ અધરથી ઉડાવવાં પડતાં હશે.

જમાદાર—રાતે સો કહેતાયા, કે મેં રંગનાથભટકા જમાઈ હું. લેકીન હમે જાન્યા કે એતો મીનજમાં ખાલતા છે.

ફાજલદાર—(રંગના ને) જાઓ, હવે એનો ખાટલો તમારે ઘેર લઈ જાઓ.

રંગભો—કરજો વળી મિથ્યાભિમાન. રામ એવો બાઈ રામ.

આવજો આ ગામના ખાલ્લાઓ. મારા જીવરામભટકે મસાણુ સુધી પહોંચાડવા, તમેરોતા રોતા આવશે, તો તમારા ઘરનાં માણસ મરશે ત્યારે હું પણ રોનો રોનો મસાણુ સુધી પહોંચાડવા આવીશ.

જાન્યાં નાટક થતું હોય, ત્યાંના દફતરદારનું, કે દીવાનજીનું નામ લેવું.

(૧૬૪)

(મથાલચીને) કેમ અધ્યા? તું આવીશ કે નહિ? નહિ
આવે તો પછી તારી ડોશી મરણે તારે કોણ આવશે?

શંરિસ્તેદાર—અચારાને જીવતાં મસાણામાં લઈ જવાની વાત
શા વાસ્તે કરે છે? હજીતો જીવે છે,

પડદો પડ્યો.

ગાનારા ગાય છે.

અંક ૮ મો.

પાત્ર—રંગલો. રંગનાથભટ. સોમનાથ. દેવખાઈ. જીવરામભટ. વૈદ.

સ્થળ રંગનાથભટનું ઘર.

પડદો ઉઘડ્યો. ત્યાં ખાટલામાં જીવરામભટ સુતા છે. અ-
ને પાસે રંગનાથભટ, દેવ સોમ ખેડાં છે, અને રંગલો ઉભા છે.
દેવખા—(રંગના-ને) હજાર, અને બોદરિસો ઉનો કરીને બધે
શરીરે ચોપડ્યો હોય તો ઠીક.

રંગલો—બેક મરી ને મશાલો ચોપડ્યો હોય તો ઠીક.

રંગના—હજાર, ને બોદરિસાથી શું થાય? આવળ મગાવીને
ખાકીને બધે શરીરે બાંધવી પડશે.

રંગલો—મારું કંઈ મનો તો ડાકટરને ખોલાવીને તેની સલાહ લો.

દેવખા—ના, અમારે દાકટરને નથો ખોલાવવો; તેના ચોપડથી
ન મટે તો, એ તો ઝેર દધને મારી નાંખે.

સોમના—આપણા શહેરમાં ડૉક્ટ્રીકમલાલ વૈદ વખણાય છે.
તેને ખોલાવી લાવું?

રંગલો—ત્રીકમલાલ વૈદને ભક્ષ પાક્યો. જો આ ઉગરનારો હશે
ને ઉગરશે તો ત્રીકમલાલ વૈદને ઓછામાં ઓછા પ-
ચાસ રૂપૈઆ મળશે. અને કદાપિ આ મરી જશે, તો
ત્રીકમલાલના ખાપનું કાંઈ જવાનું નથી; છેલ્લી વારે જ-
મવાનું તો મળશેજ.

ડોળ ગામમાં આ નાટક થતું હોય તે ગામના વૈદનું નામ
સેવું. પણ વેષમાં તેનું નામ ધરાવવું નહિ.

રંગના—તે ક્રતાં પેલા જામનગરના વૈદ અંબાશંકર થોડા વર્ષ
થયાં અહીં આવીને રહેલા છે, તે વધારે હુશીઆર
ગણાય છે. ઘણું ઠેકાણેથી તેને આપર મળી છે. તેને
બોલાવ.

રંગના—અરે જામનગરના વૈદનું શું કામ છે ? જામ નગરના વૈદને
આવવાને હવે વાર નથી.

સોમના—તેનું ઘર તો અહીંથી વેગળું છે, માટે ત્રીકમલાલને
જ તેડી આવું ?

રંગના—ડીક છે જા, ઝટ ઉતાવળો આવજો. (તે જાય છે)

દેવબા—જીવરામભટ. તમે શી રીતે પકડાયા ?

જીવ—(છેક હજવે બોલે છે, માટે તે સડને રંગનાય કહી
સંભળાવે) હું રાતમાં લઘુશંકા કરવા ઉડ્યો હતો. તે આ-
ટલાના પાયા સાથે પાછડીનો એક છેડો બાંધીને બીજો
છેડો હાથમાં રાખ્યો હતો. પણ વચમાંથી પાછડી પા-
ડીએ આવી બાધી, તેથી તુટી ગઈ. તેથી હું તમારા
ઉપર આવ્યાં પડ્યો. એટલે તમે ખુબ પાડી ને નાઠાં,
કે મારે છે મારે છે.

દેવબા—તમે બોલીએ નહિ કે એ તો હું છું ?

જીવ—મેં ઘણું કહ્યું કે હું છું, પણ તે સોર બકોરમાં મારો
બોલ કોઈએ સાંભળ્યો નહિ. અને ઘણું તો હું શરમ-
માં પડ્યો તેથી બોલી શક્યો નહિ.

દેવબા—મેં એવું સાંભળ્યું હતું ખરું, કે હું માફી માગવા આ-
વ્યો છું, તે શું તમે કહેતા હતા ?

જીવ—હા, હું જ કહેતો હતો.

રંગલો—આગળ તો અમે કહેતા હતા, અને અમે ચાલતા હતા, એમ મીઝમીમાં ચાલતો હતો. હવે કહે છે કે હા હું કહેતો હતો.

દેવના—શેની માફી માગતા હતા?

જીવ—મેં જમતી વખતે તમને લાત મારી હતી, તેથી પછી ન્યારે હું તમારા ઉપર પડ્યો, ત્યારે મારા મિથ્યાભિમાનથી, મારી ખોડ ઢાંકવા સારું, હું કહેતો હતો કે મેં તમને લાત મારી છે, તેની માફી માગવા આશ્ચર્યો છું.

રંગના—મેં જાણ્યું કે ચોરે ચોરી કરી છે, તેની માફી માગે છે.

સોમના—તમે રાતે દેખતા નથી, ત્યારે મને જગાડીને કહીએ નહિ કે—મારે ખાગે જવું છે. તો હું તમને ખાગે લઈ જાત.

જીવ—હવે મને ધણોય પસ્તાવો થાય છે, કે એમ કંઈ હોત તો હીક.

રંગલો— દોહરો.

જે માતિ પીછે ઉપજે, તે માતિ આગે હોય;

કાજ ન બિનસે આપનો, દુર્જન હસે ન કોય. ૭૦

રંગના—દીવો નહોતો, તેથી અંધારામાં મેં અને સોમનાથે પણ તમારા ઉપર લાકડીઓના ઝપાટા માર્યા.

રંગલો—અનેવળી બંદાએ ક્યાં ક્યાં રાખી છે?

જીવ—અરે કાચી કેદમાં આખી રાત, જે મેં પીડા ભાગવી

છે, તેવી તો જમપુરીના કુંડમાં પણ નહિ હોય.

દેવબા—ત્યાં શું તમને સીપાહઓએ માર્યા હતા?

રંગલો—માર્યા નહોતા, પાટલેખેસારીને પૂજા કરવા લઈ ગયા હતા.

જીવ—અરે, ત્યાં એક લીંમડાની ડાળે દોરડું બાંધી મુકેલું છે,
ત્યાં મને નવચ્છો કરીને ઊંધે માથે લટકાવ્યો.

રંગલો—ત્યારે દિગંખરાસન થયું.

જીવ—અને ચારે તરફથી સીપાહઓએ ઘાકાતા માર મારીને
મારી પાંસળીઓ બાગી નાંખી.

રંગલો—તે કીક કર્યું.

જીવ—મને કહેકે બીજા ચોરોનાં નામ બતાવ. અને ચોરીનો
માલ બતાવ. હું કેવું નામ દઉં? ને શો માલ બતાવું?

રંગલો—આ રંગનાથભટ્ટનું નામ દેવું હતું; અને માલમાં જમ-
નાંબાહ બતાવવાં હતાં. કેમકે તેણે પોતાની આખર
વાસ્તે હંચાકુળનો નકારો વર જોયો, માટે તે પરમેશ્વ-
રના ધરનો ચોર છેજ.

જીવ—હું નામુકર જાઉં, તેમ તેમ સીપાહઓને વધારે ધુસ્સો
ચડતો હતો, અને કહેતા હતા કે ખુબ માર ખાશો
ત્યારે માનશે.

રંગલો—ખરી વાત, ખુબ માર ખાશો ત્યારે હવે માન્યું, કે
મિથ્યાભિમાન છે તે ખોટું છે, તે પહેલાં ક્યાં મના
તું હતું?

દેવબા—પછી તમને ક્યારે છોડ્યા?

જીવ—પરોઢીએ હું છેક બેઠોય થઈ ગયો, ત્યારે મને જોડીને

ભાંધ ઉપર નાંખ્યો.

રંગજી—તે વખતે તો ખરેખરે શ્વાસન થયું હશે?

જીવ—પણ વળી સવારના દય વાગતાં મારામાં લગાર ચેતન

આવ્યું, એટલે વળી મને મારવા માંડ્યો,

રંગજી—એતો અહડતાપહેરતી પોડશોપચાર પૂજ કરી.

જીવ—મોઢા ઉપર લાતો મારી.

રંગજી—એ મોઢૂં એજ લાગનું હતું.

જીવ—મને મા બહેન સામી ગાળો દીધાનો તો પારજ રા-

ખ્યો નહિ.

રંગજી—એતો દેવબાઇએ વીવામાં ફટાણું ચોડાં ગાયાં હશે. ને

સીપાઇઓએ પૂરાં કર્યાં.

જીવ—મને જીવતાં નરકના કુંડનો અનુભવ થયો.

દેવબા—અરરર, મારા પીટયા સીપાઇઓ મહા જુલમી.

રંગજી—સીપાઇઓ કાંઈ જુલમી નથી, મિથ્યાભિમાન મહા

જુલમીછે, એમ જાણવું.

જીવ—મને પ્રત્યક્ષ કાળા જમના દૂત જેવા લાગ્યા. તોપણ હું

તેઓનો વાંક કાઢતો નથી. કેવળ માત્ર મિથ્યાભિમાનનો

જ હું વાંક કાઢું.

રંગજી—હવે સમજ્યો?

જીવ—જે કોઈ મિથ્યાભિમાન ધરશે. તેને પરમેશ્વર છંતે દેહે,

અથવા નરકમાં આવી પીડા ભોગવાવશે.

રંગલો—અલખત.

જીવ—એવો મેં નિશ્ચય કર્યો.

પ્રવેશ ૨ જ્ઞે.

સોમનાથ વૈદને તેડીને આવે છે.

રંગના—આવો વૈદરાજ, વૈદને ખેસવાને પાટલો લાવો પાટલો.

રંગલો—(ખે પાટલા લઈને) લોને કહોતો આ એક પાટલો વૈદને ખેસવા, અને આ બીજો વૈદના માથા ઉપર મુકું.

વૈદ—(નાડ, તથા શરીર તપાસેછે)

રંગના—નાડ જોવાથી પીડાની ખબર પડતી હશે કે?

વૈદ—અરે અમારો બાપ, પેશવા શરકારના વૈદ કહેવાના હતા. તે નાડ જોઈને બાથેલું ધાન વરતી આપતા હતા.

રંગના—કોઈવાર બાથેલું વરતીને કહેલું ખરું?

વૈદ—એકવાર શેલુકરે અમારા બાપની પરીક્ષા જોવા સારૂ બોલાવીને કહ્યું કે અમારી સ્ત્રી માંદી થઈ છે. પણ તે ઓઝલમાં રહેછે, તેથી કોઈ પૂરવને મોટું, કે હાથ દે-ખાડવાની ના કહેછે, માટે કેમ કરવું?

રંગના—પછી વૈદ શું કહ્યું?

વૈદ—કહ્યું કે બાઈને હાથે દોરી બાંધીને તે દોરી મારો હાથમાં આવે.

રંગના—પછી?

વૈદ—પછી એક બિલાડીને પગે દોરી બાંધીને વૈદના હાથમાં આપી.

રંગના—વૈદ શું કહ્યું?

વૈદ—દોરી બિંધને નાડીની પરીક્ષા કરી, ને, તરત કંઈ કે આજ આ બાઇએ ઊંદરનું માંસ ખાધું છે.

રંગના—ગર્ભને ઘેર ગપી આબ્યા, આપો ગપીજી; ખારહાયનું ચીબડું, ને તેરહાયનું બી.

દેવના—વૈદરાજ, જીવરામભટ્ટને ભોંઠરસોને હજાર ભરીશું? કે આવળ બાંધીશું?

રંગના—વાહ, તમેજી એવડ બાણુતાં હતાં, ત્યારે વળી વૈદનું શું કામ હતું?

વૈદ—બહુ અમુકમાર વાગેલા છે, માટે *નગરશેઠને ત્યાંથી મુઠા મઠ લાવીને થોડીક પાચેતો ઠીક.

સોમના—મુમઠશેની થતી હશે?

વૈદ—એવું સાંભળ્યું છે કે શરરે સાળો, અને તાળો માણસ હોય, તેને પકડી જઈને, અથવા વેચાતો જઈને, એક બે મહિના સુધીતો ખૂબ મિષ્ટાન્ન તથા મગાલા ખવરાવીને શરરે વધારે પુષ્ટ કરીને, પછી તેને મધની ભરેલી કોઠીમાં નાંખેછે; અને બે ત્રણ મહિના રહેવા દઈને, તેનું માંસ ને મધ કાઢવેછે, તેની †મુંમઠ થાય છે, તે બહુ પુષ્ટિ કારક હોયછે; માટે મોટા સાહુકારો ઘરમાં રાખેછે.

*જ્યાં આ નાટક થતું હોય, ત્યાંના નગરશેઠનું નામ સેવું.

†એવો ગપ છે. મુંમઠ શેહરમાં પણ મુમઠ થાયછે. તે રાજ,

રંગભા—તારે આ વૈદરાજને પકડી જાયતો તેની સાતઆઠ મણ

મુંમઠ થાય, કેમકે તે શરીરે ખૂબ જાડા છે.

દેવના—વૈદરાજ, એના ગ્રહ કેવા છે? તે જુઓને.

વૈદ—(ટીપાણું કાઢે છે)

રંગના—વળી ટીપાણું પણ રાખો છો કે?

વૈદ—વૈદને બધુએ જોઈએ. અને ખરેખરી તો ઇષ્ટકૃપાસના જો-
ઈએ. તે હોય તો ચુલામાંની રાખનું પડીકું બાંધીને આપે
પણ ગમે તેવો રોગ હોય તે મટી જાય.

દેવના—તમારે ક્રિયા ઇષ્ટની સાધના છે?

રંગભા—પૈસાદેવની.

વૈદ—આજ કળિજુગમાં જેમ જ્યોતિષ અને વૈદક સ્થૂળ મડી
ગયાં છે, તેમ મંત્રશાસ્ત્રપણ સ્થૂળ પડી ગયાં છે. અને
જેમ વૈદકમાં રચ, અને જ્યોતિષમાં ગ્રહણ, એ બેજ
આજ સાચાં પડે છે, તે શિવાય વૈદકનું કે જ્યોતિષનું ક-
ળિજુગમાં કશું સાચું પડતું નથી. તેમજ “કલૌચ્છ્વો
વિનાયકો કળિજુગમાં ચંડી, કે ગણપતિ, એ બેજ
ઇષ્ટ કૃષ્ણે છે. બીજા દેવોમાં હવે જીવ રહ્યો નથી, માટે
અમારે ચંડીની ઉપાસના છે, તેના પ્રતાપથી રણી આ-
ઈએ છીએ. અને કોયલાની કાળી રાખ, લાકડાંની બોળી

બીલામાં, માણસના માથાના વાળ, કસ્તુરી, અને અંખર વગેરે
તેલમાં રાંધે છે. માર વાગ્યા ઉપર, મુંમઠ વાલ બે ધીમાં કકડા-
વીને લુગડે ગળીને પાય છે. ને ધીમાં ઓગળી જાય છે. અમદા-
વાદમાં પણ થાય છે.

રાખ તથા છાણાની રાખ, એ ત્રણે રાખમાં મીઠું ને અજમો વાટી લુગડે ચાળીને જુદી જુદી ડાબળીઓ બરી મુકીએ છેએ. અથવા ગોળીઓ ફરીએ છેએ. તેનાં નામ, મદનસ્તંભની, વજ્રપાંચની, જ્વરાકુશ એવાં એવાં પાડીએ છીએ. તેથી રોગી સાજા થાયછે. અને આપણને જશ અંમાના પ્રતાપથી મળે છે,

રંગલો—તારે વૈદક શાસ્ત્ર તો બધું જુઠું કે?

વૈદ—જો સાચું પડતું હોય તો વૈદકમાં તો સોનું બનાવાની કિ-
યા પણ લખેલી છે.

રંગલો—સોનું બનાવું હોય, તારે તો વૈદનાં ઘરે સોનાનાં થાયજી
તો? પછી શું કરવા કોઈની નાડ બાંધવા જાય?

દેવમા—હવે જુઓને, આને કેટલા દહાડાની કડણ દશા છે.

વૈદ—(એખ વરખ ગણીને) ચૌદશ, અમાંસ, ને પડવે, એ ત્રણ
દહાડા જાય તો પછી કાંઈ ફીકર નથી.

રંગલો—એતો સઉ જાણે છે કે આ ત્રણ દહાડા જીવનાર નથી

દેવમા—તમે કાંઈ ઓષડ આપોને?

વૈદ—આજ બુધવાર છે, બુધે બેવડાય, માટે આજ ઓષડ
અપાય નહિ.

દેવમા—હવે એટલું કહોને? કે- આખરે રૂપાનો રૂપો છે કે
તાંબાનો?

જીવ—(આંખ ધરડાય છે)

વૈદ—ખરેખર કહેતાં તો મારી જીભ કેમ ઉપડે!

દેવમા—હવે શું છે? જે થવાકાળે હતું તે થયું. તેમાં તમે શું કરો? ને અમે પણ શું કરીએ?

વૈદ—ધાસ થયોછે, અને આંખ ધરડાય છે, હવે તો બાઈની ચુંતડીએ સત હોય તો બચે. આંખાજીની બાધા રાખો. અને જ્યાં સુધી લગારે જવાબ દઈ શકે ત્યાં સુધીમાં કાંઈ પ્રશ્ન ગાઢવું હોય તે પુછી લો. અને દાનપુન્ય કરવું હોય તે કરો. હવે ઓપડની વાત જવાદો.

રંગજી—વૈદરાજ ખરું કહેછે; હવે તો એજ કરવું,

દેવમા—જો જીવરામભટ સાજ થશે, તો હું આણવાણે પગે ચાલીને આંખાજીની જત્રા કરીશ. અને આજથી ત્યાં સુધી કાંચળી નહિ પહેરું.

રંગજી—પણ મને જમાડજો.

દેવમા—વૈદરાજ, જુઓને આજ શી તથ છે?

વૈદ—(ટીપાણું જોઈને) જીવરામભટ પુણ્યશાળી તો ખરા.

દેવમા—કેમ વાર?

રંગજી—તે વિના કાચી કેદનુ સુખ ક્યાંથી મળે?

વૈદ—આજ એકાદફી નો પવિત્ર દહાડો છે. આજ વૈકુંઠના દરવાજા ઉઘાડા રહેછે, માટે આજ જે મરે, તે પાંચરો વૈકુંઠમાં જાય.

રંગજી—આવા મિથ્યાભિમાની, અને ઠગ વૈકુંઠમાં ન જાય, તો પછો ખીજા કોણ જશે?

વૈદ—પણ એક કહેવાનું છે.

દેવ—વળી શું કહેવાનું છે?

વૈદ—આજ પંચક છે. માટે જો પંચકમાં એક મરે તો, તે મહિનામાં બીજાં ચાર જરૂર મરે. તેમાં પહેલું ધનિષ્ઠા ધર પંચક કહેવાય, તેમાં કોઈ મરે તો તેના ધરનાંચીજ બીજાં ચાર મરે, અને બીજું જ્ઞતામિષા મહેષ્ઠા પંચક. ત્રીજું પૂર્વા માદ્રપદ સગા પંચક. ચોથું ઉત્તરા માદ્રપદ નાત પંચક. અને પાંચમું રેવતી ગામ પંચક કહેવાય.

દેવબા—તારે આજ કેટલામું પંચક છે?

વૈદ—આજ ચોથું નાત પંચક છે, માટે તમારી નાતમાંથી બીજાં ૪ મરશે.

રંગલો—ઠીક થયું. અકેકા પછવાડે ત્રણ ત્રણ દહાડા જમવાનું હશે, તો પણ મારા જીવાને પંદર દહાડા સુધી મિથ્યાજા ચાલશે.

દેવબા—(ધુસે) તને વારે વારે જમવાનું બહુ સાંભરે છે. ત્હાની બાળક છોડીને રંડાપો આવશે તેનો તો વિચાર કર તો નથી.

રંગલો—મને તો જમવાનું કાંઈ સાંભરતું નથી. પણ નાતની બાઈડીએ પાણી ભરવા જતાં વાતો કરતી હતી. તેમાં એક જણીએ કહ્યું કે-અરે-હમણાં તો નાતમાં જમવાનું ક્યાંઈ ઈરતું નથી. તારે બીજીએ કહ્યું કે હવે જમવાનાં ઈરશે; કેમકે જીવરામભટ્ટ મરવા પડ્યા છે.

દેવળા—વૈદરાજ, પંચકમાં મરે તેની કાંઈ ક્રિયા કરવી પડે કે?
 વૈદ—હા, દર્ભનાં પુતળાં પાંચ કરીને તે મરદા સાથે બાળવાં જો-
 ઈએ, ને. કેટલી એક નાતોમાંતો પાંચ હાંધ્યાં ફોડવાનો આમ
 છે એટલી શાંતિ કરે તો બીજા ૪ મરે નહિ.

દેવળા—(રગના ને) તે બધું થતું હોય તેમ સંભારીને કરજો
 હો? નહિ તો એતો આપણે માથે ભાર.

રગના—એતો શુકલ આવશે, તે સંભારીને બધી ક્રિયા કરાવશે.

વૈદ—હવે મને રજા આપો. કેમ કે કદાપિ મરી જાય, તો મારાં
 લુગડાં અભડાય.

રગના—પધારોજી, તમ્મદી માફ કરજો. (વૈદ જાયછે)

સોમના—જીવરામભટ્ટ હવે કાંઈ કહેાછો?

જીવ—મારા બે હજાર રૂપૈયા #વ્રજબુબાણ દામોદરની દોકા-
 ને જમે છે.

રંગલો—વ્રજબુબાણ દામોદરનો કોઈ ગુમાસ્તો આટલામાં છે કે?
 કેમ આ ખરીવાત છે કે? હા, કે ના, કહેવી હોય તે
 અત્યારે કહેજો, નહિ તો જીવરામભટ્ટ મસાણમાં જશે,
 પછી કાલે સવારમાં રૂપૈયા બે હજાર રોકડા ગણો
 આપવા પડશે.

જીવ—સો રૂપૈયાનાં પુસ્તકો મારા ધરમાં છે. તમારી બહેન

#જ્યાં આ નાટક થતું હોય ત્યાંના સાહુકારનું, કે સભા-
 માં બેઠા હોય તે સાહુકારનું નામ લેવું.

ત્હાની ઉમરનીછે, માટે તેને હમેશાં તમારે ઘેર રાખજો.

રંગલો—પુનર્વિવાહ કરશે તો શી ફીકર છે?

જીવ—મારું ઘર તથા સામાન વેચીને, તે રૂપૈઆ તમારી બેહેનના નામના સારે ડોકાણે જન્મે કરાવજો, તેના વ્યાજમાંથી તેનું ચુજરાન ચાલશે.

દેવબા—તમારો જીવ કશામાં રાખશો નહિ. તમારી પાછળ ગોદાન, પદ, ઉમામાહેશ્વર વગેરે આપીશ; તમારા જીવને સદગતિ કરજો.

રંગનાથ—તમારી ઉત્તર ક્રિયામાં ચોખ્ખું તેડીને જમાડીશું, દક્ષણ આપીશું, એમાં પાંચસે કે સાતસે રૂપૈઆ વાવરીશું.

રંગલો—આટલું કમાઈને બીચારો મુકી બાપછે, ત્યારે તેના નિમિત્ત ધર્માદા ખાતામાં કાંઈ આપવાનું કહેાને?

રંગના—આ નાતો જમાડીશું તે ધર્માદા કે શું કહેવાય?

રંગલો—(મશાલ્લચીને) મારો બાપ મરે ત્યારે હું તને જમાડીશ, અને તારો બાપ મરે ત્યારે તું મને જમાડજે; એવા ડરાવથી એક બીજાને જમાડીએ તે ધર્માદા કહેવાયકે?

દેવબા—(જીવને) તમારી કેડે સંજ્યાનું દાન કરીશું તે તને ધર્મરાજ પાસેથી માગીલેજો.

રંગલો—અને તમારી કેડે ખાસડાનું દાન કરશે, માટે જમરાજ પાસેથી ખાસડાં પણ માગી લેજો; માગ્યા વિના આપે

કે નજ આપે.

જીવ—ચોખ્ખું જમાડવાને બદલે હું કહું તે કરો. તો મારો

જીવ ગતે જાય.

રગના—તમે કહેા તે કરીશું.

જીવ—જે ઠેકાણે મારા શરીરને અગ્નિદાહ કરો, તે ઠેકાણે
મારો મરણસ્તંભ સજાવવો. તેમાં એક આરસના પથ-
રામાં, હું કહું તે બાર દોહરા કોતરાવવા. તથા કાગળોમાં
છપાવીને ગામોગામ પહોંચાડવા. કે નથી સહિના
જાણવામાં આવેકે—જીવરામભટ્ટનો જીવ મિથ્યાભિમા-
નથી ગયો છે.

રગનાથ—વાર, તે દોહરા લખાવો, તમારા કક્ષા પ્રમાણે કરીશું.

જીવ—(દોહરા લખાવેછે, રગનાથભટ્ટ લખેછે, પછી વાંચી
સંભળાવે છે, તે નીચે મુજબ)

દોહરા.

માણસને અભિમાનથી, મલે ન કદિયે માન;

હલદું અપમાનજ મલે, નકો ઠરે નાદાન. ૭૧

અભિમાને દુઃખ ઉપજે, અભિમાને જશ જાય;

મિથ્યા અભિમાને કદી, જીવમું જોતમ થાય. ૭૨

અરે વૃથા અભિમાનમાં, કસો મલે નહિમાલ;

મુજ જેવા આ મુલકમાં, હીણા થાશે હાલ. ૭૩

भा मिथ्या अभिमानछे, खरीज उंडी खाड;
 पडे, तेहना पंडनां, हरेक भागे हाड. ७०
 अरे वृथा अभिमानथो, सरे न एके अर्थ;
 धाय मनुषमां मशकरी, उपजे अधिक अनर्थ. ७१
 उपजे नहि अभिमान थो, अमृत तणो उघाड;
 अरे वृथा अभिमान तो, झेर बणुं छे झाड. ७२
 स्वाद नथी सद्गंध नथि, नथिरे पुष्प परास;
 अरे वृथा अभिमान तो, कहियै काळो नाग. ७३
 अभिमानीने अंतरे, स्वपने पण नहि सूख;
 धाय वृथा अभिमानथी, दावानल सम दुःख. ७४
 बहधा उपजे बळतरा, अंगोअंग अथाग;
 अरे वृथा अभिमानछे, अद्भुत बळती आग. ७५
 मानो जो माहं कहुं, कहुं ते धरजो कान;
 धरि नर-तन धरशो नहीं, मनमिथ्या अभिमान. ७६
 कहुंछुंहुं अनुभवकरी, खरेखरी बळि वात;
 उपजे छे अभिमानथी, वडिये वडिये घात. ७७
 मित्र नथी अभिमान गूण, एतो उग्र अरीव;
 मिथ्याअभिमाने गयो, जीवरामनो जीव. ७८

§अरि-इव शत्रु जेम.

(૧૩૦)

પડતો પડ્યો.

હાસ્ય રસના નાટકમાં અરેઅરો મરણનો ચિતાર અતા-
અ.યી, છેક રસ અદલાઈ જાય માટે તે અતાઓ નહિ.

નાટક સમાપ્ત વિષે.

મૂલ્યવાર—અરે સભા સદો. મિથ્યાભિમાનથી કોઈ વખતે કેવું
સંકટ આવી પડે છે? તે વાત સારી પડે આપના
ધ્યાનમાં ઉતરી હશે. માટે હવે એ વિષે વધારે કહે-
વાનું કાંઈ બાકી રહ્યું નથી.

હવે જે ગૃહસ્થે પરોપકાર વારતે આ નાટકનું પુસ્તક યુજ-
રાત વરનાકથુજર સોસાહર્ષીની મારફતે, ઇનામ આપોને રચા-
વેલું છે, તે ગૃહસ્થનું પવિત્ર નામ આ ડેકાણે આપણે સંભા-
રવું જોઈએ.

શાર્દૂલ વિકીરિતવૃત્ત.

માઝ્યા માવિરુ માટિયા જન મલા, કોડે વસે કચ્છમાં,
ત્યાં ગોવિંદજી ધર્મશી ગુણ-નિધિ, છે માંડવિ સ્વચ્છમાં;
જેણે નાટકની રસીક રચના, રૂડી રચાવી નવી;

તેનુ-તેમ સભાસદો સકળનું, કલ્યાણ વાંછે કવિ. ૮૩

સમાપન વર્ષ-

દોહરો.

શાસ્ત્ર મુજા ને ભક્તિ મૂ, સંવતની શરૂવાત,

પુસ્તક આ પુરુ કર્યું, †પ્રવોધિની દિનપ્રાત—

†નાટક રચનારનું, કે રચાવનારનું નામ પ્રસિદ્ધ કરે નહિ તે
કૃતપ્રી કહેવાય. વેદના મંત્રનો પણ વિનિયોગ કરતાં, તે મંત્રના
રૂપિ, હંદ, અને દેવતા કહેવા પડેછે, *કાર્તિક શુદ્ધ ૧૧.

(૧૩૨)

પછી સર્વે સભાસદોએ સાબાશ, સાબાશ કહીને હર્ષની
તાળીઓ બજાવી.

અને સભા બરખાશ થઈ.

